

AZƏRBAYCAN

12'2025

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ VƏ ELMİ-PUBLİSİSTİK ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ,
Azad YAŞAR

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-75-81

Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

04.12.2025

Sifariş 2431

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

10 çap vərəqi

16 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
sudabe334@mail.ru
www.azyb.az

Qiyməti

2 manat

**Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

BU SAYIMIZDA:

YUSİF SƏMƏDOĞLU – 90

Yusif Səmədoğlunun 90 illiyinin qeyd olunması haqqında	
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	3
İNTİQAM QASIMZADƏ – Yusif Səmədoğlu	5
AYGÜN BAĞIRLI – Gündəliklərindən görünən Yusif Səmədoğlu	7
SÜDABƏ AĞABALAYEVA – “Uzaq ulduzların işığı kimi”	11
YUSİF SƏMƏDOĞLU – “Qətl günü” romanından parça	15
İNTİQAM QASIMZADƏ – Yusifli günlər	17
MƏMMƏD ORUC – “Deyilənlər gəldi başa...”	25
NƏRGİZ CABBARLI – Azərbaycan romanının təkamül prosesində fərqli dalğaya keçid – “Qətl günü” romanı	27
QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – İncə dərəsinə yaz gələndə	39
RÜSTƏM KAMAL – Yusif Səmədoğlu qalaktikası: mistik mənalər məkanı	41
VAQİF YUSİFLİ – “Qətl günü”ndən əvvəl	52
TAHİRƏ MƏMMƏD – Yusif Səmədoğlu nəsrı mif və təsəvvüf kontekstində	57
BARAT VÜSAL – Yusifsiz günlərin sonu	61
GÜNEL ƏHMƏDOVA – Qurd. Ağac. Meşə. Külək. İşıq... ..	68
KONSTANTİN GEORGIYEVİÇ PAUSTOVSKI	73
KONSTANTİN PAUSTOVSKI – Babel haqqında xatirələrim (Tərcümə etdi: Azad Yaşar)	74
VAQİF YUSİFLİ – Aysberq adam	80

POEZİYA

AĞASƏFA – Şeirlər	84
ZEYNALABDİN NOVRUZOĞLU – Şeirlər	109
BALOĞLAN CƏLİL – Şeirlər	129

NƏSR

HƏMİD PİRİYEV – Ağ qərənfil üçün təziyə	96
---	----

ESSE

OKTAY ŞAMİL – Bu qlobalıqda batıb qalmış “lığ”da	121
Kiçik biografiyama bəzi iri proyeksiyalar	124
Bir şairin mənə bağışladığı yazısı	126
VÜSAL NURU – Evin tikilsin	146

AXTARIŞLAR, TAPINTILAR

ASİF RÜSTƏMLİ – Məbusluqdan məhbəsədək	140
--	-----

KİTAB RƏFİ150

2025-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş materiallar	151
---	-----

Yusif Səmədoğlunun 90 illiyinin qeyd edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2025-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, Xalq yazıçısı, tanınmış ictimai xadim Yusif Səmədoğlunun (Yusif Səməd oğlu Vəkilovun) 90 illiyi tamam olur.

Yusif Səmədoğlu XX əsr Azərbaycan nəsrinin yetirdiyi nadir istedadla malik böyük simalardandır. Yüksək bədiilik nümunəsi olan dərin ictimai-mənəvi məzmunlu əsərləri, o cümlədən hekayələri, romanları və film ssenariləri ilə ədəbi prosesdə iz qoymuş yazıçının ötən əsrin 60-70-ci illərində milli nəsrin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsində xüsusi xidmətləri vardır. Parlaq mədəniyyət hadisəsinə çevrilən, dünya və insan haqqında məşhur “Qətl günü” romanı ədibə Azərbaycanın hüdudlarından uzaqlarda da şöhrət qazandırmışdır. Yusif Səmədoğlu rəhbəri olduğu mühüm ədəbi-bədii məcmuələrdən milli düşüncə və ideyanın daha geniş yayılması üçün tribuna kimi istifadə etmiş, ölkədə azadlıq hərəkatının və müstəqillik uğrunda

mübarizənin ön sıralarında dayanmış, xalqın taleyüklü məsələlərinə münasibətdə həmişə vətəndaş-ziyalı mövqeyi ilə seçilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, milli bədii fikir xəzinəsinin zənginləşməsi işinə layiqli töhfələr vermiş Xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlunun 90 illik yubileyinin qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təkliflərini nəzərə almaqla, Xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlunun 90 illik yubileyinə dair tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 4 sentyabr 2025-ci il

"Yusif cəmiyyətimizə təkcə yazıçı kimi, mədəniyyət xadimi kimi yox, eyni zamanda görkəmli ictimai-siyasi xadim kimi daxil olubdur. Azərbaycanın həyatı üçün və xüsusən son illərdə Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatının inkişafı üçün, xalqımızda milli dirçəliş, milli oyanış hisslərinin yaranması və inkişafı üçün, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə üçün onun fəaliyyəti çox əhəmiyyətli, çox gərəkli olmuşdur."

Heydər ƏLİYEV

* * *

"Yusif Səmədoğlunun fəaliyyəti Azərbaycan mühitində ədəbiyyatda böyük maraq yaratmaqla bərabər, həm də ictimai fikri formalaşdırmağa xidmət edirdi. Onun özü demokratik düşüncə sahibi olduğundan bütün yaradıcılığı da bu ruha köklənib və ondan qidalanıb."

Mehriban ƏLİYEVƏ

◆ Yusif Səmədoğlu – 90

Yusif Səmədoğlu

(25.12.1935 – 16.08.1998)

Təqvimdə 1935-ci ilin son vərəqləri qalmışdı. Cəmi yeddi vərəq; yəni qarşıdan gələn yeni ilə yeddi gün qalırdı. Əsrlərlə bu zaman dünyanın çox yerində insanlar böyük həyəcan və nıgaranlıq içində yeni ildən nəsə bir yenilik – heç olmasa, xoş xəbər, xoş ovqat gözləyirlər. Dünyanın enerji göstəricisi yüksək həddə çatırdı. 29 yaşlı tanınmış gənc Azərbaycan şairi Səməd Vurğunun evindəkilərinin gözləntisi daha artıq idi; bu gün-sabah onların övladları dünyaya gələcəkdi.

Maraqlı bir fakt: İlk övladını gözlədiyi 1935-ci ildə gənc şair Səməd Vurğun 7 poema, 100-ə yaxın şeir yazmışdı və şah əsərinin – övladının dünyaya gəlişinin intizarında idi. Dekabr ayının 25-də axşam çağı əvvəlcə bir qışqırıq, ardınca da bir çağa çığırtısı eşidildi; çağa dilində: "...bu mənəm, gəlmişəm" – deməkdi.

O dövrdə hələ UZİ-lər yox idi, ana bətnində uşağın oğlan, yoxsa qız olduğu öncədən bilinmirdi. Ona görə də həkimə verilən ilk sual: "oğlandı, yoxsa qız?" – olurdu.

"Gözünüz aydın, Səməd qardaş, ilkiniz oğlandı, qarabuğdayı, şirin bir oğlan; təbrik edirəm". – Hər şey sanki yuxudakı kimiydi; çağanın çığırtısı da, həkimin sözləri də.

Dağa-daşa düşmədilər, Səməd Vurğun uşağa atasının adını qoydu: Yusif. "Adını mən verdim, taleyini Tanrı versin" – dedi.

Yusif çox rahat böyüdü, həyatda elə bir çətinlik görmədi. Məktəb yaşına çatanda onu o zaman Bakının ən elitar məktəbi sayılan, yazıçı, bəstəkar və başqa sənət adamlarının övladlarının oxuduğu, Konservatoriyanın nəzdindəki musiqi məktəbinin skripka sinfinə qoydular. Yuxarı siniflərdə oxuyanda Yusif ədəbiyyatçı olmaq, Moskvaya gedib orda Maksim Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda oxumaq istəyini ailədə bildirəndə Səməd Vurğun bu fikri çox yaxşı qarşıladı.

Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutu dünyada analoqu olmayan bir institutdur. Burada dünyanın müxtəlif ölkələrinin ədəbiyyatlarından yüksək ixtisaslı ədəbiyyatşünaslar maraqlı mühazirələr oxuyurdular. Təhsilin əsas qayəsi bu deyildi. Əsas məqsəd SSRİ-nin tərkibində olan respublikalar üçün peşəkar yazıçılar hazırlamaqdı.

Yusif gedir Moskvaya və Qorki İnstitutuna daxil olur. O illərdə Moskvada qaynar bir ədəbi mühit vardı. Bu mühitdə yazıb-yaradan yazıçıların bir qismi hakim ideologiyaya müxalif idi. Və gənclər də onların arxasınca gedirdilər.

İntiqam QASIMZADƏ

GÜNDƏLİKLƏRİNDƏN GÖRÜNƏN YUSİF SƏMƏDOĞLU

“ – Haralısan?

– Dünyalıyam!”

Bu qısa qeyd Yusif Səmədoğlunun gündəliyindəndir.

Yusif Səmədoğlu özünə ünvanladığı suala cavab olaraq Azərbaycandanam demir, Turan elindənəm də demir, keçmiş SSRİ-dənəm heç demir. Dünyalıyam, – deyir.

Zənnimcə, bu bir yazıçının, bir yaradıcı insanın çata biləcəyi ən ali məqamdır. Özünü böyük dünyanın vətəndaşı, bir parçası hesab etmək, dünyada baş verən bütün ictimai - siyasi proseslərə, narahatlıq doğuran məsələlərə özünü bir insan kimi, fərd kimi məsul saymaq. Yusif Səmədoğlu bu qeydi Azərbaycan parlamentinin Beynəlxalq münasibətlər və parlamentlərarası əlaqələr komitəsinin sədri kimi Brüsseldə separatizm haqqında qanunun müzakirəsində iştirakı zamanı yazıb. Yəqin razılaşırsınız ki, bunu sırf siyasət adamı nə yaza bilərdi, nə də düşünərdi. Ancaq sənət adamı, yaradıcı insan bu düşüncədə ola bilərdi. Yusif Səmədoğlu həmin yaddaş qeydinin altında yazırdı: romanım üçün. Yəni onun hansısa qəhrəmanı öz milli və şəxsi sərhədlərini aşıb bütün insanların arzu və düşüncələrini ifadə etməlidir, Qərbin və Şərqlin soyuq və qızılı çərçivələrindən kənarda.

Yusif Səmədoğlunu bu mərtəbəyə, bu ali məqama gətirən yollar haqqında düşündüm, o cıgırı tapmaq istədim; bir yol kitablardan gəlirdi, mütaliə etdiyi zəngin kitablar dünyasından. Onun mütaliə marağı və mədəniyyəti haqqında 1957-ci ildə yazdığı xatirəsində oxuyuruq:

“Bizim evdə bir otaq var. Əvvəllər bu otağın axşam səkkizdən yanan işığı bəzən səhərə qədər sönmürdü. İndi isə artıq bir ilə yaxındır ki, o otağın pəncərələrindən işıq gəlmir. Bu otaq atamın kabinetidir. Burada hər şey – uzun və enli yazı stolu, stolun üstündəki qələm və kağızlar, divarlar boyu qoyulmuş şkafların rəflərindəki kitablar, hər şey, hər şey bizə son dərəcə əzizdir...”

Atamın kitabxanası çox zəngindir: Nizami, Marks, Lenin, Puşkin, Sabir, Petefi, Vaqif, Bayron, Tolstoy, Axundov, Çexov, Molla Nəsrəddin, Turgenev və s. və s. Onlarla müəllif, onlarla cild... Bu cildlərin hər birini atam dəfələrlə varaqlamış, hər birində atamın qeydləri var. Budur, A.S.Puşkinin 1907-ci ildə Sankt-Peterburqda nəşr edilmiş on iki cildliyi. “Yevgeni Onegin”in çap olunmuş cildini rəfdən götürüb varaqlayıram. Səhifələr atamın qeydləri ilə doludur. Poemanın qurtaracağında, səhifənin təmiz

hissəsində isə atam bu sözləri yazmışdır: “Eşq olsun belə sənətkara”... Yaxud başqa bir kitab: Sabirin “Hophopnamə”si. Kitabın sonuna atam bu sözləri yazmışdır: “Sənə min rəhmət!..” Bu misalların sayını istənilən qədər artırmaq mümkündür..

Atam çox oxuyurdu. Əlbəttə ki, onun ən çox sevdiyi şeir kitabları idi. O, özü son vaxtlar tez-tez etiraf edirdi ki, onun yaradıcılığının kamilləşməsində kitabların, məhz bədii ədəbiyyatın olduqca böyük rolu olmuşdur.”

Atasının kitab oxumaq, dünya ədəbiyyatını oxuyub öyrənmək haqqında tövsiyələrindən, bəzən yeni çap olunan əsərləri vaxt ucbatından oxuya bilməmək gileylərindən yazan yazıçı qeyd edir ki: “İndi mən hər dəfə atamın kabinetinə ayaq basanda onun kitablar və bədii ədəbiyyat haqqında dediyi sözləri qulaqlarımda səslənir: “Oxu, bacardıqca oxu, oxumaqdan hələ heç kəs zərər çəkməyib...”; “Mən dünya ədəbiyyatını varaqlamışam, amma yadıma düşəndə ki, bir kitab var, onu oxuya bilməmişəm, min dəfə heyifsilənirəm...”; “Bu kitablar olmasaydı, mən indiyə qədər yazdıklarımın heç yarısını da yazı bilməzdim...”.

Bir hadisə ömrüm boyu yadımdan çıxmıyacaq. Bakıya yay tətlinə gəlmişdim. Axşam saat on bir radələrində, bilmirəm nə iş üçünsə atamın yanına – kabinetinə girdim. Mənim ayaq səslərimi eşidib o, başını qaldırdı. Mən onun yaşarmış gözlərini gördüm. Sözü düzü, özümü itirdim. Hələ indiyə kimi heç vaxt atamı gözüyaşlı görməmişdim. O, məni yanına çağıraraq əlində tutduğu “Hophopnamə”ni stolun üstünə qoydu və kövrəlmiş bir səslə dedi: “Deyirəm, görəsən, Sabir yüz il yaşasaydı, dünyanın belə qırılardı? Eh, nəmər dünya!... Sən Sabiri oxumusanmı?”

Cavab verdim ki, oxumuşam.

Oxu, həmişə oxu. Yoldaşlarına da de ki, oxusunlar, deyə atam bir an susdu, sonra əlilə kitab şkaflarını göstərdi.

– Bax, mən dünyanı tutub durmayacağam... Bu kitabların hamısı sənə olacaq. Əgər bir gün sən bu otağa girib kitablardan birini varaqlamasan, onu bil ki, mən qəbirdə də bundan xəbər tutacağam...”

Yazıcının qardaşı Vəqif Səmədoğlu isə Yusiflə bağlı xatirələrində yazır ki, mən atamın ağıladığını Yusif Moskvada Ədəbiyyat İnstitutuna qəbul olanda görmüşəm. “Yusif sənədlərini Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna verdi. İnstitutun rektoru Polikarpovla yanaşı bir neçə müəllimin sorğusundan keçdi. Həmin müddətdə atam Ədəbiyyat İnstitutunun dəhlizində dayanıb gözləyib. Sorğu-sual başa çatıb. İçəridəkilər çıxıblar. Təbii ki, Polikarpov da, institutun digər professorları da atamı yaxşı tanıyırdılar. Onlar qələm yoldaşı idilər. Rektor yaxınlaşıb. Atam ondan soruşub.

– Hə, mənim oğlum necədir?

– İxtiyar məndə olsaydı, oğlunuza elə indi diplom verərdim. Gözəl cavab verdi. Bizim məzunların hamısı birlikdə bu saat sizin oğlunuzun onda biri qədər bilmir, Səməd Yusifoviç. Oxumurlar...”

Övladı barədə Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun rektorundan bu cür sözlər eşitmək ata üçün qürurdur. Elə onda ağlamışdı Səməd Vurğun.

Bu uğur öz-özünə gəlib çıxmamışdı. Yusifin geniş mütaliə mədəniyyətinin nəticəsi idi. Mütaliə mədəniyyəti Yusifin öz daxilindən gəlirdi... Göründüyü kimi, Yusifi mənən zənginləşdirən yollardan biri kitab və kitab dünyasına gedib çıxırdı.

Bir yol isə mənsub olduğu şəcərədən gəlirdi; mən şəcərə deyəndə təkcə onun genetik və fiziki şəcərəsini – Vəkilovlar nəslini nəzərdə tutmuram. Ümumilikdə Şərq təfəkkürünü, türk əlaq və zəkasını, şərqli ziyasını nəzərdə tuturam.

Bu barədə Yusif Səmədoğlu özü yenə gündəliyində yazır: “Azərbaycanın əxlaqi saflıq genləri dağılmazdır... Əxlaqi saflıq deyəndə, təbii, ictimai əxlaqı nəzərdə tutmuram – bu, totalitar rejimin nəticəsidir – irsi əxlaqı nəzərdə tuturam”. İrsi əxlaq genlərimizi dağılmaz hesab edən yazıçı fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində, istər yazı masasının arxasında, istər parlament kürsüsündə, istər meydan hərəkətində bu genlərin müqəddəsliyini, toxunulmazlığını qorumağa çalışmışdır.

Yusif Səmədoğlunun gündəliyi həm onun özünün şəxsiyyət kimi obrazının bir göstəricisi, portretini tamamlayan və tanıdan strixdirsə, digər tərəfdən, dövrün siyasi mənzərəsini – meydan hərəkətini, siyasi hərc-mərclikləri, daxili çaxnaşmaları, beynəlxalq sferadakı münasibətləri, iqtisadi çətinlikləri və yazıcının bütün bu adı çəkilənlərə münasibətini əks etdirir.

Ancaq hər nədən yazırsa-yazsın, “romanım üçün”, “yeni hekayə üçün”, “görəsən, bir roman da yazə bilərəmmi?”, “məqalə üçün”, “yazmamaq mənim üçün beyin qurutmaq deməkdir”, “Ən qəribəsi də budur ki, çox sirləri ölümlə o dünyaya aparmaq istəmirəm. Yəqin ki, eqoistlikdəndi. Heyif... Təki romanımı qurtara bilim. Romanımı qurtarsam, şübhəsiz ki, ürəyimi boşaltmış olacam”, – kimi yaradıcılıq planları cızır, bütün görüb müşahidə etdiklərini ədəbiyyatın yaddaşına köçürmək istəyirdi. Bu niyyətlərindən biri də Mirzə Cəlil haqqında xatirələr adlı bir yazı yazmaq idi. “Povestmi, romanımı, bilmirəm, amma hər halda bir şey yazmalıydım. Deyəsən, bu fikir yenə məni hərləyir. Bəlkə də, ayrıca əsər olmadı. Təzə yazdığım romanda onun süjetinə, mövzusa axıb əriyəcək bir mövzu oldu”.

Yusif Səmədoğlu gündəliklərində tez-tez səhhətindən şikayət edir, əcəldən romanını bitirmək üçün möhlət istəyir, bildiklərini özü ilə, ölümlə aparmaq istəmədiyini bildirir, dərhal bu arzusuna görə özünü ittiham edərək, bunun eqoistlikdən irəli gəldiyini düşünürdü.

Gündəliyində həmçinin cəmiyyətdə, ətrafında baş verən proseslərə, müxtəlif həyat hadisələrinə qısa olaraq, bəzən bir cümlə ilə münasibətini bildirir. Məsələn, “İslamın mahiyyətinə qayıtmaq lazımdır, İranın icad elədiyi şəriət qanunlarına yox”, deməklə həm islama, həm islamı öz təmənnalarına uyğun təhrif edənlərə münasibətini bildirirdi. Yaxud, “Xoşbəxtlik və azadlıq bir-birinə bağlı anlayışlardır”, – deyən yazıçı xoşbəxtliyi azadlıqla bir tuturdu və təbii ki, bu anlamda azadlıq çoxqatlı məna daşıyırdı: sözün azadlığı, xalqın azadlığı və nəhayətdə, insan azadlığı.

Gündəliyində ruslar haqqında yazdığı fikirlər də maraqlıdır: “İki ildən sonra Rusiya əsl mənada militarist dövlət olacaq. Araq və zalımlıq, daxili əxlaqsızlıq, insani humanist meyarların təcridən yox olması. Məhz buna görə də XIX əsr bu xalqın tarixində möcüzə kimi görünür.”

Rus xislətini obyektiv qiymətləndirən yazıçı gündəliyin başqa bir səhifəsində yazır: “Azərbaycan xalqı əxlaqi saflığını saxlamışdır... Azərbaycanın əxlaqi saflıq genləri dağılmazdır. Lakin intellektual səviyyəsi, müasir texnologiyaya yiyələnmək imkanı məhduddur. Bu sarıdan... o söz! Qarşıda iki nəslin görəcəyi işlər var azı!!”

Yaxud “Allah bizi şöhrət azarından, bir də bolşevizmdən hifz eləsin. Azərbaycanda demokratik hərəkəti yalnız bu iki amil puç edə bilər.

Şöhrət azarı liderlərimizin canına-qanına hopub, bolşevizm isə camaat arasında yayılmış ən həyati ideyadır”, – deyərək ağırlı nöqtələrimizin üzərinə işiq salırdı.

Yazıçı gündəliklərində tez-tez kirlikir obrazını xatırlayır, onun üçün darıxdığını bildirir. Bir yerdə isə yazır: kirlikir peyda olur və danışır: – Sənə demədim ki, dünyanın hər günü qətl günüdür?!

Ümumiyyətlə, gündəliyindəki qeydlərində onu daim narahat, nigaran və qayğılı görürük. “Frankfurta uçuram. Servis ən yüksək səviyyədə. Özümü pis hiss eləmirəm. Amma yenə qayğılar, yenə fikirlər, yenə keçmişin xatirələri, şübhələri, ümitsizlik quyusunun dibindən çıxıb məni vahiməyə salan qaranlıq və ilaxır... Deyəsən, diabet mənim psixikamı o söz. Yox, sadəcə ömür tükənir, eqoist hisslər güclənir, cavan olmaq istəyirsən, nə isə... Romanı qurtara bilməyəcəm”, kimi nigaran notlar. Yarımçıq qalacağından çox narahat olduğu, haqqında söhbət gedən əsər, bilirik ki, “Deyilənlər gəldi başa” romanıdır. Bir oxucu kimi düşünürəm ki, bu əsər bir əsər taleyi yox, sanki bir insan taleyi yaşadı, ona yazılmasına icazə verildiyi qədər yazıldı və şəxsən o roman mənə yarımçıqlıq təəssüratı yaratmır.

Yusif müəllim gündəliyinin, həm də ömrünün sonunda yazır:

“Ümdəsi: biz dünyaya niyə gəlirik? Bunun cavabını dünyada yəqin ki, heç kəs bilmir.

Yarım gecə gəldi, gecə getdi,

Heç bilmirəm ömrüm necə gəldi, necə getdi”.

Bu yerdə Anar müəllimin bir yazısı yadıma düşür, Anar müəllim də ömrü qürbətdə keçən Ağabəyim ağanın bu məşhur beytini yazır və deyirdi ki, bəzən böyük bir roman yazırıq ki, bu iki – Əfsus ki, yarım gecə gəldi, gecə getdi, // Heç bilmirəm, ömrüm necə gəldi, necə getdi, – misralarının ifadə etdiyi mənanı verə bilək.

Həyat belədir, dünyaya məmləkətin ən şöhrətli şairinin evində göz açıb, sonradan öz namını məşhurlaşdırsan da, yüksək kürsülərdən xalqın, millətin səsini ifadə etmək səadətini və məsuliyyətini yaşasan da, ecazkar qələminlə ismini ədəbiyyat tarixinə əbədi yazdırsan da, bir gün hamı kimi “insan dünyaya niyə gəlir?”, “heç bilmirəm ömrüm necə gəldi, necə getdi”, – kimi sual və nidalarla baş-başa qalırsan.

Yusif Səmədoğlu kimi.

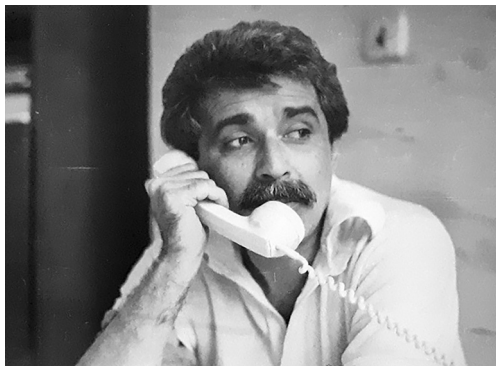
Aygün BAĞIRLI

“...Bu gözləri Səməndər Uçqunlu dəfələrlə görmüşdü və hər dəfə də işığını hələ tam itirməmiş, amma qarası ağından çox olan gözlərin lap dibində dünyanın zülmünə tab gətirməyən, huşu ilbəil, aybaay bulana-bulana cılız bədəni tədricən tərk edən yazıq bir bəndənin umuküsüsünü dinləyə-dinləyə fikirləşmişdi ki, bütün bu bəlalara, ağrıya, zillətə tab gətirmiş adama daha bundan sonra Tanrı pisinə heç nə qıymaz...”

“Deyilənlər gəldi başa” romanından

“UZAQ ULDUZLARIN IŞIĞI KİMİ”

İntiqam Qasımzadənin bir bəndlilik... upuzun bir şeirini ilk dəfə oxuyanda bu ilk misrasını qüssəsi ürək çatladan tənhalıqlara elegiya kimi qavramışdım. Sonra bir başqa ovqat bu misranı başqa cür göstərmişdi: “*milyon illərdi yol gələn*” gələninə yox, gedəninə gözləmək intizarının şəkli kimi. Bəs “ulduz işığı”?... Ümidin çalarıydımı? Bunun cavabını tapa bilməmişdim.

Yusif Səmədoğlunun obazını bir cümlə ilə ifadə etmək, bu obrazın başlıca cizgilərini “yığmaq” istəyəndə... qəflətən başa düşdüm: “*uzaq ulduzların işığı kimi*” ifadəsi həm də Yusif Səmədoğlunun mükəmməl obrazıdır; nurdan tökülmüş əbədi xatirəsinin şəffaf ruhudur, gümüşü rəngidir, qeyb aləminin heç vaxt susmayacaq sədasıdır: gəldi-gedər dünyaya amanat nişanasıdır. Bu bir bəndlilik şeir, hansı kontekstdə yazılmasından, ünvanından asılı olmayaraq, həm də İntiqam Qasımzadənin Yusif Səmədoğluya qibtəolunacaq vəfadarlığının rəmzidir. Bunu ona görə əminliklə yazı bilərəm ki, 25 ilin elə bir gününü görmədim ki, İntiqam Qasımzadə – “Azərbaycan” jurnalının Baş redaktoru – redaksiyada Yusif Səmədoğlunun adını dilinə gətirməsin, onun üçün darıxmasın, onun haqqında, onunla danışmasın, onunçün darıxmasın... təkcə varis kimi yox, redaktor kimi yox, mükəmməl dialoq ustası kimi yox, ən əziz dost, ən əziz insan kimi, böyük qardaşı kimi, həmdəm kimi... təkrarsız, əvəzolunmaz... Və bu anlarda vaxtın əqrəbləri yalnız “indiki zamanda” donur: Yusifdən “dünəndə” danışmaq çətin...

Uzaq ulduzların işığı kimi

Milyon il yol gəldin məndən xəbərsiz.

Bütün bu illəri oturub mən də

Yolunu gözlədim səndən xəbərsiz.

* * *

Vəkilovlar soyadının şöhrətini gün işığına çıxaran şair Səməd gözüünün ilk ovu olan övladına Qori ənənələri üslubunda təhsil vermək istəmişdi; oğlunu adı məktəbdə yox, musiqi təmayüllü məktəbdə oxutmuşdu. Yusif “başqa təmayülə” – ədəbiyyata yönəldə də etiraz etməmişdi. Verdiyi təhsildən, təlqin etdiyi tərbiyədən əmindir. Uzaqdakı yaxın mühitdə – paytaxt Moskvanın ali ədəbiyyat məktəbindəki ilk sınaqda övladının etiraf olunan uğurundan ürəyi dağa dönmüşdü, sözsüz ki... Elə həmin il 18 yaşlı Yusifin ilk hekayəsi (“Qanlı çörək”) “Azərbaycan gəncləri” qəzetində çıxmışdı. Moskva mühiti, fərqli ədəbiyyat-mədəniyyət gənc

Yusif qandan – gəndən ayrı sala bilməmişdi; şöhrətli Azərbaycan sovet şairi olan Ata onun ruhunun donunu milli zəmindən biçmişdi. Az sonra atanın vaxtsız vəfatı ilə gənc yazıçının yolu da dəyişdi; Bakıya qayıdan Yusif ali təhsilini Azərbaycan Dövlət Universitetində tamamladı və həmin il Yazıçılar İttifaqına üzvlüyə qəbul edildi. Çox az müddət “Kommunist” qəzetində işlədikdən sonra – 1957-ci ildə “Azərbaycan” jurnalına gəldi (əvvəl ədəbi işçi, 1960-1965-ci illərdə isə, nəsr şöbəsinin müdiri). Qılman İlkin “Azərbaycan” jurnalının 70 illik yubileyi ilə bağlı müsahibəsində belə bir fikir söyləmişdi ki, jurnalda o vaxt İsa Hüseynov, Yusif Səmədoğlu, Əli Kərim işləyirdilər. Yaxşı yazıçı olan redaktor Əbülhəsən jurnalist deyildi; o vaxt onlardan yaxşı istifadə edə bilmirdi. Hər halda, Yusif burdan getdi C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasına (ssenari redaksiya heyətinin üzvü), 1969–76-cı illərdə isə baş redaktor, direktor müavini işlədi. Həmin dövr Azərbaycan kinosunun, kinostudiyanın “qızıl dövrü” adlandırılır və Yusif Səmədoğlunun peşəkar ssenarist kimi uğurlu fəaliyyəti milli kinomuzu “Yeddi oğul istərəm” (1970) bədii filmi ilə zənginləşdirdi. Səməd Vurğunun “Komsomol poeması”nın motivləri əsasında yazdığı bu ssenari ilə Yusif Səmədoğlu həm də yaradıcılığının yeni, son dərəcə parlaq səhifəsini açdı. Onun ssenariləri əsasında 12 sənədli, 3 bədii film çəkildi ki, bu sıralamada Bakı ilə Praqanın birgə istehsalı olan “Səmt küləyi” (1973) bədii filmi də xüsusi xatırlanır. Kinematoqrafa töhfələri sırasında “Qətl günü” filmi (rejissor Gülbəniz Əzimzadə) yüksək qiymətləndirildi. Yazıçının eyni adlı əsəri S.Vurğun adına Rus Dram Teatrında da səhnəyə qoyulmuş, eləcə də, müəllif haqqında “Deyilənlər gəldi başa” (rejissor Namiq Babayev) sənədli filmi çəkilməkdir (1999).

* * *

Sonrakı 11 ili “Ulduz” jurnalına rəhbərlik etmiş Yusif Səmədoğlu 1987-ci ildən “Azərbaycan” jurnalına Baş redaktor göndərildi. Bu illər ərzində Yusif Səmədoğlu Əməkdar incəsənət xadimi (1979) fəxri adına layiq görülmüşdü. 3 nəsr kitabı nəşr olunmuşdu: 25 yaşlı nasirin “220 nömrəli otaq” kitabını “Gənclik” nəşriyyatı 10 000 tirajla buraxmışdı. “Qalaktika” (1973) hekayələr kitabı, məşhur “Qətl günü” romanı (1987) çapdan çıxmışdı. Elə həmin il bu romana görə müəllifə SSRİ Yazıçılar İttifaqının mükafatı verilmişdi.

“Azərbaycan”da Cabir Novruzov əvəz edən Yusif Səmədoğlunun “dönüşünü” necə qiymətləndirmək olar? Hər şeydən əvvəl, ölkədə ictimai-siyasi mürəkkəbliyin xaosa aparması fonunda 60-cıların parlaq nümayəndəsinin jurnalın rəhbərliyinə gətirilməsi burada müəyyən korrektəların aparılacağına ümidləri doğrultdu. Yusif Səmədoğlunun intellektual, çevik ədəbi siyasətində hiss olunan dönüşün uğurunda onun kollektivin gücünə inamı xüsusi rol oynayırdı. Silahdaşları həmin dövrdə daha çox ictimai-siyasi fəaliyyətə yönəlmiş Baş redaktorun dəst-xəttini peşəkarlıqla davam etdirirdilər.

Yusif Səmədoğlu jurnala rəhbərlik etdiyi on il ərzində həm də milli-azadlıq hərəkatının təşkilatlanması, tarixi milli yaddaş xəritəsində milli yaddaşın konturlarının daha aydın, daha qabarıq işlənməsində fəal vətəndaş mövqeyini milli düşüncənin ədəbi siyasətdə aparıcı mövqeyə keçməsi səyləri ilə üzvi şəkildə birləşdirirdi. Ədəbi düşüncənin müstəqillik ideyalarının güclənməsinə verə biləcəyi enerjini sistemli şəkildə təqdim etmək jurnalın bu dövrdəki fəaliyyətində aparıcı

xəttə çevrilmişdi. Bütün bunlar həm də yeni konsepsiya tələb edirdi ki, bu yeniləşməni jurnala rəhbərlik edən yazıçının cəsarətli mövqeyi sürətləndirirdi. Tarixi-publisistik yazılar, tərcümə siyasəti, yeni imzaların cəlb olunması nəşrin ideya-estetik xəttini gücləndirirdi. Heç şübhəsiz, Yusif Səmədoğlu ədəbiyyatı mənəvi yaddaşın bütövlüyü kimi dərk etmək, dövrün mürəkkəb reallıqları fonunda bu funksiyanı, bir növ, norma yaradılması niyyətinə yönləndirməyin vacibliyini sərvəxt çevikliklə hesablaya bilirdi.

“...hamı özünün A məntəqəsindən çıxıb B məntəqəsinə gedir və gedir ki, baxıb görsün nə var, doğrudan, bəlkə, elə bir şey var ki, nəinki hesab kitablarında, heç dünyanın ən nadir kitablarında da bunun izahını tapmazsan”. Yusif Səmədoğlu A-dan B-yə getdiyi yolda nə axtarırdı? “Görən bu dünyada çörəyi halal adamların diyarı hardadı?” – sualının cavabını atasının fəlsəfi ritorikasında tapmağa çalışırdı: Şair, hökmdarın hüsurundasən! Elə qardaşı Vaqif də atasının *“Qalib gələcəkmi cahanda kamal?”* sualının fəlsəfəsini axtara-axtara yorğun düşürdü hərdən: *“Allah, mənə yarı öldür, // Yarı saxla ağlamağa”.*

Di gəl ki, Yusif başa düşürdü ki, bu suallara, bu fəlsəfəni açmağa ömür yetməz: *Əcəldən möhlət istədim, // möhlətini əsirgədi.*

Əcəl olanda nə olar, ağırlığında kim əzilməz?! *“Görəsən bu dünyada çörəyi halal adamların diyarı hardadı?”*

* * *

İntiqam Qasımzadənin bir söhbətini xatırlayıram ki, 10 illik rəhbərliyi dövründə “Azərbaycan”da Səməd Vurğun haqqında yazıların dərcinə imkan vermədi, atasını “müdafiə edən” bircə sətir yazmadı.

...Yusif Səmədoğlu sözün bütün mənalarında Ziyalı idi!

* * *

Səməd oğlu Yusif Vəkilovun Seçilmiş taleyinin özü bir işıqlı naxışdı. Boyuna biçilmiş “əlahiddəlik” statusunda belə o:

***Söz istemez,
yaşlı göz istemez,
Çelenk – melenk lazım degil...
Susun!
Sıra neferi uyusun... (Nazim Hikmət)***

Bu sıra nəfəri nə önə can atırdı, nə daldaya gizləndirdi; həmişə sıradadır: sırımızda, aramızda. Bu gün də, sabah da.

Sıralarımız Seçilmişlərlə dəyər qazanır, sərvət olur; milli sərvət!

O isə, xəfif-xəfif gülümsəyən kübar təmkinin qəfil gedişləriylə “gərdişi-dövranı” mat qoydu: *Yuxunuz şirin olsun...*

Güzgünün “o biri üzünü” bu diləyi bir başqa cür yazır: yaşamaq nə gözəlmiş...

Yusif gözəl yaşamağı da gözəl bacardı...

* * *

Kimdir Yusif Səmədoğlu? – sualının çeşid-çeşid cavablarının hər biri tərifi - təəssübə, məqsədli (gərəksiz) şışirtməyə, xəbis qısqanclığa, uğursuzun sükutuna, səxavətli şöhrətə... məhəl qoymadan, Namiq Kamalın bu misralarında birləşir:

***Ayinəsi işdir kişinin, lafə baxılmaz,
Şəxsin görünür rütbeyi - əqli əsərindən.***

* * *

Yusif Səmədoğlu yaddaşın hökmünə inanırdı, inanırdı ki, *“həqiqətin, haqq sözün müəyyən dövrlərdə “qeyri-leqal” vəziyyətdə yaşadığı məqamları da olur. Kiminsə, nə vaxtsa verdiyi yanlış bir qərarın ucbatından həqiqət bəzən illərlə, on illərlə üzə çıxmır, kölgədə, qaranlıqda qalır. Lakin insanlığın bəlkə də ən böyük xoşbəxtliyi ondadır ki, heç bir hökm – sözlə deyilmiş, ya qılıncla həyata keçirilmiş olsa da – həqiqəti əbədi susdura bilmir. Çünki yalanı yalnız “reanimasiya vəziyyətində” yaşatmaq mümkündür. Heç kəs bəşər tarixində onu bu haldan çıxara bilməmişdir...”*

* * *

“...Əlbəttə ki, “şəxsiyyətə pərəstiş” anlayışı ilk növbədə yalnız bir adamın – Stalinin adı ilə bağlıdır. Lakin bu anlayışın tutumu daha ağırdır, daha dərinqatlıdır. Bu anlayışın arxasından üzü qırış, üfunət qoxuyan bir varlıq boylanır: Qorxu!.. O qorxu ki, indiyə kimi, qızdırmalı üşütməsi ilə canımızdan çıxmaq istəmir, daxilimizdə gecə gözüne yuxu getməyən sensor kimi oturub, bizi hətta divarlara da şübhə ilə boylanmağa məcbur edir.

Böyük ədəbiyyatın, əsl sənətin qüdrəti də ondadır ki, bu ədəbiyyat, bu sənət o qorxunu da müəyyən mənada məhv etməyə qadirdir. Təəssüf ki, yalnız müəyyən mənada...

...Əgər biz bu gün keçmişin acı həqiqətini bərpa ediriksə, bu günün həqiqətindən ürək dolusu danışırıqsa, bəlkə də həm keçmişimizdən, həm də bu günümüzdən daha çox, gələcəyimizi düşünürük. Çünki gələcəyimizi yalansız görmək istəyirik”.

* * *

Yaddaşın epik salnaməsi kimi qavranılan yaradıcılığı sözün geniş mənasında sintez hadisəsidir; tarixi yaddaşla milli yaddaşın sintezi Yusif Səmədoğlunun Səsinin Zamanın ruhuna yazdı. Əgər bir gün Zamanın yaddaşını bərpa etmək üçün, kosmosa azərbaycanlı kimliyinin rəsmiini göndərmək lazım gələrsə, Yusif Səmədoğlunun müdrik təbəssümlü şəklini göndərmək ən uğurlu seçim olardı. Bu, bəlkə bir xəyaldır. Reallıqsa budur ki, nəsr texnologiyasının gücü nəzm dramaturgiyasından qaynaqlanan Yusif Səmədoğlunun lüğətinin hazırlanması vacibdir! Həm də ona görə ki, bu lüğət təkcə bir yazıçının yaradıcılığının tədqiqatı baxımından əhəmiyyətli deyil, Milli Dilin zənginliyi, diriliyi, dərinliyi, bədii-estetik siqlətinin nümunəvi faktı kimi. Onun dili xalq yaddaşının, kənd, şəhər folklorunun təcəssümü nümunəsidir həm də.

Yusif Səmədoğlunun Biblioqrafiyasını hazırlamaq lazımdır! Yusif Səmədoğlunun xatirəsinin əbədləşdirilməsi vacibdir!

Yusif Səmədoğlu Böyük Sözün bətnindən gəlmişdi, Böyük Həqiqətin bətninə döndü. Bütün həqiqətlərin cəm olduğu Böyük Sözdən Zamanın yaddaşına süzüldü:

“Uzaq ulduzların işığı kimi”...

Südabə AĞABALAYEVA

Yusif SƏMƏDOĞLU

“Qətl günü” romanından parça

...Şairi zindandan çıxarıb edam yerinə aparanda al günəş dağların başında qan tuluğu kimi sallanıb durmuşdu. Şair boğazını, çənəsini, gözlərinə kimi sifətinin bütün əzalarını deşim-deşim deşən ağrıdan inildədi, əlləri arxasında toqqa gönü ilə bərk-bərk bağlı olduğuna görə, hər ilin sarımtıl xəzanı gələndə, qürub çağı günəşi belə al qırmızı görəndə, həmişə elədiyini indi eləyə bilmədi; şair salavat çevirmək istədi, mümkün olmadı. Xudaya, bu nə ağrıdır? Bir də günəşə baxdı, qırmızı işığın şöləsi ağrı içində qovrulan şairin sifətində elə bil çıraq kimi yandı, amma bu yangıdan üzgözü bir qədər sərinlədi... Vəzir, vəkil və bir neçə sərkərdə, hökmdardan xəlvət və edamdan qabaq gizli məşvərət keçirib qərara gəlmişdilər ki, şairin başı bədənindən ayrılana qədər, dilini kəssinlər. Kəssinlər ki, edam mərasimi zamanı bu xaraba məmləkətin şairi vəziri, vəkili acıladığı kimi hökmdarı acılamasın, hökmdara ağır söz deməsin. Vəzir ömründə təsəvvür edə bilməzdi ki, ölüm qabağı şairlərin dili belə acı olarmış! Bu gün hökmdarın böyük bayramlarından biri idi və belə bir bayramın qangaralığı ilə bitməsi vəzirə, vəkilə çox bəha otura bilərdi. Vəzir də, vəkil də həmişə görmüşdülər ki, qırmızı libaslı cəlladın iki baltası havaya qaxmamışdan qabaq, edama məhkum olanların hamısı hökmdarın qarşısında diz çöküb, ondan imdad diləmişdilər. Vəzir də, vəkil də bilirdilər ki, şair heç kəsdən imdad istəməyəcək, ağzını dağıdıb acı sözlərlə böyük bayramı böyük matəmə çevirəcək. Buna görə də pıçıldaşib-qaqqıldaşib, şairin dilini kəsdirmişdilər. Şair isə bayaq potaboy, ağzında bir dənə də dişi qalmamış bir kişinin əlində qırmızı ət parçasını görsə də, indi dilinin kəsildiyini hiss eləməirdi, əksinə, ona elə gəlirdi ki, dili ağzında şişib və bu müsibətli ağrı o şişin ağrısıdır. Bir yandan da qüruba enən günəşin bu qırmızı müsibəti!

“Qətl günü” filmindən

Kimsə arxadan onu itələdi və nizəli-qalxanlı iki keşikçi qabağa keçdi. Dili kəsildəndən sonra, ağrı şairi haldan salandan sonra, o, dünyanın bütün iyi-qoxusundan məhrum olmuşdu. Amma bu iki sərbaz qabağa keçəndə tünd tər iyi burnuna dolub, elə bil ağrıların daha da artırdı. Edam yerinə gedə-gedə şair gözlərini çuğlamış dumanın içərisindən ağaclara baxırdı, xəzan vaxtının sarı-sarı, qırmızı-qırmızı yarpaqlarına baxırdı və ürəyində deyirdi ki, xudaya, bəs bu dünyanın yaşıl yarpaqları hanı, vaxtsız əcəl niyə məni son məqamımda yaşıl yarpağa həsrət qoydu?... Şair uzaqdan, yenə də ağrının zillətindən toxunmuş seyrək duman içərisindən ağ sarayı görəndə başa düşdü ki, edam sarayın qabağında olacaq, bu, həm edamdır, həm də tamaşa... O, xədim xanı heç bir vaxt görməmişdi, amma, nədənsə, həmişə onun sifətini xəyalında heyva çürüyünə bənzədirdi. Sonra birdən şairə elə gəldi ki, günəşin bugünkü allığı, qürubun bugünkü qırmızılığı məmləkətdə tökülən qanın buxarından əmələ gəlib. Dilsiz ağz söz demək istədi, amma, ağrı qılıncını oynadıb, dilsiz ağzı açmağa qoymadı. Şair qalan yolu gedə-gedə daha gözlərini al günəşdən çəkmədi. Şairin gözündən bir damla yaş yanağına yuvarlandı, bu damla ağ deyildi, bu damla qıpqırmızı idi...

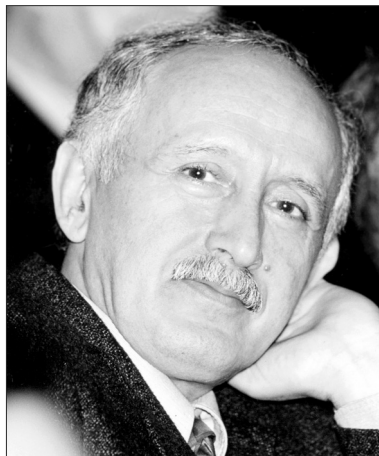
Şairi edam yerinə qaldırdılar. O, gözlərini qıyıb əvvəl-əvvəl aşağıda, meydançanın ortasında taxta əyləşmiş hökmdarı gördü və şairin gözləri qaqqanaq çəkib güldü. Xədim xanın cöhrəsi heyva çürüyündən də artıq qırıq idi və xədim xanın uşaq başı boyda balaca bir başı vardı. Sonra şair başını ağır-ağır endirib sərbazlara baxdı: sərbazlar təzək iyi verirdilər. Sağ tərəfdə dayanıb, qorxu içində şairin edamına tamaşa edən öz obalılarını – qocaları, qarıları, cavan oğlan uşaqlarını və nəhayət, ömür boyu uca qamətlərini və ala gözlərini vəsf elədiyi gəlinləri, qızları görəndə gözündən bir damla da yaş axdı: bu damla da ağ deyildi, bu damla da qırmızı idi. Çünki şairin ürəyi od tutub yandı, şair bildi ki, qara telləri çiynlərinə tökülüb, məlul-məlul dayanmış, göz yaşları qurumuş bu gəlinlərin, bu qızların hər birinin bətnində indi neçə-neçə sərbaz toxumu var. Gözlərinə qırmızı yaş gəldi və şair ürəyində öz obalılarından halallıq istədi. Sonra şair hamıdan qabaq, büzüşüb dayanmış bir kəndli baba gördü: əynində yamaqlı kirli çuxa, başında motal papaq. Şair onu tanıdı. Ağillı təlxəyi tanımaq olardımı?... Təlxəyin gülümsər gözləri şairə zillənmişdi, amma sifəti ağlayırdı və təlxəyin bu gülümsər gözlərində şair elə bir şey oxudu ki, qaməti düzəldi, köksünə uzaq yaylaqların sərin havası doldu: şair tərxəyin gözləri ilə dediklərini kəlmə-kəlmə eşitdi. Təlxək daha dayanmadı, əvvəla, şairin edamına dözə bilməyəcəkdi, ikinci də, şairin sifətinə qonmuş təbəssümdən anladı ki, o da arxayındır: şair özü bu dünyadan gedir, amma sözü-söhbəti bu dünyada qalır. Göz yaşlarını boğa-boğa, hıçqırığını içərisinə salıb, təlxək ustalıqla geri çəkildi və izdi-hamdan çıxdı. Və yalnız dərəyə enəndə, arabasına yanaşıb dayandı, daha özünü saxlaya bilmədi, qatırın boynunu qıcaqlayıb, ürəyi boşalana kimi ağladı. Sonra arabaya mindi, qatırı mahmızlamamışdan qabaq, başını qaldırıb qaranlıq dərədən yuxarıdakı səmanın qırmızılığına baxdı. Çığırdı:

– Tfu sənin təxtinə, ey çərxi-fələk!

İntiqam QASIMZADƏ

YUSİFLİ GÜNLƏR

1969-cu ildə “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında “Yeddi oğul istəram” adlı western filminin çəkilişlərinə qızgın hazırlıq gedirdi. Görkəmli kinorejissor Tofiq Tağızadənin quruluşunda çəkiləcək bu filmin ssenari müəllifi yazıçı, o zaman kinostudiyanın baş redaktoru vəzifəsində işləyən Yusif Səmədoğlu idi. Ssenarini o, atası Səməd Vurğunun “Komsomol poeması”nın motivləri əsasında SSRİ Kinematografiya Komitəsinin sifarişi ilə yazmışdı. Qısaca da olsa, Yusifin ssenari üzərində işi barədə təəssüratımı danışmaq istəyirəm:

Filmin komsomolun 50 illik yubileyinə həsr olunması nəzərdə tutulurdu. Yubileyə çox az da vaxt qalırdı. Odur ki, studiyanın direktoru Adil İsgəndərov Yusifi kinostudiyanın gündəlik işlərindən azad edib, evdə ssenari üzərində işləməyinə icazə vermişdi. Adətən, əsər üzərində ləng işləyən Yusif, bu sifarişin nə demək olduğunu yaxşı başa düşdüyündən, möhkəm girişmişdi ssenarinin yazılışına. Bunu mən işin içində olduğumdan çox yaxşı bilirdim. Lap əvvəldən o özü üçün ssenarinin janrını müəyyənləşdirmişdi; western yazacaqdı. Əsas kimi götürdüyü “Komsomol poeması” buna yaxşı material verirdi. Yusif gələcək ssenarinin süjet xəttini öncədən müəyyən etmişdi. Fikirlərini mənimlə bölüşdüyündən, nə yazacağından xəbərdar idim.

Bir gün Yusif zəng vurub: “vaxtın varsa, aşağı düş, gedib gəzişək bir az” – dedi. Düşdüm. Sahil bağına tərəf getdik. Yusif ona məxsus şirin bir tərzdə sükutu pozdu: “İ-intiqam, başlamışam, yazıram, ssenarini; əntiqə bir şey alınır” – dedi və başladı həvəslə komsomolçuların kəndlilərə tamaşa göstərdikləri səhnəni mənə danışmağa. Sonra daha bir neçə epizodu incəlikləriylə, dialoqları ilə söylədi.

O, xüsusi bir şövqlə danışır və arada diqqətlə mənə baxır, münasibətimi üzümdən, baxışımdan oxumaq istəyirdi; onun bir Allah bəndəsinin, zövqünə, səmimiyyətinə inandığı bir insanın, gələcək tamaşaçının reaksiyasına ehtiyacı vardı. Mən bunu başa düşürdüm və çalışırdım imkan daxilində münasibətimi açıq bildirim. Arada xırda-para qeydlərim də olurdu.

Sonrakı günlər biz Yusiflə daha 2-3 dəfə belə gəzintiyə çıxır, mən onun ssenari ilə bağlı maraqlı söhbətlərinə qulaq asırdım. Yusifin söylədiklərindən görünürdü ki, yaxşı bir ssenari alınacaq: bunun üçün onun əlində Səməd Vurğunun “Komsomol poeması” kimi sanballı ədəbi material da vardı, müəllifinin istedadı da. Üstəlik, Yusif ssenarisini yazdığı janrda dünya kinosunda western filmlərinin təcrübəsinə də bələd idi.

“Komsomol poeması”, adından da göründüyü kimi, poema janrında yazılmış bir əsər idi. Onu kino dilinə çevirmək üçün ssenarinin tələbinə uyğun detallar tapılmalı, dialoqlar yazılmalı, dialoqlarda hər bir obrazın özünəməxsus dili yaradılmalıydı. Bir sözlə, dinamik süjet xətti qurmaqdan savayı, görülməsi işlər çox idi və bu zaman Yusif Səmədoğlunun gözəl nasir olması onun köməyinə gəldi. Və artıq ssenarini oxuduqca hər birinin fərdi cizgiləri olan yeddi igid komsomolçu obrazı ilə yanaşı, Gəray bəy, Zalımoğlu, Kələntər kimi çox mürəkkəb və dolğun obrazlar gözlərimiz önündə canlanırdı.

Yeri gəlmişkən, mən “Yeddi oğul istəram” filminin ərsəyə gəlməsində görkəmli rejissor Tofiq Tağızadənin rolunu xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Çəkiliş üçün xeyli çətinlikləri olan bu filmin üzərində o, böyük yaradıcılıq şövqü ilə işləyirdi; nəticə göz qabağındadır. “Yeddi oğul istəram” filmi Azərbaycan kinosu tarixində seçilən filmlərdəndir və layiqli yer tutur...

...Və mən xoşbəxtəm ki, bu filmin əvvəlcə ssenarisinin yazılış prosesinə şahidlik nəsim olub, sonra da filmin ərsəyə gəlməsində bir redaktor kimi yaxından iştirak etmişəm.

Yuxu şirin şeydir...

Yusif gecələr çox gec yatardı; ya oturub işləyər, ya da soraqlayıb dost-tanışdan tapdığı kasetlərdəki yeni filmlərə baxardı. Bunların içində ciddi sənət əsərləri də olardı, qorxulu filmlər də, vampirlərdən (qaniçənlərdən) bəhs edən filmlər də. Bu sonuncuları mənə göstərmək istəyəndə qəti imtina edirdim. O da mənim qətiyyətlə imtina etməyimə gülərdi həmişə.

Hə, onu deyirdim axı, Yusif gecələr gec yatırdı. Odur ki, səhərlər yuxudan ayıla bilmirdi; şirin-şirin yatırdı və işə də gecikirdi. Nizam-intizam məsələlərində çox

tələbkar olan direktorumuz – kinostudiyanın o zamankı direktoru Adil İsgəndərovu deyirəm, – işə gec gəldiyi üçün, hərdənbir, onu danlasa da, çox dərinə getmirdi; xətrini çox istəyirdi – dostu Səməd Vurğunun yadigarı idi axı. Üstəlik, Yusifin savadına, zövqünə, kino sənətinə bələdliyinə inanırdı; ona etibar eləyirdi.

Bir dəfə, yaxşı yadımdadır, hamı çoxdan işə gəlmişdi; saat 10 olardı, Adil müəllimin katibəsi gəlib məndən soruşdu ki, Yusif hanı, Adil müəllim onu axtarır. Dedim: “Hələ gəlməyib”. Getdi. Bir yarım saat sonra da gəlib Yusifi soruşdu və bu dəfə dedi ki, “nəsə çox vacib bir işçün axtarır onu, görün hardadır, tez yetirsən özünü”.

Nə isə, telefonu götürüb zəng elədim; təzəcə durmuşdu yuxudan, səmindən bildim. Dedim: “kişi bərk axtarır səni, yaman da əsəbləşib”.

Saat 12-də Yusif gəlib çıxdı. O gələnə kimi Adil müəllim məni çağırtdırıb, onu maraqlandıran bir ssenari barədə yazdığımız rəyi istədi. Mən rəyi oxuyanda qapı açıldı, Yusif içəri girdi. Adil müəllim qaşqabaqlı-qaşqabaqlı Yusifə:

– Bu nə vaxtın işə gəlməyidir? Qada, sən baş redaktorsan, sən hamıdan qabaq işə gəlib, hamıdan sonra getməlisən, belə olmaz...

Yusif:

– Adil müəllim, – dedi, – ürəyim ağrıyırdı, həkimə getmişdim.

– Qada, hər ürək ağrığında həkimə gedərlər? O gün mənim ürəyim dörd dəfə infarkt olmuşdu, dərman içib gəldim işə...

“Ürəyim dörd dəfə infarkt olmuşdu” – necə yəni dörd dəfə infarkt olmuşdu? Bu kişi nə danışır, düzü, başa düşmədik.

Yusif mənə, mən Yusifə baxdım.

Direktorun otağından Yusifin otağına gəlib yerimizi rahatlayandan sonra, soruşdum:

– Qaqa, sən bir şey başa düşdün? Bir gündə dörd infarkt necə ola bilər? Hələ bir durub işə də gəlir? Vallah, mən bir şey başa düşmədim...

– Hə, mən də əvvəlcə çaşıb qaldım. Amma, sonra... necə deyərlər, lalın dilini anası bilər, sonra başa düşdüm ki, nə deyir. Ürəyi o günü dörd dəfə sancıb, adi nevrologiya imiş, onu deyirmiş yəqin.

Allah hər ikisinə – Adil müəllimə də, Yusifə də rəhmət eləsin.

Yusif Səmədoğlu təpədən-dırnağa, bütün varlığı ilə yazıçı, lap dəqiq desək, nasir olsa da, kinonu çox sevirdi, kinostudiya mühitində özünü çox rahat hiss edirdi: rejissorlarla, operatorla, kinorəssamlarla, fotoqraflarla münasibəti vardı. Onunku tuturdu onlarla. Onlar da Yusifin xətrini çox istəyirdilər. İstedadına böyük etiramları vardı. Onun qısa, amma şirin söhbətlərindən doymurdular. Geniş dünyagörüşü, mükəmməl savadı onları maqnit kimi çəkirdi özünə. Yusif studiyanın yaradıcılıq bufetinə gələndə, beş dəqiqədən sonra hamı yığılırdı onun başına: Eldar Quliyev, Rasim Ocaqov, Arif Babayev, Tofiq Tağızadə, tez-tez studiyaya qonaq gələn Məhsud İbrahimbəyov, Şamil Mahmudbəyov, Polad Bülbüloğlu, fotoqraf, fotolaboratoriyanın müdiri Pərviz, daha kimlər, kimlər...

Maraq dairəsi çox genişdi Yusifin; xüsusən mütaliə məsələsində ciddi və ardıcılı. O zaman SSRİ miqyasında ədəbiyyatda gedən proseslərdən xəbərdardı: hətta dissident ədəbiyyatındakı yeniliklərdən belə məlumatı vardı. Nəinki məlumatı vardı, hətta soraqlaşılıb onların yazdıqlarını əlyazma şəklində tapır və oxuyurdu, həmin əsərlər haqqında maraqlı, obyektiv fikirlər söyləyirdi. Məsələn, o zaman Soljenitsinin adı dillərdən düşmürdü. Hər yerdə ondan, onun əsərlərindən danışırdılar.

Bir dəfə Yusifin ədəbi zövqünə, onun böyük ədəbiyyata ciddi və obyektiv qiymət verdiyinə inandığım üçün, Soljenitsin haqqında fikrini bilmək istədim. Bilirəm, – dedi, – niyə soruşursan, yəni onun haqqında deyilənlərdə, əsərlərinə verilən qiymətlərdə şişirtmə yoxdur ki? Var. Amma çox az. Lap az. Bu da başa düşüləndi.

Əsas məsələ onun həbsxanalarda ağır həyat yaşamasına, məhrumiyyətlərə, dəhşətli təzyiqlərə baxmayaraq, həqiqəti yazmasıdır. Sovet rejiminin qeyri-insani simasını göstərməsidir; qorxmadan, heç bir güzəştə getmədən. Odur ki, oxucu onu sevir, həqiqi qiymətini, yəni yüksək qiymətini də verir.

Yusif, yadımdadır, sözünə ara verdi, bir siqaret yandıraraq, bir-iki qullab da vurduqdan sonra, daxildən gələn çox səmimi bir təəssüf hissi ilə dedi:

– Bilirsən, İntiqam, bizdə yaxşı, çox istedadlı, ədəbiyyatın sirlərinə vaxif yazıçılarımız da var, istedadla yazılmış əsərlər də, amma, bizdə nə “İvan Denisoviçin bir günü”, nə “Axipelaq QULAQ”, nə “Xərçəng korpusu” kimi əsərlər, nə də Aleksandr Soljenitsin var. Yoxdur. Çox təəssüf.

Həqiqətən də, Azərbaycan ədəbiyyatının, mən nasirlərimizi nəzərdə tuturam; İsa Hüseynovu, İlyas Əfəndiyevi, İsmayıl Şıxlısı, onlardan sonrakı nəsil: Sabir Əhmədovu, Anarı, Əkrəm Əylisli, Elçini vardı. Elə Yusifin özü vardı. Lakin bunların heç biri Soljenitsin kimi ölkədəki (mən o zamankı ölkəni – SSRİ-ni nəzərdə tuturam) totalitar rejimi açıq-aşkar qamçılıydı.

Deyəsən, mətləbdən uzaq düşdüm. Mən Yusifin kino aləmindəki yerindən, kinodakı fəaliyyətindən danışmaq istəyirdim.

O, 1960-cı illərin 2-ci yarısında C.Cabbarlı adına kinostudiyanın baş redaktoru vəzifəsinə təyin olunmuşdu.

Ümumiyyətlə, insanın, xüsusən, vəzifədə olan adamın şəxsi nümunəsi çox mühüm şərtidir. Yusif Səmədoğlu geyimindən tutmuş daxili dünyasına, insanlarla rəftarına kimi, çox zərif, mülayim, sözün geniş mənasında zövqlü bir adamdı. Ən başlıcası, təpədən-dırnağa ziyalı idi. Allah-Təala səxavətini ondan əsirgəməmişdi. Allahın nur payı idi. Bir dəfə mən bu adda bir yazı da yazmışdım.

Yusif baş redaktor kimi fəaliyyətə başladıqdan az sonra, kinostudiyanın o zamankı direktoru Adil İsgəndərovun dəstəyi ilə studiyanın müəllif heyətini xeyli təzələdi; istedadlı gənc yazıçıları ssenari redaksiya heyətinin ətrafına toplayıb, onları ssenari yazmaq işinə cəlb etdi. Bu gün kino tariximizə nəzər salanda görürük ki, 60-cı illərdə Anarın, Məhsud İbrahimbəyovun, Rüstəm İbrahimbəyovun və başqalarının kinoya gəlməsi ilə kinomuzda yeni bir mərhələ başlayıb.

Yusifin baş redaktor olduğu dövrdə çəkilən filmlərin təkcə elə dilini, onların dialoqlarını əvvəlki illərin filmlərinin dialoqları ilə müqayisə etsək, fərqi açıq-aşkar görünür; ekrandan pafossuz, bəzək-düzəksiz, təmiz Azərbaycan dili eşidir.

Rüstəm İbrahimbəyovun ssenarisi əsasında çəkilmiş “Bir cənub şəhərində” filmini xatırlayıram. Məlumdur ki, Rüstəm əsərlərini, o cümlədən də ssenarilərini rusca yazırdı. Filmdə hadisələr Bakının yuxarı məhəllələrindən birində cərəyan edir. Oradakı obrazların rusca və ya hansısa başqa bir dildə necə, Ryazan və Nijni Novqorod ləhcəsində danışmasının elə bir fərqi yoxdur. Amma Azərbaycan dilinə tərcümə ediləndə çox əhəmiyyətlidir. Yuxarı məhəllənin adamları Qazax və Şəki ləhcəsində danışa bilməz. Danışsa da, kimsə ona inanmaz; gülərlər ona. Bu, məsələnin bir tərəfidir. Digər tərəfi isə odur ki, hər obrazın fərdi – sənətinə, peşəsinə uyğun dili olmalıdır.

Yusif bu prinsipi həmişə gözləyib. Beləliklə, o, rusdilli Azərbaycan yazıçılarının ssenarilərindəki dialoqların tərcüməsinə orijinalda olmayan bir şirinlik qatıb. “Olmayan” ona görə ki, – ola da bilməzdi, çünki söhbət “Bir cənub şəhərində” filminə gedirsə, oradakı obrazların danışdıqları ləhcədə yalnız Bakıda, özü də yuxarı məhəllədə danışılar və bu da Azərbaycan dilinə məxsus bir çalardır.

Ümumiyyətlə, Yusifdən danışanda mən onun bir nasir, həm də bir ssenarist kimi qələminin bir cəhətini xüsusi qeyd etmək istəyirəm; səviyyəli, mahir (bəli – mahir!) dialoq ustası olmasını. Bu onun öz – orijinal yazılarına da, tərcümələrinə də aiddir. “Bir cənub şəhərində”, “Bizim Cəbiş müəllim”, “Uşaqlığın son gecəsi”, “Şərikli çörək” filmlərinin dialoqlarını rus dilindən dilimizə o tərcümə edib. Onlar ekranlara çıxandan az sonra, oradakı dialoqlardan ayrı-ayrı ifadələr xalqın dilinə keçib zərb-məsəllərə çevrilib. Əsl yaradıcı tərcümə belə olur. Sən onu oxuyursan, dinləyirsən və bunun başqa bir dildən tərcümə edildiyi sənə heç ağına da gəlmir.

Yusifin taleyini yazan elə yazmışdı ki, yaradıcılıq yolunun lap başlanğıcından o, ədəbi ictimaiyyətin diqqətində idi; xalqın sonsuz məhəbbətlə sevdiyi böyük şair Səməd Vurğunun Moskvada M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda ustad yazıçılardan dərs alıb qayıtmış oğlu idi axı. Bu, bir tərəfdən yaxşıydı. Tanıyırdılar, kim olduğunu bilirdilər, ona görə də mətbuatın, nəşriyyatların qapıları üzünə açıq idi.

Digər tərəfdən, hamı ondan səviyyəli, gözəl əsərlər gözləyirdi; yenə də, dünyasını yenidən dəyişmiş böyük şairin, unudulmaz Səməd Vurğunun oğluydu axı!..

Bəziləri Yusifə “az yazmağın dahisi” deyirlər. Həqiqət var bu sözlərdə. Yusif çoxlarına baxanda, təəssüf ki, az yazıb. Səbəbi? Səbəbi, mənəcə, yenə elə kimin oğlu olmasıydı. Məsələ onda idi ki, Yusif özü də kimin oğlu olduğunu və ədəbi ictimaiyyətin, oxucuların ondan necə əsərlər gözlədiyini yaxşı bilirdi.

Bilirdi ki, kəmiyyət dalınca gedib cızmaqaraları üst-üstə yığsa, atasının kölgəsində mürgüləyən birisi olub qalacaq və az bir vaxtda unudulub gedəcək. Bir də o, ilk növbədə, özünü qane edə biləcək əsərlər yazmağa köklənirdi.

Odur ki, yaradıcılıqla məşğul olduğu 40 il ərzində 16 hekayə, 1 roman, bir də yarımçıq roman (neçə-neçə tamamlanmış romandan daha kamil bir əsər), bədii filmlər üçün 3 ssenari (hər biri istedadlı, peşəkar nasir qələmi ilə yazılmış povest və ya romana bərabər ssenari) yazmışdır.

Aramızdakı yaş fərqinə baxmayaraq, o illər Yusifin ilk hekayələrinin ədəbi ictimaiyyət və oxucular tərəfindən necə qarşılandığı yaxşı yadımdadır. Artıq “220 №-li otaq” hekayəsindən başlayaraq, “Qalaktika”, “46-cı ilin oyunları”, sonra “Fotofantaziya” hekayələri xalq arasında qızgın müzakirələrə səbəb olmuşdu. Daha sonralar, bir müddət kino üçün ssenarilər yazdıqdan sonra “Astana”, “İncə dərəsində yaz çağı” kimi şedevr hekayələrini yazdı.

Bəzilərinə elə gələ bilər ki, hə də, gör kimin oğlu idi, qapılar üzünə açıqdı. Bəli, açıq idi. Amma bu açıq qapılar arxasında bəzən hakim ideologiyanın elə nöqərləri otururdular ki, Allah göstərməsin, nə istədə baxırdılar, nə də müəllifin Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, İlyas Əfəndiyevin övladları olmalarına; mən adına “Qlavlit” deyilən senzura idarəsini nəzərdə tuturam.

Bu idarənin xüsusən Yusif Səmədoğluna “böyük sevgisi” vardı. Yadımdadır, 1969-cu ildə Yusif “Bayatı-Şiraz” adlı gözəl bir hekayə yazmışdı. Hekayəni o, yaxın dostlarına əlyazısı şəklində oxutmuşdu. “Həminin çox xoşuna gəlmişdi” – desəm, azdı. Çox təsirli hekayə idi. Restoranda kontrabas çalan Səbzəli dayının taleyinə

biganə qalmaq mümkün deyildi. Hekayə janrının məlum kanonları ilə qələmə alınmış “Bayatı-Şiraz”ın yazıldığı vaxt çapına icazə verilmədi. Vəzifəsi – mətbuatda dövlət sirlərini qorumaq olan “Qlavlit”də Səbzəli dayının kontrabasında nə görmüşdülsə, axıra qədər də heç kimə izah edə bilmədilər. Allah xatirinə düzünü demək lazımdır, kişilər hiss edirdilər ki, Səbzəli dayı kontrabasında “Bayatı-Şiraz” çalanda o anda, o məqamda orda nəsə bir bomba var, amma onu əyani tapıb göstərə bilmirdilər. Bax, sənətin qüdrəti də, yazıçının sənətkarlıq məharəti də elə bundadır.

Əlqərəz, “Bayatı-Şiraz” hekayəsinin çapına qadağa qoydular. Sonralar, o zaman Yazıçılar İttifaqının sədri rəhmətlik İmran Qasimov da nə qədər cəhd elədi, bir şey alınmadı. “Bayatı-Şiraz”ın bəxti Qorbaçovun başladığı Yenidənqurma mərhələsində açıldı; hekayə 1987-ci ildə “Ulduz” jurnalının 2-ci sayında işıq üzü gördü.

“Bayatı-Şiraz” hekayəsinə hələ qadağa qoyulduğu vaxt Yusif Səmədoğlunun daha bir əsərinin – “Qətl günü” romanının çapını saxlatdirdilər; Yusif onda hələ “Azərbaycan” jurnalında işləmirdi, amma əsəri bizə vermişdi. Roman haqqında çox yazılıb, ona görə də mən bu barədə danışmayacam. Bircə onu deyəcəm ki, əsər hər ikimizi (yəni İsa İsmayilzadə ilə mənə) o qədər turmuşdu ki, elə valeh eləmişdi ki, ayrı-ayrı hissələri bir-birimizə nəql eləməklə elə bil həzz alırdıq.

Təxminən 2 həftədən sonra “Qlavlit”dən mənə dedilər ki, biz bir yuxarı ilə məsləhətləşməliyik. Nə olar, məsləhətləşin. Bu dəfə mən o zaman Mərkəzi Komitədə Mədəniyyət şöbəsində işləyən Xeyrulla Əliyevə zəng vurub hal-əhval tutanda, kəsəsinə dedi ki, İntiqam, bilirəm niyə zəng vurmusan, oxuyuruq, nəticəsini özümüz xəbər verəcəyik. Bu o demək idi ki, bizi tez-tez narahat eləməyin, gözləyin. Düz bir ay dinməzəcə gözlədik. “Dinməzəcə” deyəndə ki, narahatçılığımızın həddi yox idi. Hamı (dostlar) zəng vurub xəbər alır; xəbər də yox. Jurnalın aprel ayında çıxmalı olan 4-cü sayı, artıq mayın axırı idi, hələ hökm yox idi deyə ləngiyirdi.

Dözməyib Xeyrulla müəllimə zəng vurdum. Dedi: “Siz nömrəyə başqa bir əsər qoyun, göndərin çapa, saxlamayın nömrəni. Dedim ki, hazır, işlənmiş əsərimiz yoxdur. “Qətl günü”nü gözləyəcəyik.

Gözlədik... İyun ayının axırında Xeyrulla müəllim zəng vurub dedi: çapa verə bilərsiz. Amma bir-iki qeyd var, onları düzəldin: rusların neçə yüz il tatarların işğalı altında olmalarını, bir də şahın isti vannada oturduğu səhnəni. Sevindiyimdən dərhal “baş üstə” dedim. Bir də soruşdum ki, bəs “Qlavlit”? Dedi: sən göndər mətbəyə, onlardan icazə olacaq.

Biz jurnalı göndərdik mətbəyə, heç nəyi də düzəldib-eləmədik. Məsuliyyəti götürdük boynumuza.

Oxucular soruşa bilərlər ki, bəs necə oldu, üç ay süründürməçilik eləyəndən sonra icazə verdilər?

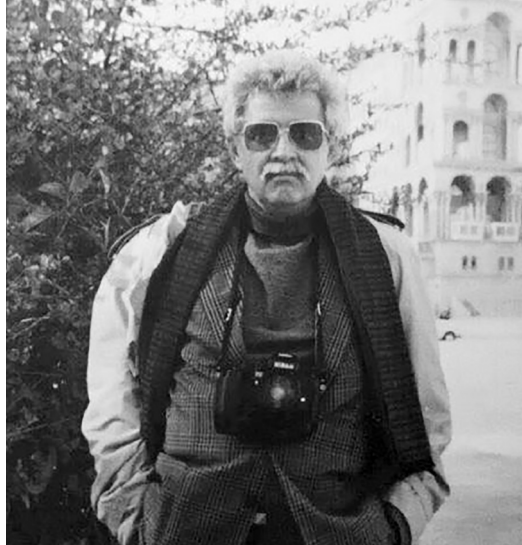
Yazıçılarımızdan biri, əlbəttə, dostlardan, Mərkəzi Komitədə olanda Yusifin romanından söz salır; oxuduğunu deyir, xeyli də tərifləyir. Axırda guya təsadüfən ağzından qaçır ki, Yusif axır vaxtlar yaman bədbinləşib, ailəsini də götürüb xaricə getmək istəyir...

Görünür, bir tərəfdən, bizim jurnalın nəşrini dörd aya yaxın saxlamağımız, o biri yandan da, bu mühacirət söhbəti təsirini göstərüb.

Mən yarım əsrdir “Azərbaycan” jurnalında işləyirəm, bu illər ərzində heç bir əsərin nəşrinin o zaman “Qətl günü”nün çap olunması xəbəri kimi toy-bayram edilməsini görməmişəm.

“Ölüm sevinməsin qoy...”

Yusif Səmədoğlu az yaşayıb; cəmi 62 il. Yaradıcılığının ən kamil vaxtında dünyasını dəyişib. “Astana”, “İncə dərəsində yaz çağı” hekayələrindən, “Qətl günü” kimi ağır çəkili, sanballı romanından sonra “Deyilənlər gəldi başa” adlı, əlimizdə olan hissələrindən göründüyü kimi, dərin qatlı, çoxşaxəli bir roman üzərində işləyirdi. Yusif balasını bətnində gəzdirən bir ana kimi, hələ dünyaya gəlməmiş bu əsərini əzizləyir, bəsləyir, doğuşa hazırlayırdı. Fikrində, düşüncəsində o qədər bağlanmışdı ki “Deyilənlər gəldi başa” romanına, hətta ən yaxın dostları ilə bölüşürdü sevincini, üzərində işlədiyi bir əsəri olduğunu deyirdi onlara.

Bir dəfə yaxın dostu, özünə qardaş bildiyi Anara kompüterini göstərib deyibmiş ki, burdadır, yazıram.

Amma... əcəl macal vermədi özünün də böyük ümidlərlə gözlədiyi əsərini tamamlasın.

Bu yerdə sevimli şairimiz Əli Kərimin “Vəsiyyət” şeirindən bu misralar yadıma düşür:

***Hardan gəldi çıxdı
ölüm – bu qoca kaftar?
yaman kəmfürsətdir,
görmür ki,
əlimdə nə qədər işim var?***

Ölüm Yusifi elə bil lap gənc yaşlarından izləyirmiş. 1961-ci ildə o, sevib-seçdiyi Nəmidə adlı bir qızla ailə qurmaq qərarına gəlir.

Toyları olur. Toydan sonra gənclər səyahətə çıxmaq qərarına gəlirlər. Moskvaya uçan İl-18 təyyarəsinə bilet alırlar. Yarı yolda təyyarənin dörd motorundan ikisi sıradan çıxır. Təyyarəçi böyük çətinliklə, demək olar ki, qəhrəmanlıq göstərib (sonradan dövlət ona bu şücaətinə görə “Qəhrəman” adı verir) iki motorla ağzına kimi dolu sərnixin təyyarəsini çöllükdə yerə oturdur. Yaxınlıqdakı hərbi hissədən köməyə gələn hərbcilər təyyarəyə nərdivan dirəyib sərnixinləri bir-bir təyyarədən düşürdürlər. Yusifə əl uzadıb düşməsinə kömək edən rus zabiti ona:

– Narahat olmayın, – deyir. – İndi sizi yığib aparacağıq yaxınlıqdakı aeroporta, başqa təyyarə ilə yola salacayıq.

Yusif:

– Çox sağ olun, bəs eləyər. Biz təyyarə ilə qurtardıq daha...

O zaman Yusif ölümün əlindən sivişib çıxmışdı. Çox sonralar, 1974-cü ildə Yusif daha bir dəfə ölümə üz-üzə gələcəkdi, amma səhərin şirin yuxusu onun bu “görüşdən” canını qurtardı.

Onda mən Moskvada ezamiyyətdə idim; “Ukrayna” mehmanxanasında qalırdım. Axşamüstü vestibüldə Yusiflə görkəmli rejissor Eldar Quliyevə rast gəldim. Görüşdük; yad ölkədə, yad şəhərdə insanlar bir-biri ilə daha mehriban görüşürlər. Şam yeməyinə gedirdilər; məni də dəvət etdilər. Getdik. Yusifin zarafatları, yumoru, həmişəki kimi, o gecəni də bəzədi. Artıq çox gec idi. Gecə saat 12 olardı. Birdən Eldar ayağa durub:

– Yusif, – dedi, – yadımdan çıxıb deyəsən, səhər uçuruq ey, tezdənnən durmalıyıq.

Mən:

– Hara uçursuz? Demirsiz heç.

Eldar:

– Praqaya; onlarla müştərək film çəkəcəyik; “Səmt küləyi”. Ssenarisi Yusifindir... Dur, Yusif, dur...

Mən:

– Temboleye, bu sağlığa içərlər; napasaşok. Sağ-salamat gedin, sizə yaxşı yol. Xülasə, napasaşok vurduq, ayrıldıq.

Səhər saat 10-da düşdüm kafeyə ki, yüngülvari bir səhər yeməyi yeyim, gördüm hər ikisi – Yusif də, Eldar da ordadı, oturub qəhvə içirlər. Təəccüblə soruşdum: Bəs uçmadız? Praqaya uçmalıydız axı...

Eldar narazı halda:

– Sənin bu şefini (yəni baş redaktorunu), – dedi, – oyatmaq olur ki?

Sən demə, Eldar ha çalışıb Yusifi oyatsın, mümkün olmayıb. “Get yat, – deyib. – Axşam qatarnan gedərik.”

Elə helə də etdilər. Axşam qatarına bilet alıb getdilər.

Və günorta xəbər yayıldı ki, Yusifgilin uçmalı olduqları təyyarə Praqa yaxınlığında qəzaya uğrayıb; bütün sərnişinlər həlak olub. Günorta oturub nahar eləyəndə üzünü mənə tutub:

– Gördün də, İntiliş, bu dəfə də aradan çıxdım. Eldarı da özümlə çıxartdım aradan.

Hə, aradan çıxmağına – çıxmışdı, amma şair demişkən: “ölüm – bu qoca kaftar, yaman kəmfürsətdir”, əl çəkməmişdi, məqam gözləyirdi. İyirmi beş il sonra belə bir məqam düşdü əlinə: o, yataqda çarəsiz xəstəliklə çarpışanda məqamı fövtə vermədi...

1998-ci il avqust ayının 16-da sevimli Yusif – Yusif Səmədoğlu Vəkilov vəfat etdi. Amma... Səməd Vurğun demişkən:

***Ölüm sevinməsin qoy, ömrünü vermir bada
El qədrini canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirətək qalacaqlar dünyada
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər.***

Yusif sevərək yaşadı bu dünyada; balalarını sevdi, həyat yoldaşını sevdi, dostlarını sevdi, Vətəninə, xalqını sevdi. Sevgi dolu bir ürəklə yaşadı bu dünyada...

Yusif Allahın nur payı idi. Sağlığında bu nuru əskiltmədi bizlərdən, dünyasını dəyişəndən sonra da xatirəsi işıq saçır insanlara.

“Deyilənlər gəldi başa...”

Bu, unudulmaz Azərbaycan yazıçısı Yusif Səmədoğlunun vəfatından sonra ilk dəfə “Azərbaycan” jurnalında işıq üzü görən sonuncu romanının adıdır. Və çoxları etiraf edər ki, hər deyəndə yada düşməyən bu ad – bu ifadə folklorumuzun dərin qatlarından gəlir: “Haşa, sevdiciyim, haşa, deyilənlər gəldi başa...” Bir qədər uzaq olduğu qədər də doğma olan bu ifadənin alt qatına varmaq üçün gərəkdir ki, “Deyilənlər gəldi başa...” romanını oxuyasan və anlayasan ki, “deyilənlər” nələr imiş...

Mərhum həmkarımız Nadir Ağasıyev də bu romanı oxumuşdu, bəyənmişdi və həvəslə rus dilinə tərcümə eləyirdi ki, rusdilli oxuculara təqdim eləsin. Həm də bu tərcümə “Literaturniy Azerbaydjan” jurnalının baş redaktoru Solmaz xanım İbrahimovanın sifariş idi. Yadımdadır, təxminən iki ay çəkən tərcümə prosesində Nadir bir neçə dəfə (xeyli suallarla) mənə müraciət elədi ki, birbaşa folklordan qaynaqlanan və rusdilli Nadir üçün bir qədər qaranlıq qılan məqamları ona izah eləyim... Sevinirəm ki, bu işdə, cüzi də olsa, mən də varam. Əvvəla, ona görə ki, Nadir Ağasıyev mənim “Köçürülmə” romanımın və onlarca hekayəmin rus dilinə tərcüməçisidir. İkincisi də, Yusif müəllimə, mən özümü, bir qələm əhli kimi borclu sayıram.

Bədii yaradıcılığa yeni başladığım illər idi. “Ulduz” jurnalına, baş redaktor müavini Sabir Azəriyə “Qırmızı bantlı qoç” adında bir hekayə təqdim eləmişdim. Biz həm də ovçu yoldaşı idik. Təxminən, bir aydan sonra Sabir Azəri zəng vurub dedi ki, Yusif müəllim də “Qırmızı bantlı qoç”u bəyənib və üstəlik də, səninlə görüşmək istəyir. Yaradıcılığa təzə başlamış bir yazıçı üçün də bundan xoş xəbər ola bilərdimi?

Yusif Səmədoğlu qızı Mehriban ilə

Söhbətə başlayan kimi “Sənə “Uğurlu yol” da yaza bilərdim, – dedi, – amma “Qırmızı bantlı qoç” göstərir ki, sən çoxdan uğurlu yoldasan”.

Baş redaktorun kabinetində baş tutan o görüşdən yaddaşımda bir neçə məqam qalıb. Dedi ki, bu hekayəni sətri tərcümə elətdir, göndər Moskva jurnallarından birinə, mütləq çap edəcəklər. Mən Yusif müəllimin tövsiyəsinə əməl elədim və o hekayə Moskva dər-gilərində üç dəfə çap

olundu; iki dəfə mənim “Molodaya qvardiya” nəşriyyatında çap olunan kitablarımda, sonra da “Sovetski pisatel” nəşriyyatının çap etdiyi “Svidaniye na perevale” almanaxında. O görüşün sonunda Yusif müəllim mənim harada işlədiyimi də soruşdu, dedim ki, radioda. Gülümsündü və dedi ki, bu yaxınlarda məndən də bir müsahibə alsan, tarixə düşər. Ağılıma da gəlməzdi ki, yaradıcılığına pərəstiş etdiyim bir yazıçı ilk görüşümüzə mənə belə ərlə zarafat eləyər. Bəli, o zaman mən Yusif müəllimin “İncə dərəsində yaz çağı” hekayəsinə ədəbiyyatın şedevrlərindən biri kimi baxırdım. S.Vurğunun “Komsomol poeması” əsasında qələmə aldığı və “Qobustan” dərgisində çap etdirdiyi “Yeddi oğul istəram” kino-ssenarisini isə ona görə bir neçə dəfə oxumuşdum ki, o, məşhur poemaya yeni istiqamət, yeni nəfəs vermişdi.

Yəqin ki, hələ çoxlarının yadında olar, səksəninci illərin ortalarında “Ədəbiyyat qəzeti” də “Litqazeta”nın “Dvenadtsat stulyev” səhifəsinə bənzər bir yumor güşəsi ilə çıxırdı və mən də bu guşənin daimi müəlliflərindən idim. Baş redaktor növbəti yazılarımdan birini – “Boz pişiyin sərgüzəşti”ni səhifədən çıxardanda gəldim Yazıçılar İttifaqına şikayətə. Elçin müəllim (o zaman Yaradıcılıq məsələləri üzrə katib idi) yazı ilə tanış olandan sonra Yusif müəllimə zəng vurub bu yazını “Ulduz” jurnalında verməsini xahiş etdi və elə həmin günün ertəsi Yusif müəllim “Boz pişiyin sərgüzəşti”ni göndərdi jurnalın növbəti nömrəsi üçün çapa... Amma burda da o hekayənin yolunu “Qlavlit” kəsdi.

O zaman Yusif müəllimin “Qlavlit”in sədri ilə əsəbi telefon mükaliməsi də yadımdadır, sonra mənə dedi ki, bir kəlmə söz də: “Məmməd, bu hekayət mütləq çap olunacaq”. 1991-ci ildə (o zaman biz artıq neçə illər idi ki, Yusif müəllimlə “Azərbaycan” jurnalında həm də iş yoldaşı idik) o hekayəni o, özü yada saldı və elə o günlərdə də çap üçün imzaladı.

Bəli, biz artıq çoxdan iş yoldaşı idik və o, hərdən mənə də ərlə tapşırıqlar verirdi. Və o ərkənə tapşırıqlardan biri də M.F.Axundov adına Rus dili İnstitutunun dosenti, professor Murtuz Sadıqovun rus dilində yazılmış, Naxçıvandan Qazaxıstana bir ailənin sürgünündən bəhs edən xatirə-povesti ilə bağlı idi. Daha doğrusu, yazını rus dilindən mən çevirməli idim. O zaman, təbii ki, bu işin öhdəsindən tez bir zamanda gəldim. Amma onu da etiraf edirəm ki, uzun illərdən bəri içimdə dolaşan “Köçürülmə” romanını başlamağa da məni bu povest həvəsləndirdi. Murtuz müəllimlə ünsiyyətimiz isə dostluğa çevrildi və bir ildən sonra da orta məktəbi bitirən böyük qızım M.F.Axundov adına Rus dili İnstitutunda onun tələbəsi oldu.

1992-ci ilin əvvəllərində mən qəti qərara gəlmişdim ki, “Azərbaycan” jurnalından çıxım və gedib Beyləqanda fermer təsərrüfatı yaradım. Məsələni Yusif müəllimə bildirəndə soruşdu: “Mən nə kömək edə bilərəm?” Və mən Beyləqan rayon partiya komitəsinin birinci katibinə Yusif müəllimin adından, “Azərbaycan” jurnalının blankında yazdığım məktubu üzə çıxartdım. Naməni dərhal imzaladı və özünə məxsus təbəssümlə “Yazıçılar İttifaqına da hərdənbir qarpız göndərərsən” dedi. Bu, əslində onun “Uğurlu yol”u idi. Neçə illər öncə isə o, bir yazıçı kimi mənə uğurlu yol arzulamışdı. Amma yenə də yumorla, zarafatla...

Mənə elə gəlir o, bu dünyaya da özünün yumor aynasından baxmağı bacarırdı. Gəlmisən, əylən, get. Haşa, sevdiciyim, haşa... Dünya bir pəncərədir...

Məmməd ORUC

Nərgiz CABBARLI

Azərbaycan romanının təkamül prosesində fərqli dalğaya keçid – “Qətl günü” romanı

“Qətl günü” yeni-yeni yozmalar üçün zəngin material verir.

Akif Hüseynov

(Hüseynov A. Nəsr (ədəbi icmal-84), Ədəbi proses 83-84, Bakı, Elm, 1994, s.179)

Hər bir bədii mətn öz bətnində bir Ana Həqiqəti (özəlliklə də müəllifin əldə etmək üçün bəzən illərini sərf etdiyi Qənaəti!) yaşadır. Nəticə etibarilə əsər nədən bəhs edirsə - etsin, ədəbi prosesin gedişatında, ədəbiyyatın tarixində hansı funksiyanı daşıyarsa - daşısın, müəllif onun yaradılması üçün hansı üslubi priyomlardan, texnologiyalardan istifadə edirsə - etsin, yenə də Mətn o Ana Həqiqəti ilə yadda qalır. O Həqiqəti yaşadaraq və oxucunun ruhuna, zehninə, qəlbinə işlədərək öz ömrünü yaşayır.

Yusif Səmədoğlunun ilk dəfə 1984-cü ildə nəşr edilən “Qətl günü” romanı haqqında söz düşdükdə, tədqiqatçıların, tənqidçilərin əksəriyyəti birmənalı şəkildə onu Azərbaycan nəsrinin, xüsusilə romanının təkamül prosesində şəxsiz və mübahisəsiz yeri olan əsər kimi dəyərləndirirlər. Əsərin məhz cəmiyyətdə başlayan, ilk əlamətlətləri görünən kataklizmlər, daxili silkələnmələr, oyanmalar dövründə meydana çıxması da, əlbəttə ki, təsadüfi deyildir. Hətta bəzi tədqiqatçılar (Təyyar Salamoğlu) “bu roman, məsələn, 60-cı illərdə yarana bilməzdi” qənaətinə gəlir və bu fikri Aydın Məmmədovun “çünki şəxsiyyətə pərəstişin doğurduğu iflic çox güclü idi” (Məmmədov A. Sözüümüz eşidilənədək. Bakı, Yazıçı, 1988, s.192) düşüncəsi ilə əsaslandırır. Həqiqətən də, əvvəlki zamanlarda deyilə bilməyəcək həqiqətlərə “yaşıl işıq” yandıran, bir çox gizlinləri gün üzünə çıxaran bu tarixi mərhələ belə bir romanın yazılmasını şərtləndirən əsas amil idi. Bununla belə, yenə də biz romanı dövrünə görə çox cəsarətli roman kimi oxuyur və qəbul edirik. Çünki üç müxtəlif tarixi mərhələni təsvir edən mətn sonrakı dövrdə meydana çıxacaq bir sıra acı həqiqətlərə (məsələn, erməni xislətinə!) əvvəlcədən işıq tutmağı belə bacarır. Həmçinin, yazıçı təsvir etdiyi mərhələlərin bütün ağrılarını duymaq, ifadə edə bilmək və ötürmək qabiliyyətinə malikdir ki, bunu da təkcə istedadla deyil, həm də o ağrıların yazıçıya ruhən, yaşantı olaraq yaxınlığı ilə əlaqəlidir. Çünki ən azından, yazıcının atası Səməd Vurğun da repressiya illərini yaşamış, övladları isə sonrakı

mərhələlərdə (xüsusilə də müstəqilliyin ab-havasının duyulduğu ilk zamanlarda) “niyə Səməd Vurğun repressiya edilmədi?” ittihamı ilə üzləşmişdilər. Çünki müəllif cəmiyyətin, toplumun keçdiyi “sovetləşmə” və “sinfi mübarizə” sınaqlarının içindən adlamışdı. Çünki bu ağrılar, “üç nəsil” olaraq keçilmiş mənəvi, ideoloji, fiziki repressiya mərhələləri onun ruhunda kök salmış, böyümüş, varlığı ilə düşündürmüş və narahat etmişdi. Çünki Yusif Səmədoğlu üç zamanda, üç mərhələdə repressiya edilən yazıçı ruhunun, sıxılan Azadlığın, oyanacaq Azad ruhun varlığından yazırdı. Bu mənada “Y.Səmədoğlunun mövzuya münasibətində cəmiyyətin bütün qatlarını görəni, onu dərinlən bilən adam dayanır. Hiss edirsən ki, bu adam ictimai qatların hamısını yaşayıb, həyatından keçirib” (*Məmmədov A. Sözüümüz eşidilənədək. Bakı, Yazıçı, 1988, s.12*) qənaəti dəqiqdir. Bir sözlə, “Qətl günü” təkcə fiziki anlamda deyil, ruhu, düşüncəsi, mənəviyyəti və azadlığı repressiya edilmiş üç nəslin faciəsindən bəhs edir.

* * *

Qeyd etdiyimiz kimi, roman çap olunduğu zaman, ilk növbədə, yüksək sənətkarlığı və cəsarəti ilə diqqəti cəlb etdi. Və bu cəsarət, bir tərəfdən, cəmiyyət, yazıçı üçün tabu olan mövzuya üz tutmaqla bağlı idisə, digər tərəfdən də, milli köklə, mifoloji qatlarda yaşayan, özünə qayıdışı ifadə edən Azadlıqla bağlı idi. Oyanışla (Baba Kahada uyuyan Külək!) bağlı idi. Bir də, təbii ki, roman ifadə etdiyi Ana Həqiqəti ilə də vacib ismarış ötürürdü. Bəs bu Həqiqət nədən ibarət idi?

Tənqidçi Təyyar Salamoğlu yazır: “...romanın ideya tutumu ilə bağlı mülahizələr bir neçə baxımdan üst-üstə düşür. Tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar romanın humanist idealları ifadə etdiyini və güclü tənqidi pafosa malik olduğunu dönə-dönə qeyd etmişlər. Romanda qoyulub həll olunan problemlərin ümumbəşəri dəyərlər zəminində mənalandırılması da ədəbi tənqiddə yüksək qiymətləndirilmiş cəhətlərdəndir” (*Salamoğlu Təyyar. Müasir Azərbaycan romanının poetikası. Bakı, Elm, səh. 30*). Roman haqqında ilk tənqidi məqalənin müəllifi olan Anar isə əsərin ideyasının ümumbəşəri mahiyyətini belə qeyd edir: “Qətl günü” humanist pafosla yazılmış bir əsərdir. Burada zorakılığın, zülmün hər hansı bir şəklinə qarşı, insan məniyyətini tapdalayan, mənəviyyətini əzən hər hansı bir formasına qarşı acı bir etiraz vardır. Amma romanda bir əbədlilik havası, zamanın fəvqündə yaşayan bir ruh var ki, ötən əsrləri, illəri, günləri, situasiyaları, xarakterləri nə isə ümumbəşəri, əzəli mövqedən seyr etmək imkanı yaradır” (*Anar. Yazıcının ilk romanı. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 iyul 1984-cü il*).

Əlbəttə, əsərdəki “zamanın fəvqündə yaşayan ruh” məqamı ilə razılaşsaq da, “humanist pafos” məsələsi ilə bağlı bir qədər mübahisəyə girmək mümkündür, çünki təsvir edilən proseslər, əslində, insanın İnsan olmaq, xoşbəxt olmaq, azad yaşamaq istəyinə qarşı yönəlik hadisələrdir. Şərin, İnsanın Şər üzünün, Şər tərəfinin təsviri burada daha ön plandadır və Şər bəzi məqamlarda daha güclü görünür. Şər və Xeyrin bərabərləşməsi, İnsanın yaşadığı və yaşatdığı üçün Cavab verməsi Məhşərə – Qətl gününə qalır. Düşüncəmizə görə, burada “Qətl günü” anlayışı da yalnız Sədi Əfəndinin itirilmiş əsərinin adı ilə bağlı deyil. Eyni zamanda da “cəza günü”, “cavab günü”, “hesablaşma günü”, “ədalət tərəzisinin tərəflərinin

bərabərləşməsi günü”, “insan günahlarına görə Təbiət qüvvələrinin oyanışı günü” kimi mənalandırmalar da çıxarır ortaya.

T.Salamoğlunun “tənqidi pafos” məqamı dəqiqdir. Çünki müəllif (daha çox alim, tədqiqatçı Xəstə obrazında görünərək) baş verənlərə, repressiyaya, sıxışdırılmalara, insanların mənən və fiziki anlamda məhv edilməsinə qarşı əks mövqedə dayanır və onun düşüncələrindəki (həmçinin Sədi Əfəndinin, həmçinin Kirlikirin, həmçinin Akopyanın) “tənqidi pafos” güclüdür. Hətta bu pafos Baba Kahada uyuyan Küləyin (həm də sıxılan enerjinin – Azadlığın simvolunun) oyanacağı günün mütləqliyi ilə bağlı xəbərdarlıq edir.

Romanın ən dəqiq xarakteristikasını tənqidçi A.Hüseynov verir: “Romanın başlıca məziyyəti həqiqət hissini qüvvətliliyindədir. Ciddi mətləblərdən tutmuş xırda məişət təfəsilatlarına hər yerdə müəllif həqiqət duyğusunu zəiflətmir, heç nədə güzəştə getmir, düşündüklərini bütün açıqlığı, sərtliyi və səmimiyyəti ilə ifadə edir... Cəmiyyətdə məhz həqiqətin ağzı qapananda, hiylə, yalan ayaq tutub yeriyir, ləyaqətsizlər ləyaqətliləri üstələyir, xudbin niyyətlər, rütbə-mənsəb ehtirasları tüğyan edir” (Hüseynov A. *Nəsr (ədəbi icmal - 84). Ədəbi proses 83-84. Bakı, Elm, 1994, s.178*). Həqiqət amilinin və hissini əsər və ideyası üçün vacib olduğu dəqiqdir.

Bizim düşüncəmizə görə, əsərin Ana həqiqəti budur: Təbiət, Allah, Tanrı – onu necə adlandırırıqsa, - adlandırmaq – hər əməlin, hər günahın cəzasını bir gün mütləq kəsir. Həyatda bir əbədiyaşar, divlər kimi, çoxbaşı əjdahalar kimi çoxcanlı Şər (qüvvə) var ki, ona qarşı hər zaman, hər tarixi mərhələdə nə qədər mübarizə aparılırsa - aparılsın, birdəfəlik ölmür, məhv olmur, yerinə yeni biri mütləq gəlir. Əsər sanki “O Şər hər zaman oyaqdır. Hər zaman canlıdır. Hər zaman mübarizə, qarşıdurma tələb edir”, – deyər hayqırır. Romanda da buna obrazlardan birinin dili ilə işarə olunur: “Ədalətsizliyə (Şərə) qarşı mübarizə aparmaq üçün neçə ömür olsa, yetməz”.

O Ana Həqiqət eyni zamanda da “Həyat və Tarix mütləq təkrər edir”, - deyir. Zaman nə qədər mərhələlər adlasa da, dəyişsə də, hansı proseslərə məruz qalsa da, İnsan eyni girdabın içində dayanmadan dönüb durur. Şər, Satqınlıq, Xəyanət, Naqis Ruh, Kərimlilərin, Salahovların, uryadniklərin və s. hər zaman yaşadığı və var olduğu Gedişat bir Çarxın, bir Çəmbərin içində hərəkət edərək dayanmadan fırlanır. Eyni girdabda dolanan hadisələr, zaman keçsə də, fərqli tarix məqamlarından adlasa da, yenə də eyni yerdən, eyni Qırılma (Xəyanət) nöqtəsindən, eyni “İftira məntəqəsi”ndən keçmək məcburiyyətindədir. Bu təkrərin dəyişə bilmədiyi yeganə bir şey var. O da etdiyi günahlarla birlikdə xəyanətkarlar xəyanətə uğrayanların, qatillərlə qurbanların sonda Tanrı qarşısında, Təbiət qarşısında, Baba Kaha qarşısında əl - ələ, üz - üzə durmalarıdır. Onların hər birinin yolu yenə də nəticə etibarilə eyni yerə – Baba Kahaya, Şər və Xeyirin görüşdüğü, qovuşduğu məntəqəyədir. İstər, ölən ol, istər, öldürən – bu Son məqamda əks üzünə – Xeyirsənsə ruhunun Şər tərəfi ilə (bu isə hər kəsdə mütləq vardır!), Şərsənsə ruhunun Xeyir tərəfi ilə (bu da hər kəsdə mütləq vardır, ən azı, peşmanlıq şəklində!) dayanacaqsan!

Əlbəttə, yuxarıda Tanrı, Allah anlayışlarını qeyd etsək də, əslində, Yusif Səmədoğlunun romanında bu, daha çox “Təbiət” adlandırılmalıdır. Baba Kaha (öz ilahi ruhu ilə birlikdə) məhz təbiət qüvvəsinin (tufanın, fırtınanın, selin

səbəbkarı olan Küləyin – Azadlıq ruhunun) uyuduğu yerdir. Və Təbiət insanların yer üzündə törətdiyi günahları öz hadisələri – Baba kahada uyuyan küləyi, seli, daşqını, qarı, şaxtası ilə cəzalandırır. Baba Kahada uyuyan o Gücü oyandıran isə Yer üzündəki ədalət tərəzisinin pozulması, insanların bir-birinə qan uddurması, onlara verilən həyatı pislik etmədən yaşaya bilməməsidir. İnsan günahına qarşı Təbiətin qəzəbi (Azad olma!) mütləqdir. Bu qəzəb Yer üzündə insan tərəfindən törədilən haqsızlığın, ədalətsizliyin, müharibənin, tökülən qanın cavabıdır. Elə bu səbəbdəndir ki, əsərin hər üç bir-birinə keçən süjetində cəza formulu coşmuş təbiətin yağışı, seli, daşqını, küləyi ilə birlikdə müəyyən edilir. Cəza anında bu təbiət hadisələri verilmiş cəzanın xəbərçisi, simvolu, ruhu titrədən və başqaları üçün də belə bir cəzanın ola biləcəyi gerçəyini xatırladan parçası kimi çıxış edir.

Ən maraqlısı da odur ki, əsərin cəza, cəzalandırma təəssüratı yaradan əsas ruhunu təsvir edilən havada – rütubət qoxusunda, yağışda, leysanda, islanma təəssüratında, islanmanın gətirdiyi üşümə hissində, qarda, payızın gətirdiyi soyuqda duyursan. Bunu biz bütün qəhrəmanların içində olduğu, təsirini yaşadığı “hava durumları”nda görürük. Bütün qəhrəmanların yaşadığı hadisələrə, ovqatlara əsas ötürücü yol, əsas keçid məhz təbiət hadisələri – Hava və onun Gücü ilə bağlıdır (Ruh və onun daşdığı Azad olma enerjisi ilə!!!). Yaxud havasızlıqla və onun verdiyi Gücsüzlüklə... Məsələn, Zülfüqar kişinin qorxusuna, ölümünə gedən yol leysan yağış, külək, rütubət və o gecənin qaşqabaqlı, qanqaraldan havasının içərisindən keçir. Yaxud Xəstənin ölümünə aparan yol payızın küləyindən, yağışından, Hökmdarın ölümünə gedən yol külək və buzun, şaxtanın içərisindən adlayır. Mahmudun ölümünə gedən yol da həmçinin... Və müəllif istedadı o Havanı da, Havasızlığı da öz dolğun rəng çalarları, təəssüratları ilə birlikdə ən incə detallarına qədər (oxucu o anları, vahimələri, sıxılmaları, qorxuları Yaşayır!) çox böyük professionallıqla təsvir edir.

Baba Kahada var olan Küləyin sözləri: “Ay ikiayaqlı bəndələr, kökünüz kəsilsin sizin!” qarğıışı isə sanki Ana Təbiətin günah işlədən, qan tökən, haqsızlıq edən İnsan övladına yönləndirdiyi ürək sözləridir. Ona başqa bir yol, başqa bir seçim buraxmadıqları, oyanmaq məcburiyyətində qoyduqları üçün dilə gətirilir. Sanki “niyə dinc durmur, niyə ədalət tərəzisini pozursunuz?” ittihamı səslənir bu qarğıışın bətnində.

* * *

Əsər “roman içində roman” texnologiyası ilə yazılıb. Öz kompozisiyası, süjet quruluşu ilə klassik romanlardan çox fərqlənir. Azərbaycan romançılığında ilk modern romanlardan biri kimi dəyərləndirilə bilər. Və bunu şərtləndirilən amil süjetlərin (xüsusilə keçidlər olmadan) bir-birinə adlaması, hadisələrin, proseslərin ardıcılığında paralel mövcudluğa deyil, xronoloji ardıcılığa deyil, zaman qarışımına üstünlük verilməsi və ən əsası, bu qarışımın dərkətməyə mane olmamasıdır. Hərçənd, hadisələr bir-birinə elə şəkildə keçirilir ki, bəzən oxucu Xəstə obrazlarını da bir-birinə qarışdırır. Yalnız mühit, detallar, hadisələrin cərəyan etdiyi müstəvi söhbətin hansı Xəstədən getdiyini xatırladır. O Xəstələr fərqli insanlar olsalar da, onları bir-biri ilə yaxınlaşdıran, az qala, eyniləşdirən xarakterik paralellər mövcuddur.

(paralellik, obraz eyniliyi, detal eyniliyi bu məqamda var qüvvəsi ilə dövriyyəyə girir). Bu da Kərimli, Salahov, uryadnik, Sarıca oğlu Məhəmməd kimi adlar (şəxslər, xarakterlər), ümumiləşdirilmiş Xəstə obrazı, onun keçirdiyi hallar, hava və havasızlıq kimi təəssüratlar, Baba Kaha, Buz, Ulduz, Kirlikir kimi obrazlardır. Yaxud “Budet sdelano, tovarış Salahov!” ifadəsidir ki, müxtəlif zamanlarda qəfildən peyda olmaqla “Hər dövrün öz Salahovları”, “Hər dövrün “Budet sdelano!” deyən əmr qulları” olduğunu yada salır.

“Qətl günü” filmindən

İlk baxışdan çox dar bir müstəvidən – bir xəstə yatağından, daha sonra isə adi, öz koloriti, öz ruhu, özünəməxsusluğu olan bir kənd həyatının içindən qaynağını götürən hadisələr, əslində, axarı etibarilə daha böyük dünyanı, daha böyük zamanı, daha böyük hadisələri cənginə alır. Eyni mətn daxilində üç müxtəlif zaman və məkan adlayışını reallaşdırır. Bu zamanların müxtəlifliyi müəllifin çatdırmağa çalışdığı Ana Həqiqətin eyniliyini daha qabarıq göstərir. Bir-birinə “keçirilən” hadisələrin, bir-birinə calanan talelərin içərisində təkrar-təkrar gəlinən o Qənaəti aydın görür, səsinə aydın eşidirsən. İfadə olunan Həqiqətin qloballığını anlayırsan.

Təyyar Salamoğlu yazır: “Roman müəllifi son dərəcə mürəkkəb bir kompozisiya düşünmüşdür. Romanın ideya-məzmununun başa düşülməsində bir kompozisiya ətrafında birləşmiş müxtəlif süjet xətləri arasındakı əlaqəni, daxili bağlılığı müəyyənləşdirmək zəruridir... “Qətl günü”nün kompozisiya mükəmməlliyini dərk etmək orada ifadə olunan məzmunu düzgün qavramağa bərabərdir. Əsərdə müxtəlif zaman kəsikləri ilə bağlı hadisələr “roman içində roman” prinsipi ilə təhkiyə olunur və hər romanın öz süjet xətti vardır. Bu xətlər, nisbi də olsa, müstəqildir” (Salamoğlu Təyyar. *Müasir Azərbaycan romanının poetikası*. Bakı, Elm, 2005, səh.31).

Əslində, “nisbi anlamda müstəqil olan” süjetlər romanın tamlığına, bütövlüyünə, bir Bütün kimi qavranılmasına heç bir maneə yaratmır. Çünki təkcə Ana Həqiqətin varlığı, eyniliyi deyil, yaşanan və yaşadılan təəssüratların eyniliyi deyil, həm də bütün roman boyu təkrarlanan simvolik obrazlar, detallar, ifadələr süjetlər arasındakı əlaqəni qurmağa kömək edir. Onlar müəllif məqsədinə xidmət edir. Eyni zamanda da “günahın zamanı və mahiyyəti dəyişsə də, cəzasız qalmayacağı həqiqəti dəyişməzdir!” xəbərdarlığını ötürür.

Məsələn, bu simvolik obrazlardan biri Ulduzdur. Cəzasını alan hər bəndənin açıq qalmış gözlərində parlayan Ulduz işığın simvoludur. Qaranlıq içində, Ölüm içində olan işığın. Şərin içində olan işığın. Bunun özü də “Zülmətdə bir işıq, işıqda isə bir Zülmət, Xeyirdə bir Şər, Şərdə isə bir Xeyir parçası var” həqiqətini xatırlatmış olur. Ölüm anı gözlərdə parlayan parlaq ulduz, o ulduzun böyüklüyü, ışıltısı gediləcək yerin qalınacaq yerdən daha işıqlı, daha gözəl, daha parlaq və daha cəlbedici, sirli olmasının simvoludur.

Amma ulduz yalnız bu anlamda gətirilmir mətnə. O hər addımda görünür. Məsələn, Marqonun taleyi ilə bağlı görünən ulduza baxaq: “Həmin o uzaq, küləkli-tozanaqlı payız axşamından sonra mənim subaylıq həyatımda balaca bir ulduz yanıbmışdı. Bu ulduzun işığı çox zəif idi, istisi isə, bəlkə də, heç yoxdu. Amma hər halda ulduz idi, özü də mənim ulduzum idi. (Xəstənin dodaqları yenə dartıldı, üst dodağı həm də yüngülcə əsdi: “Ulduz niyə, görəsən, ay Allah?” deyə fikirləşdi). Tanışlığımızın ilk günlərində, gecəyarı, başını sinəsinin üstünə qoyub mənə qərribə şeylər danışardı” (*Qətl günü. Səh. 82*).

Bu məqamda Ulduz zahirən başqa bir mənə daşısa da (Sevgi!), daxilən eyni mahiyyəti ifadə edir: “Arzulanan xoşbəxtlik!”, “Məchul xoşbəxtlik!” Necə ki ölən insanların gözlərində peyda olaraq oxucuda belə bir xoşbəxtliyin varlığına inam hissi (yaxud şübhə də deyə bilərik!) yaradır.

* * *

Əsərdə konkret kimi görünən, tarixi şəxsiyyətlərə işarə edən bəzi obrazlar da var. Məsələn, tədqiqatçılar Sədi Əfəndi obrazında ümumi olaraq repressiya dövrünü, repressiya satqınlığının qurbanını, konkret olaraq Cavid Əfəndini, başı kəsilən Şair obrazında ümumi olaraq satqınlığın və xəyanətin qurbanı obrazını, konkret olaraq Molla Pənah Vaqifi, Şah obrazında isə ümumi olaraq qəzəb və işğalçılığın obrazını, konkret olaraq Qacarı görürlər. Əlbəttə, bu məsələ ilə razılaşmayan tənqidçi, tədqiqatçılarımız da var. Məsələn, Təyyar Salamoğlu “Müasir Azərbaycan romanının poetikası” kitabında yazır ki, Qəzənfər Kazımovun “qeyri-müəyyən qədim dövr”, Anarın “200 il əvvəlki dövr” fikirləri, Vaqif, Qacar basqını, Qarabağ tarixi ilə əlaqələndirmə “kifayət qədər əsaslı” hesab edilə bilməz: çünki “səsləşmə tarixi fakt sayıla bilməz” (*Salamoğlu Təyyar. Müasir Azərbaycan romanının poetikası. Bakı, Elm, 2005, səh.32*).

Təbii ki, bu qənaətin haqlı tərəfləri var. Lakin düşünürük ki, Yusif Səmədoğlu belə bir “səsləşmə”ni, konkret tarixi detalları, məhz Cavid Əfəndini xatırladan Sədi Əfəndi obrazını (“Əfəndi” sözü, hətta müəyyən zahiri detallardan istifadəni!), yaxud başı kəsilən, xəyanətin qurbanı olan şair obrazını və ya qanıçən Hökmdar obrazını əsərinə təsadüfən gətiribdir. Bu obrazlar, əslində, öz konkret xüsusiyyətləri ilə

birlikdə həm də ümumiləşdirilmiş obraz rolunda çıxış etmək gücündə, mahiyyətindədilər. Hər biri yaşadığı həyatla, tale ilə və sonluqla bərabər, Ana Həqiqəti ifadə edir. Və müəllif də oxucunun onların simasında dərhal tanıya biləcəyi şəxsiyyətləri, taleləri canlandırıdığının fərqindədir. Bu, bizim düşüncəmizə görə, məqsədlidir. Məlum talelər fonunda müəllifi öz hədəfinə doğru aparmaq üçün istifadə etdiyi vasitədir.

Digər tərəfdən, “müxtəlif dövrlərin yaxın səciyyəli hadisələrini bir romanda cəmləşdirmək müəllifin həyat haqqındakı qlobal düşüncələrini, fəlsəfi qənaətlərini təkzibedilməz dəlillərlə əsaslandırmaq istəyindən irəli gəlir... Bu üsulla roman... zamanların fəvqünə qalxır” (*Salamoğlu Təyyar. Müasir Azərbaycan romanının poetikası. Bakı, Elm, 2005, səh.34*). Və bu xüsusiyyəti də bir çox milli xüsusiyyətləri, dil faktorunun qazandırdığı “məhəllilik” koloriti (eyni zamanda da təbiiliyi və şirinliyi!) olan romana öz mahiyyəti və ideyası ilə birlikdə daha qlobal anlam qazanmağa mane olmur. Əksinə, əsər bir mühitin (Azərbaycanın!) deyil, Dünyanın, Bəşəriyyətin, İnsanın yaşantıları və yetişmiş həqiqətlərin ümumiləşdirici ifadəsi kimi meydana çıxır.

* * *

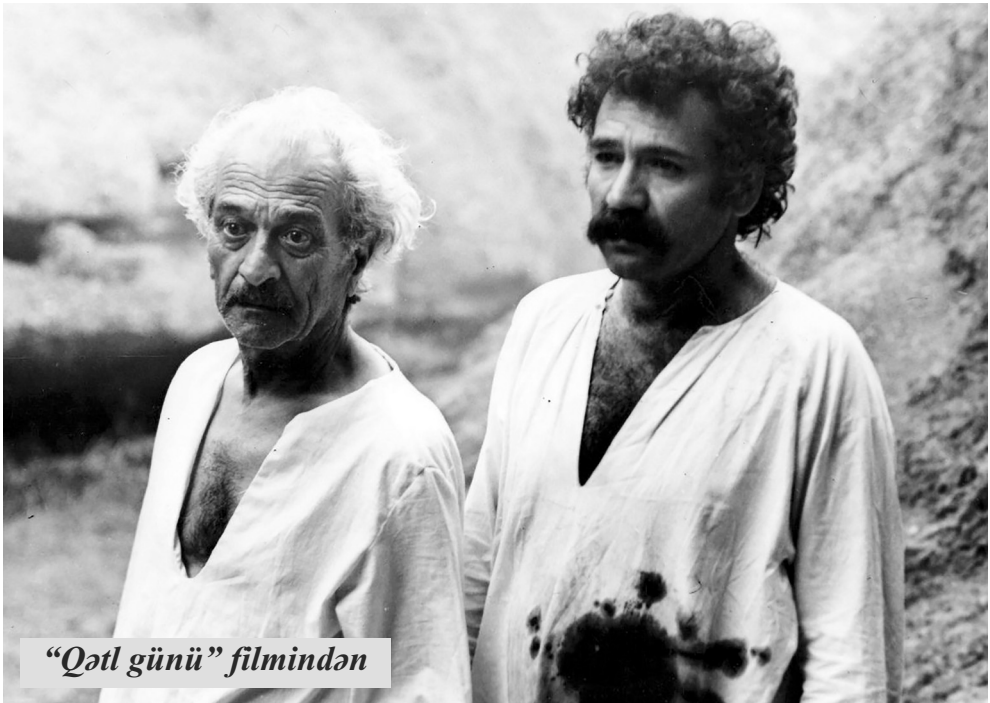
Əsər simvolik mahiyyət daşıyır və romanda bir çox simvolik mənalandırma ilə qarşılaşırıq. Yuxarıda bəzilərini xatırlatdıq. Onlardan əlavə, Yuxunun simvolikasından da istifadə edilir. Dünya ilə bir bağ, fərqli Məkana keçid funksiyası daşıyan Yuxu öz sirri, gücü, sehri ilə burada da dövrüyyəyə girir: “Bu azarın adı ölüləri yuxuda görmək azarındır. Ömür tükənəndə, qəfil əcəl qapını ölümün üzünə açanda adam bu azarı tapır” (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 19*).

Yusif Səmədoğlu sanki təkcə təbiətlə insan xisləti arasında əlaqəni deyil, eyni zamanda da Bu Dünya ilə O Dünya arasında, bu dünyanın insanları, onların yaddaşları ilə o dünyanın insanları və onların geridə buraxdığı xatirələr arasında olan əlaqənin – Yuxunun sirrini açmağa, ya da ən azından, o sirrin varlığını xatırlatmağa çalışır. “Niyə can verən insan məhz ölmüş insanları yuxusunda görür?”, “Niyə son anda insanın məhz incitdiyi kimlərsə yuxusunda peyda olur?”, “Niyə insan sonun yaxınlaşdığını hiss edəndə halallıq almaq istəyir? Bu nədir, Ölüm qarşısında qorxu, yoxsa başqa bir dünyaya Keçid anında təmizlənmək istəyi?”... Bu və bu kimi insanı hər zaman düşündürən suallar və onlara cavab arayışı da romanı daha bəşəri, daha qlobal bir səviyyəyə qaldırır. Mətnə bu suallara cavab aranır və qismən tapılır da. Zülfüqar kişi haqqında nəvəsinin səsləndirdiyi “Deyir bu gecə mən öləcəm. Yuxuda uryadniki görüb” (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 24*) sözləri, əslində, illərlə, nəsillərlə mövcud olan həqiqətin təkrarlanmasından başqa bir şey deyil. Amma eyni zamanda da sınınmış bir həqiqətin varlığını yada salır: “Sarıca oğlu Məhəmməd adını deyən kimi, o səsi eşidən kimi, hər şey Zülfüqar kişinin əlindən alındı və eyni zamanda alınan şeylərin hamısı yeni, indiyə kimi duymadığı, dərk eləmədiyi bir ürək döyüntüsü, damarlarında yeni qan dövrəni kimi ona bağışlandı. Verən gününə qurban olum, ya Tanrı!” (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 46*)

Yuxu və günahların hansısa bir Obraz halında meydana çıxması, geri dönüşü İnsanın yaşantılarının, həyatda yol verdiyi səhvlərin, günahların (eyni zamanda da

xeyirxahlıqların) heç yerə yox olmadığını (Xeyir də, Şər də bir Enerji olaraq itmir, hər zaman yaşayır) göstərir. Bu geridönüş mütləqdir. Amma maraqlıdır ki, bu məqamda da “humanist pafos”dan daha çox “Şərin geridönüşü”, “Günahın geridönmüşü” müşahidə edilir.

Yuxu yalnız Zülfüqar kişi ilə ölümü arasında bir Keçid, Xəbərdarlıq məntəşəqi deyil. Eyni zamanda, Sədi Əfəndi ilə başına gələcəklər arasında da bir Xəbərdarlıq məqamıdır. O, romanın bütün qəhrəmanlarını izləyir. Hamısının – Zülfüqar kişinin də, Sədi Əfəndinin də, Xəstənin də həyatında mühüm rol oynayır. “Qardirobdan çıxıb ikinci mərtəbəyə qalxdım, gördüm uzundan da uzun bir dəhlizdir və bu dəhlizin divarları boyu xeyli qapılar var və qapıların hamısı bağlıdır. Burda ovqatım bir qədər

“Qətl günü” filmindən

təlx oldu, çünki ötən gecə yuxumda gördüyüm vaqonu xatırladım. Çox əbləh bir yuxu idi, adam gərəkdir ki, belə yuxular görməsin, çünki belə rəyalar gec-tez adamı əndazədən çıxardır. Görmüşdüm ki, bir vaqonun dar dəhlizində dayanmışam və cəmi kupelərin qapıları kip bağlıdır və bu kilidli qapıların hansınısa arxasında bir kişi xeylağı ağlayır və bir arvad da ona deyir ki, kişi, ağlama, hər şey, inşallah, düzələr” (Səmədoğlu Y. *Qətl günü*. Səh. 114).

Yuxu simvolikası da romanda digər bir çox simvollar kimi mifik yaddaşa, köklərə, inanclara bağlılıq xüsusiyyətini, bu bağlılığın altında yatan həyat faktlarının mövcudluğunu yada salır. Bu yuxu ilə təkcə keçmişlə deyil, başqa dünya ilə deyil, tale və olacaqlar arasında da əlaqə qurulur. Daha doğrusu, o əlaqənin mövcudluğu yada salınır. Yuxunun daşıdığı təəssürat, informasiya o qədər real və təsirlidir ki, onun boş yerə görülmədiyi, hansısa bir xəbərdarlıq məqsədi daşıdığı sahibinin özünə belə bəllidir: “Yadına salacaqsan ki, uzun pilləkənin aşağısında dayanıb yuxarı baxırdın. Orada, yuxarıda işıq yanırdı. Hər adamın öz təkrarolunmaz nadir yuxu işığı var. Mənim işığım dumanlı gündə güclə, öləziyə-öləziyə yanan fənər işığına

bənzəyir... Heç bir vaxt onun üzünü görməsən də, bircə kərə səsinə eşitməsən də, əminsən ki, o, mütləq gələcək, çünki başqa cür ola bilməz - işıq əbəz yerə yanmır, havayı yanmır, o gəlməlidir ki, nigarançılığa, gözüyoldalığa son qoyulsun, sənə bir udumluq təzə nəfəs versin.." (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 51*).

Və mətn boyu bu həqiqətin xatırladılması eyni zamanda da "Ey insanlar, dünya da, düzən də göründüyü və ya düşündüyünüz kimi sadə deyil. Həyatın, yaşamın daha böyük, daha sirli, daha anlaşılmaz həqiqətləri var" ismarığını verir.

* * *

Yusif Səmədoğlunun "Qətl günü" romanında beyinin, ruhun insanla oynadığı qəribə bir oyun da təhlilə çəkilir. Bir daha yada salınır ki, hər bir sözün, hər bir obrazın yaddaş oyandırma xüsusiyyəti var. Məsələn, "Dedim, ay Məhəmməd, Bakıdan polnomoçnu gəlib... Salahov Adil Qəmbəroviç. Sən deyir, camaata çox divan tutmusan, sinfi düşmənsən, indi leşini onun ayaqları altına atmasam, sürgün eliyəcək məni, gedib Sibirin qarında, şaxtasında çürüyüb öləcəm... Genə dedi, məni öldürmə. Dedim, yox. Genə dedi ki, öldürmə" (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 39*).

"Salahov", "polnomoçnu", "Budet sdelan" sözləri bu yaddaşoyandırıcı funksiya daşıyır. Eynilə hansısa bir məqamın, sözün beyində hansısa xatirələri, hətta illərlə yada düşməyən anları oyandırıdığı kimi... bu sözlər mətn boyu müxtəlif məqamlarda meydana çıxıb öz rolunu çox böyük uğurla yerinə yetirir. Həm mətnlərarası əlaqəni şərtləndirir və reallaşdırır, həm də yaddaşda yatmış xatirələrin varlığını xatırladır. Və çox da gözəl bir şəkildə şərh edir: "Günlərin birində, səhər yuxudan oyanan kimi, səbəbsizfilansız uşaqlığının və ya cavanlığının bir məqamı, bir əhvalatı yadına düşür, tamam unutduğun, illərin qaranlığına hopub ərimiş bir hadisəni, bir baxışı, bir səsi, bir sözü dəqiq və aydın xatırlayırsan. Sonra bu da yadına düşür ki, gecə yuxuda qarpız yemisən, kiminsə səsinə eşitmisən, indi beynindəki kilidli qapılardan birini açan həmin qarpızın daddır, həmin səsidir. Mənim ən çox sevdiyim bu qəbildən olan yuxulardır" (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 32*).

Yuxu ilə bərabər əsərdə Dərdin, Ağrının da obrazını görürük. Əsərin hər bir qəhrəmanı özü ilə bərabər Böyük Dərd daşıyır. Onların hər birinin öz Ağrısı var. Tatar Temirin də, Sədi Əfəndinin də, Hökmdarın da, hətta Mahmudun da... Və bu dərdlər insanları həm yaşadan, həm də bir-birinə bağlayan gücdür. Məndən görünür ki, Maddiyyatın ön yerdə olduğu dünyada belə Dərd xatırlandıqda, varlığını hiss etdirdikdə daha önə keçə bilir. Tatar Temir düşdüyü mühitdə, özünə yad olan mühitdə öz dərdi ilə Gücləndiyi, Doğmalaşdığı, xüsusi Status qazandığı kimi. Bunun da səbəbini və altyapısını müəllif özü dəqiq izah edir: "Birdən Mahmudun ağlına bir fikir gəldi: adamları bir-birinə bağlayan dərddir. Dərd uzun kəndirdir ki, dünyanın belinə toqqa kimi dolanıb, hamı bu kəndirdən yapışıb bir-birinə sarı gəlir" (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 32*).

* * *

"Qətl günü" "təəssüratların dinamik dəyişimi" romanı kimi də yadda qalır. Burada hadisələr, onlardan qaaynaqlanan duyğular o qədər çevik bir hərəkətlə və dinamika ilə dəyişir, o qədər sürətlə bir-birini əvəz edir ki, oxucu bu

dinamikanı izləməkdə bəzən çətinlik çəkir. Hətta hadisələrin fonunda zaman adlayışlarını – xarakter adlayışlarını belə bəzən tutmaq və anlamaq ağır olur. Az qala, hər səhifə, hər abzas özü ilə yeni bir təəssürat dalğası gətirir. Ümumi yağışlı, küləkli, qaş-qabaqlı, palçıqlı, boz bulanıq atmosferin içərisində bəzən zarafat, lağlağı dalğası, bəzən səksəkə, bəzən susqunluq (Temirin danışmaq istəməməsi kimi), bəzən buzluluq (Kürdə baş verən hadisə), sonra isti samovarin və xalçalı evin yaratdığı ilıq ab-hava (bir yandan da tatar Temirin bu ilıq havada şirincə yuxuya getməsi), sonra yenə də alındakı buzluq, bu soyuqluğun Kürdəki soyuq suyu xatırlatması, ölüm qorxusunun, həyəcanının yaratdığı ağırlıq və birdən yenə də zarafat...

Bu dəyişim təkcə Oxucunu Diri saxlamır, eyni zamanda da Dərdi, Ağrını, Ölümü, haqqında söz açılacaq Həqiqəti Diri saxlayır. “Xeiyrlə Şər qardaşdır”, “Bir gözün ağlayır, bir gözün gülür” deyimləri bu təəssüratlar dəyişiminin içərisindən boy verib görünür. Məsələn, xəstə yatağının, həyəcanının, Ölüm hənirtisi duyulan bir məqamın içərisində görünən Gülüş kimi: “bu evin qayda-qanunları arasında bir qayda vardı ki, Salatın həmişə ona əməl edirdi: bu evdə zarafatdan, məsxərədən heç kəs inciməzdi, elə əslində, bu evin əmin-amanlığını, xeyir-bərəkətini indiyənə kimi qoruyub saxlayan da zarafat idi” (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 36*).

Bir sözlə bu dinamika oxucunu təəssüratlar dalğasında sakit, dinc, səssiz durmağa imkan vermir: oynadır, silkələyir, duyğularını laddan-lada adladır. Məncə, müasir nəsrimizdə çatışmayan xüsusiyyətlərdən biri də budur – təəssüratlar monotonluğundan uzaqlıq... Təəssüratlar zənginliyində yaşanan xoş çəşqinlik... Və əlbəttə ki, bu məqamda ləhcə və şivələrin, insanların yaşadığı məskənlərin koloritinə, xarakterik xüsusiyyətlərinə (zarafata, lağlağıya meyillilik, insanların faciəsinə həmdərdlik və s.) və s. xüsusiyyətlərin mətnə qazandırdığı müsbət xüsusiyyətləri də unutmamaq olmaz. Çünki təəssüratlar dinamikasını yaradan və əsaslandıran xüsusiyyətlər arasında bu da var. Söz, məlumat, təhkiyə o qədər təbii axarında və məzmunla uyuşmuşdur ki, yad bir zərrə belə gözə dəymir (nə hadisə, nə təhkiyə, nə dil, nə xarakter baxımından yerinə otuzdurulmamış bircə “daş” belə yoxdur). Hətta Yusif Seyidovub etiraz etdiyi “Tfu sənin hərçi-pəterinə, belə dünya!” kimi ifadələr belə, əslində, romanın ümumi ruhu, koloriti, düşüncə axını ilə uyuşur.

Əsərin hər məqamında detallar da dil açıb danışır. Bir detal heç bir izahat və şərh verilmədən bir insanın qəlb qırıqlığını, incikliyi, qırılan inamını belə o qədər dolğunluqla təsvir və ifadə edir ki, başqa heç bir sözə ehtiyac qalmır: “Bu otağın avadanlığı, xalısı, mütəkkəsi, iri pəncərələrindəki qırımızı pərdələri, bir sözlə, hər şeyi uzun illərdən bəri elə olduğu kimi qalmışdı. Bircə divanın başında divara vurulmuş Stalinin şəkli yox idi. Salatın Mahmuda demişdi ki, üç-dörd ilin söhbətidir, günlərin bir günündə Zülfüqar kişi gecəyarısı bu otağa girib işığı yandırmışdı, şəklin qabağında dayanıb bir xeyli baxmışdı, sonra dinməz-söyləməz, heç kəsə heç nə demədən şəkli divardan çıxarıb aşağıdakı qaranlıq otaqlardan birinə aparıb, orda üzünü divara sarı bir küncə qoymuşdu. İndi həmin şəklin yerində Zülfüqar kişinin sinəsi ordenlərlə dolu hərbi gimnastyorkada öz şəkli asılmışdı” (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 44*). Üzü divara çevrilmiş bir şəkil romanda danışan, mühakimə yürdən, duyğularını ifadə edən bir obraz qədər hökmə malikdir.

Müxtəlif zamanların “Xəstə” obrazları, onların yaşadıqlarının oxşarlığı, onlara həyatı zindan edənlərin eyniliyi yalnız Şərin dünya var olduqca durduğuna,

ölmədiyinə, hətta ölümsüzlüyünə edilmiş bir işarə deyil, eyni zamanda da zaman, məkan dəyişsə də, mənəvi (fiziki!) repressiyaların, mənəvi (fiziki) ölümlərin, istedadların (şəxsiyyətlərin!) mənəvi (fiziki!) məhv edilməsinə duyulan yangının hər zaman üçün aktual olduğunu göstərir.

* * *

Əsərdə yaradılan simvolik obrazlar mifik bir gücə malikdir. Ölən insanların gözlərində peyda olan Ulduz, Baba Kaha, orada uyuyan Yel, Buzlaşma, Kirlikir kimi...

Yeri gəlmişkən, Kirlikir obrazı haqqında bir qeyd...

Zibillikdə Kirlikirlə qarşılaşan Xəstə və Sədi Əfəndinin gündəliklərində eyni hadisənin olması bu obraza mistik çalar qazandırır, amma eyni zamanda da yazıçıların normaldan uzaq düşüncə və fantaziyalarının, fəhmlərinin varlığından xəbər verir.

Oxucuların, tənqidçilərin diqqətini çəkibmi, bilmirəm, amma Kirlikirlə (siçovul obrazı) erməni Akopyan obrazı arasında eynilik səviyyəsində bir oxşarlıq vardır. Hər ikisi, demək olar ki, eyni funksiyanı daşıyır. İçki süfrəsi qurub arxasında öz məqsədlərini gizlədə-gizlədə söz almağa, düşüncələri öyrənməyə çalışmaq... Eyni çirkin xislət, eyni hiyləgərlik...

“Kirlikir əsəbiliklə böyrünü-başını, qarnını qaşdı, üç-dörd dəfə ciyərlərini havayla doldurmuş kimi fısıltı ilə dərinədən nəfəs aldı və zibilxanadan çıxdı. Dördəyək olub, pişik siçanın üstünə gedən kimi, tarım dartılıb yastı-yastı çəlikli kişiye sarı yönəldi. Düz onun qabağına gəlib, birdən-birə arxa ayaqları üstə qalxaraq cır səslə bağirdi: – Budet sdelano, tovarış Salaxov! Bunu deyəndən sonra, Kirlikir fırfıra kimi yerində fırlanıb tozanaq qopardı və geri dönüb ildırım sürətilə zibilxanaya dürtüldü. Çəlikli kişinin nazik səsi həyəti başına götürdü: – Tfu, zəhrimar! Adə, bu nə svoluçxanadı bu həyə! Başdan-ayağa antisanitariyadı. Svoluçi!” (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 73*)

Əslində, burada təkrarlanan “Budet sdelano, tovarış Salaxov” ifadəsi də Kirlikir (Siçovul) ilə İnsan arasında (özünə xəyanət edən, şəxsiyyətinə xəyanət edən) insan arasında qəribə bir oxşarlıq, eyniləşmə (çirkinmə hissi!) meydana çıxır.

Yaşar Qarayev Kirlikir haqqında yazırdı: “Əgər insanı hətta siçovul lənətləyirsə, deməli, mənəvi meşşan siçovuldan da eybəcərdir. Sosial-əxlaqi gerçəklikdə ülvyyəti alçaqlıq əvəz edirsə, münisfliyi siçovul öhdəyə alır. Hər hansı mikromühitdə bu ştat boş qalanda Kirlikir öz namizədliyini irəli sürür. Yaddaş korşalanda insan özünü, əslini unudanda siçovul-Kirlikir əmələ gəlir!” (*Qarayev Y. Meyar şəxsiyyətdir. Bakı, Yazıçı, 1988, s.160*).

Kirlikir mətnində həm həqiqətlərin ifadəçisidir. Çirkab içərisindən çıxan, iyrənc bir canlının dilindən səslənin bu həqiqətlər daha ağırlı səslənin: “Salahov, dedi, bu dünyanın bəlasıdır. Bu dünyanın böyük fəlakətidir. – Qısaca sükutdan sonra: – Hökmdarın törəməsidir, – dedi, – zaraza! – Kimin? – Hökmdarın... Sənə nə demişəm, hamısını unuda bilərsən, öz işindir. Bircə Salahovu unutma. Ömür-billah yadında saxla!.. Xəstə olası adam başa düşdü ki, Kirlikir əməlli keflənib, çünki açıq-aşkar hətərən-pətərən danışdı: hökmdarın törəməsi?.. Kirlikir yenə zibil yeşiklərinin arasında gəzişməyə başladı, sonra dayanıb zəndlə ona baxdı” (*Səmədoğlu Y. Qətl günü. Səh. 74*).

Bu obraz da “Bircə Salahovu unutma” sözü ilə eyni həqiqəti pıçıldayır: “Unutma, ey İnsan, Şər hər zaman oyaqdır!” Hansı həyatı, hansı yaşamı seçməyimizdən asılı olmayaraq bəşər övladı – şahından təlxəyinə, Temirindən Zülfüqar kişisinə, Sədi Əfəndidən tutmuş yazıçısına qədər bir girdabın, bir dolanbacın, bir çənbərin içərisində onun varlığını hər zaman duymaqladadır. Bu çənbər hamımızı və hər birimizi hansı həyatı yaşayırıqsa, yaşayaq – Əcəldən, Ölümdən qurtara bilməz. Bir gün əməllərimizə görə cavab vermək məsuliyyətindən xilas etməkdə! Öz yaratdığımız və bizə qarşı yaradılan Şərdən də həmçinin. Baba Kahanın buz kimi soyuq ağuşunda bu dünyanın – İnsanın yarandığı, ana bətni kimi doğulduğu və son mənzilinin olduğu, son nəfəsinin özünə ünvan seçəcəyi yerdə o, Xeyirlə əl-ələ yenə də olacaqdır.

Baba Kaha həm də Allahın evidir. Qısa parçalardan, təəssürat qalaqlarından ibarətdir hər keçiddir. Romanın məntiqi Oyanış və Qayıdış anlayışlarına xidmət edir. Burada hər şey öz ilkinliyinə, əvvəlinə qayıdır. Oyanır və Qayıdır! Hətta Yitomir yəhudisi olan Berqmanın bir yumru buludla “buruna dəyən laxtalanmış qan iyi”nə, Temirin yenidən Tamaranın öldüyü inancı ilə öz vətəninə qayıtması da ümumi anlamda geri dönüşün bir parçasıdır. Hər şey özünə – yaddaşına qayıdır anlamında.

“Qətl günü” həm də Oyaq Yaddaşın, Oyanmalı Yaddaşın, Ruhun varlığı haqqında yazılmış bir əsərdir. Və bu təkcə etdiklərini, əməllərini unutmayan İnsan Yaddaşı deyil. Bu həm də İnsanın ədalətsizliyini, tökdüyü qanları, etdiyi haqsızlıqları unutmayan və bumeranq kimi özünə qaytaran Ana Təbiətin yaddaşındadır.

* * *

“Qətl günü”, həqiqətən də, çox fərqli yozumlar üçün şərait yaradan bir əsərdir. Və hələ açıq qalan, sona qədər şərh edilməmiş bir mətnidir. Məqaləni tamamladıqda belə, hiss edirsən ki, ifadə olunmamış yozumlar, açılmamış kilidlər hələ də var və mətn bir daha geri qayıdış tələb edəcək.

“Qətl günü” filmindən

İncə dərəsinə yaz gələndə...

Unudulmaz Yusif Səmədoğluya

Hansı romanı harda oxuyursansa, hansı filmə harda baxırsansa, həmin yer sənə kömək eləyir ki, hər şeyi yaxşı yadda saxlaya biləsən. “Yeddi oğul istəram” filminə kəndimizdə, öz məktəbimizdə, öz ədəbiyyat otağımızda dizlərimi döşəməyə qo-yaraq baxmışam. Özü də 1975-ci ildə.

Biz aşağı sinif idik, qabaqda – yerdə əyləşmişdik, bizdən böyük uşaqlar arxada ayaq üstə dayanmışdılar. O film bütün cizgilərinə qədər qanıma hopdu. Kəndimiz də, məktəbimiz də, sinif yoldaşlarım da, hətta mənimlə yanaşı əyləşən qız da kömək elədi ki, mən o filmə diqqətlə baxım və bütün cizgilərini yadda saxlayım.

Film başdan-ayağa Yusif Səmədoğlu idi, onun təfəkkürü bütünlüklə kəndimizin adamlarının düşüncələrinə çökmüşdü. Uzun müddət kəndimizdə hamı Bəxtiyar, Gəray bəy kimi danşırdı, hamı Cəlalı ağlayırdı. Onu da deyim ki, ağladılan şeylər heç vaxt unudulmur. Cəlal da, Humay da elə.

Hərdən sinfimizdə uşaqlar gah Gəray bəy, gah Bəxtiyar, gah da Cəlal olurdular. Qızlardan Humay olan da vardı. Hətta kəndimizə belə bir xəbər də gəlib çıxmışdı ki, guya film göstərilən axşamı qızları Gəray bəyin rolunu oynayan Həsənağa Turabovu evə qoymayıblar: Sən niyə Cəlalı öldürdün..? Bu da ən yaxşı aktyor və ən yaxşı tamaşaçı məsəli kimi yadımızda qalmışdı.

Elə bil Yusif Səmədoğlu kəndimizin bütün adamlarına dərs demişdi, onun dərsi bitib-tükənmürdü. Bir şey ki, Azərbaycan təfəkkürüdür, Azərbaycan dilidir, necə bitib-tükənə bilər axı?

Mən heç vaxt Yusif Səmədoğlu ilə ünsüyyətdə olmamışam, salam verib salam da almamışam, ancaq Azərbaycan yazıçılarından ən çox tanıdığım yazıçı elə O-dur. Çünki Yusif Səmədoğlu hər şeyi mənə xatırladır, yadımdan çıxanları da, çıxmayanları da, olacaqları da, olmayacaqları da. Çünki Azərbaycan dilinin özüdür Yusif Səmədoğlu.

Evdə kompüterimin ekranında Yusif Səmədoğlunun at belində bir şəklini qoymuşam (deyərsən, Qazaxda çəkdirib). Adam ekrana çox sevdiyi şəkli qoyar, deyək ki, dənizin, övladının, ya da

nəvəsinin. Mən onun şəklini qoymuşam, neçə illərdir bu şəkli oxuyub bitirə bilmirəm; oxuyub bitirdikcə, elə bil ardınca yenisi gəlir.

Yusif Səmədoğlu həmişə keçmişdən yol gəlir, gəlir, gəlir, bizi ötür, gedir gələcəyə. Amma yenə baxırsan ki, onun karvanının bir ucu keçmişdə, bir ucu gələcəkdədir. Beləcə yaşayır Yusif Səmədoğlu dilimizdə, düşüncəmizdə.

Mən uzun illərdir, “Morfi” iynəsinin pulunu verməmişdi deyə, vertolyotun arxasınca yüyürən Sayalını unuda bilmirəm. Çərkəz deyəndə ki, nə qədər pulumuz qalıb (var yox ha, qalıb), Sayalı arvad yetmiş manat deyəndə, Çərkəzin deməyi ki, iyirmisi qalsın, əlini götür, ver Bakıdan gələn həkimə. Sayalı yerdə, vertolyot göydə. Qaç ki, qaçasan... Kövrəlirəm, kövrəlirəm.

İynədən sonra Çərkəz deyəndə ki, gözümə işıq gəlir; bu nədir, aaz, Sayalı, İncə dərəsinə qarmı yağıb? Sayalı: – ay Çərkəz, nə qar, İncə dərəsinə yaz gəlib ey, yaz, güllər açıb.

İncə dərəsində qışla yazı, qarla çiçəyi dəyişik salan Çərkəz kişi artıq “Morfi” iynəsinin beyində yaratdığı psixoloji anı yaşayırdı. Bu, ölümün gəlişi, doğuşu və Çərkəzin üzünə gülümsəməsi idi. Ölüm Səməd Vurğuna da belə gülümsəmişdi, Vaqifə də, Aybənizə də.

Salahovun baldızına vurulan iynə, hökumət iynəsi, vertolyot, feldşer, kənd həyatı hamısı başdan-ayağa film elementləridir. “Sayalı evə girəndə ərinin divandan sallanan, fərə boğazına bənzəyən əlini gördü”. Dəqiq müşahidə. Adam ən çox nazik biləyindən, bir də boğazının uzanmasından ölür.

Məni bir məqam da kövrəltdi. Çərkəz Sayalıdan soruşur ki, sən doktordan iynə istəyəndə, məni tanıdılarmı? Sayalı da dedi: – Əlbəttə, tanıdılar, dedilər ki, Bakıda incəli Çərkəzi tanımayan varmı?

Bir dəfə Vaqif Səmədoğlu danışdı ki, Yusif xəstələnəndə dedi ki, Vaqif, mən öləcəyəm. Yuxuda qağam (Səməd Vurğun) məni çağırırdı.

Dedim ki, yuxudur da, məni də hər dəfə yuxuda çağırır. Yusif qayıtdı ki, yox, Vaqif, qağam məni sazla çağırırdı.

İncə dərəsinə yenə yaz gəlmişdi, Sayalı arvad vertolyotun arxasınca qaçırdı. Yusif Səmədoğlu qara çiçək deyirdi, çiçəyə qar. Bunu demək o qədər asan deyil.

Bunu demək üçün gərək Yusif Səmədoğlu olasan.

Qaşam NƏCƏFZADƏ

Rüstəm KAMAL

YUSİF SƏMƏDOĞLU

QALAKTİKASI:

mistik mənalər

məkəni

Ustad İntiqam Qasımzadəyə

– I –

Yusif Səmədoğlu nəsrində (xüsusən romanlarında) magiya sferası yalnız inanc-ların, ayınlərin və məkanların təsviri ilə bağlı deyil. Y.Səmədoğlunun əsərlərində magik təfəkkür modeli mifoloji düşüncə modelinin tərkib hissəsidir. mifoloji konstruksiyaların (arxetiplərin, mifologemlərin, arxetipik metaforların) aşkar edil-məsini şərtləndirir.

Yusif Səmədoğlunun mətnləri xüsusi magik enerjiyə malikdir: sözün magiyası və mətnin magiyası birləşib harmonik, mistik mətn bütövlüyü yaradır.

Yusif Səmədoğlu magiyasının özünəməxsusluğu ondadır ki, bədii təxəyyülü gerçəklik kimi təqdim və təsvir edə bilər. Magik dildən və magik mətndən bir alət kimi dildənkənar gerçəkliyin yaradılması və ya dəyişməsi üçün ustalıqla istifadə edir. Bu zaman ənənəvi magik vasitələrin (yuxu, hipnoz, qarabasma və s.) və simvolik predmetlərin (əlyazma, fotoşəkil, saat, beşik...) təsviri onun yazı işinə yararır.

Magiya mətnin yarandığı real dünya ilə həmin mətnin təsvir etdiyi dünya arasında münasibətlərdə daha çox özünü göstərir. Mətnlərin semantikasi, predmet sahəsi müəyyən modal münasibətlər çərçivəsində bir-birilə bağlı olan iki dünyanı (ölülər – dirilər dünyası, keçmiş dünya – gələcək dünya, yuxu – ayıqlıq və s.) özündə ehtiva edir. Yusif Səmədoğlu pragmatikasının və magik semantikanın xüsusiyyəti ondadır ki, əsərlərində öz modallığına görə fərqli dünyaları bir “ortaq bədii məxrəcə gətirir”.

“Qətl günü” romanında şüurlu şəkildə aktual dünya (real müəllifin – yazanın tarixi dünyası) ilə bədii dünyanın (personajlar dünyası) yerdəyişməsi baş verir. Bədii mətn və aktual dünya bir-birilə iç-içə olan məna məkanları kimi təqdim və təsvir edilir və bu da, görünür, romanın oxucular arasında geniş şərh olunmasının bir səbəbi də budur.

Əlyazma müəllifləri (Sədi Əfəndi, Səməndər) personajlar kimi deyil, “mətni canlı yaratma üsulu” kimi çıxış edirlər. Yazıçı bu mətnlərdən (gündəlik, dəftərlər, Əbülqasımın kitabı) bədii və aktual dünyaları bir-birinə “montajetmə”, “yapışdırma” vasitəsi kimi istifadə edir.

Romanda əlyazmanın funksiyası həm öz “yaradıcısının” (Sədi Əfəndinin) dünyasını yaratmaqdır, həm də onun əlyazmalarını oxuyanların – Xəstənin, Muxtar Kərimlinin və Salahovun real dünyada mövcudluğunu təsdiq etməkdir.

Səlimə xanım atasının əlyazmasını Mark Georgiyeviç vasitəsilə Xəstəyə çatdırır. Qovluqdakı üç dəftər Xəstənin aktual dünyasında mövcud olubsa, deməli, onların müəllifi də həmin dünyada yenidən mövcud olur.

Y.Səmədoğlu Sədi Əfəndinin əlyazmasını romanın strukturuna daxil etməklə onun daha bir semiotik funksiyasını dəyişmiş olur, yəni “baxışları hərflər boyu sağdan sola sürüşdükcə, bu hərflərin hər biri qulaqlarımda tanış və uzaq bir səsə çevrildi – atamın səsinə” (1, 105). Əski əlifba ilə yazılmış bu “gündəlik” roman müəllifi öz atası ilə – Səməd Vurğunun ruhu ilə spiritual əlaqə qurmağa girir.

Əlyazmanın adı da yoxdur. Sədi Əfəndinin əlyazmasının adı “o dünyadan”, qeyb aləmindən gələn, “Başqası”nın səsi ilə, gecə telefon zəngilə bərpa edilir:

“Tapdım, tapdım! – Səlimə xanımın səsi uğultulu küləyin əsdiyi yerdən, hardansa, çox uzaqdan gəlirdi.

– Sənə epikriz vermişdim ha, orda bir həkim adı varıydı, Akop Mirzəyan, onun oğlu Sergey Mirzəyandaymış. Başa düşdün?.. Akop Mirzəyanın oğlu Sergey Mirzəyanda-a-a!!

– Daha bəsd, çox danışma!

Bu dəfə xəstə öz səsinə eşitdi:

– Adı nədi?

– Kimin?

– Əsərin... – Telefondan gələn uğultulu küləyin həmlələri otağın pəncərələrini dolu kimi döyəcləyirdi...

– Əsərin adı nədi?

– Qətl günü...! (1, 180).

Əlyazmanın adının qeybdən xəbərlə verilməsini ezoterik planda “itirilmiş sözün” axtarışı kimi, onun müəllifini isə qeybdən xəbərlər söyləyən kimi qəbul etmək olar.

Beləliklə, bir ad iki mətnə – “iki dünyada” mövcud olur: Sədi Əfəndinin əlyazmasının adı Yusif Səmədoğlunun romanının adı ilə eyniləşir, yalnız əsərin adı, personajları və oxucuları deyil, əlyazmanın özü də bir “dünya”dan başqasına “səyahət edir”. Sədi Əfəndinin əlyazması, əslində, həm də Yusif Səmədoğlunun öz əlyazması olur. Mətnlərin adları ölü ilə (Sədi Əfəndi) dirini (Yusif Səmədoğlu) birləşdirir.)

“Deyilənlər gəldi başa” romanı magik proses personajları, onların məkanlarını, fəaliyyətini və s. kifayət qədər əhatə edə bilib... Bu romanı magik realizmin konseptual prinsiplərinə uyğun yazılıb: mifoloji və gerçəklik, folklor poetikası və məişət və hardasa pragmatikası, mistik təcrübə və profan şüur üzvi şəkildə birləşir. Magiya birbaşa mifoloji ənənəyə söykənir. Magiya personajların inanclarından ayrılmazdır.

Əsərin sujet-təhkiyə strukturunda magik realizm çərçivəsində yazıçı şüurunun sinkretik (mif, folklor), rəşional və irrəşional, dini və mistik və hardasa ateist tipləri dialoqa girir. Əsər yazıçının magik diskursun əsas konseptlərinə (“mözücə”, “sehr”, “qəribəlik”, “sirr” və s.) və fəvqəltəbii varlıqlara və hadisələrə inancının işarəsidir.

Əsərin sturkturunda Səməndərin dəftəri – “mətn içində mətn” kimi iştirak edir. Səməndərin insanlarla sözlü ünsiyyəti yoxdur, lal-kardır, yetimdir. “Amma tələsik

deyilmiş ən qısa sözü belə danışan adamın dodaqlarından aydınca oxuyur: gözlərini kimin ağzına zilləyirdisə, lap min-milyon söz olsun, dodaqların xəfif tərpənişindən belə, hər şeyi başa düşürdü. Camaat da Səməndərin bu qabiliyyətinə bələd idi” (2, 343).

“Deyilənlər gəldi başa” romanında Səməndərin sarıcild dəftəri qeyri-maddiliyin (mistik səslərin) maddiləşmiş formasıdır. Bu dəftərin mistik magiyanı “sirri açılmaz yazılar” ilə (2, 369) bağlıdır, qeybdən gələn vahiməli səslərdən, qulağına deyilən sözlərdən təşkil olunub. Amma bu yazıları Səməndər qələmə alsada, onları oxumağa çəkinir, “bu dəftəri nadir hallarda əlinə götürüb açırdı, ora yazdıqlarını da nadir hallarda oxuyurdu. Qorxurdu olan-qalan ağlını da tam itirə, hamıya bəlli olan şikəstliyi bəs deyilmiş kimi, dəli-divanə olub çöllərə düşsə” (2, 357). Dəftəri oxumağın yeganə şərti də budur ki, “aybaay, günbəgün qulağına deyilən sözləri, cümlələri yazdığı kimi də yenə oxumalıydı: Çünki qeybdən gələn sədanın buyruğu belə idi” (2, 357).

Yusif Səmədoğlu dilinin magik funksiyası, belə demək mümkünsə, təhkiyənin özü ilə birgə doğulur – etiket mətnləri, ritual-dialoglar, ayin formulları və s. dilin magik funksionallığını parlaq şəkildə ifadə edir. Romanda sözün (Y.Səmədoğlu “kəlam” adlandırır) magik funksiyası ilk abzasdan başlayır: “Dərd də azar kimi gələndə batmanla gəlir! (1, 11). Bu cümlə nəğmənin nəqaratı kimi romanın süjeti boyu təkrarlanır. “Dərd-azar” romanın əsas ekzistensial arxetiplərindən biridir. Zülfüqar kişi üçün ömrün ibrətli sonu budur: “Allah adama bir can verir, üstəlik də min azar” (1, 37); “Mahmud bilirdi ki, Allahın bəndələrinə göndərdiyi azar-bezarın da hüdudu var, ilan-qurbağa xətt ilə yazılmış uzun, sicilləmə bir cümlənin axırında nöqtə qoyulduğu kimi, bu azar-bezar da, dünyanın çox-çox əhvalatları da nöqtə ilə qurtarır” (1, 43). “Kimdirsə, yaman deyib, atalar sözünə oxşayır: azar batmanla gələr, misqalla çıxar. Hə, düzdür, atalar sözüdür, Əbülqasımın topladığı kitabda da var...” (1, 13); “Mahmud (...) bir az getmişdi ki, arxadan Çomaq Qulamın dediyi qəribə sözləri eşitdi:

– Dərd də azar kimi, gələndə batmanla gəlir, bacım!” (1, 187).

Romanda bir “əlyazma” da var, o da Əbülqasımın ata sözləri kitabıdır ki, Xəstə tez – tez ona müraciət edir. Əbülqasım Hüseynzadə XX yüzil Bakısının koloritli şəxslərindən olub, eşidib-bildiği zərb-məsəlləri, ata sözlərini dəftərçəsinə köçürürdü. “Əbülqasım” adı romanda bir mifoloji obraz kimi o qədər nüfuzludur ki, Xəstə ağlına gələn hər bir təzə fikrin də Əbülqasımın kitabına salınmasını, yəni Əbülqasımın mətninə çevrilməsini istəyir. Şəhərdə insanların mənasız söhbətlərə, qeybətlərə çox vaxt ayırması ilə bağlı bu qənaətə gəlir ki, “əgər bu adamların hər biri küçəyə çıxanda, evə qayıdanda başını qaldırıb göyə baxsaydı, günəşi, ayı, ulduzları görsəydi, belə söhbətlərin çoxu bəlkə də aradan götürülərdi. Belə getsə, yüz ildən, iki yüz ildən sonra bioloji mutasiya baş verə bilər, boyun əzələləri başları yuxarı qaldırmaq qabiliyyətini itirə bilər. Başını qaldır, göyə bax, dünya gözlərində gözəlləşsin. Eşq olsun bu kəlam! Əbülqasıma demək lazımdır ki, bunu da kitabına salsın...” (1, 171).

Sədi Əfəndinin əlyazmasını oxumağa başlayan kimi, Xəstə Əbülqasımdan “sitat gətirir”: “Yaxşı deyiblər ki sən çaldığını çal, gör fəlak nə çalır! Eşq olsun Əbülqasıma, elə bu yaxınlarda bu müdrik kəlamı onun kitabında bir də oxumuşdum” (1, 105).

– II –

Yusif Səmədoğlunun tanatopoetikasi epik təhkiyəyə transformasiya olunmuş mifoloji şüurdur, həm də mistik tipli bir şüurdur. Tanatoloji motivlər və obrazlar mifopoetik, semiotik və psixoanalitik yanaşmalar kontekstində təhlilə cəlb edilir. Mifopetik yanaşma süjet və təhkiyəqurma prosesində tanatolik elementlərin (yuxu, sərxoşluq) gecə, qapı-pəncərə, fotoqrafiya, saat və s.) semantikasını və funksionallığını araşdırmağa imkan verir.

Ölümün mifoloji semantikasi dərman adlarında da (ironik kodda olsa da) əksini tapır. Personajlar dərman adlarının magik gücünə inanırlar. Dərmanın latınca adı evfemizmlə əvəz olunur.

“Zülfüqar kişi soruşdu:

– Nə vurursan, ağrın alım?

– Kardiaminus cartes!

– Yaxşı dərmandımı, bizimdi, ya onların? – Salatın Mahmuddan soruşdu (...).

Zülfüqar kişi bıçağı, ancaq boğazının hülqumunu oynada-oynada gülürdü. Çünki o da Mahmud kimi “cartes”in mənasını bilirdi, bilirdi ki, bu söz erməni dilində “yıxıldı”, “dağıldı, öldü” deməkdir” (1, 36).

Roman boyu ovsun-dua təbiətli bir ritual-dialog səslənir: “Ölümə qənşər! Ölümün xeyir!”. Bu kiçik dialog mətnləri sadəcə bir diləyin, ritual etiketin ifadəsi olan magik formullar deyil, həm də ölüm diskursu ilə bağlı olan bir magik söyləmə ayinidir. Bu magik performativ ayin mətnləri bütövlükdə romanın mistik atmosferinə təsir edir.

Səməndərin dəftərə yazdıqları arasında elə mətnlər var ki, magik – mistik (irrational) şüurun xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir, “ölüm modusu” (D. S. Lixaçov) simvolik dilə və suggestiv struktura bağlıdır.. Məsələn: “Əgər daşı suya salırsan da daş batmır, yəni suyun dibinə getmir, üzündə qalır və daş başlayır xəzəl kimi suyun üzündə üzməyə... Amma üzən xəzəl deyil, yəni üzən daşdı və daş üzəndə gün çıxır, amma yerə işıq salmır, yəni əksinə, yerin olan-qalan işığını da çəkib aparır və dum-

“Qətl günü” filmindən

duru su meşədəki qara su kimi bulanır, kim o sudan içsə qarın ağrısına tutulur... (2, 353).

Cavadov gecə növbə ilə suya üç daş atır. Daşlar isə suda batmır. Cavadovun su hovuzunun başında icra etdiyi ayin və yazıçının uydurduğu mətni xalq magiya təcrübəsinə uyğun gəlir.

“...Cavadov kor-koranə, yuxuda hərəkət eləyirmiş kimi, aşağı əyilib, cığırın qırağındakı üç-dörd çayır daşı götürdü və az qala qaça-qaça geri qayıdıb hovuzun üstündə çıxdı. Şüşəbənddən həyatə axan işıq hovuzun göyümtül suyunda yarı bölünmüş iki güzgü parçası kimi əks edirdi. Cavadov növbə ilə daşları hovuzdakı suya atdı və atdıqca saydı:

– Bu bir! Bu iki! Bu üç!

Daşlar suya düşəndə daşlardan səs çıxmadı, üç daşın üçü də batmadı, yüngül taxta parçası kimi suyun üzündə qaldı” (2, 409).

Bu mətnə maraqlı bir detal diqqətimizi çəkir: “Şüşəbənddən həyatə axan işıq hovuzun göyümtül suyunda yarı bölünmüş iki güzgü parçası kimi əks edirdi” 92, 409). “Su – güzgü” metaforik formulu mifoloji təfəkkürdən gəlir. Arxaik magik ənənələrdə güzgü ilə yanaşı, onun ekvivalenti olan sudan da istifadə edilirdi. İnsanlar inanırdılar ki, güzgünü quyu suyuna tutmaqla ölənlərin ruhların çağırmaq, onları görmək olar (5, 322).

Cavadov ayin vasitəsilə magik sferaya daxil olur, ölümlər dünyası ilə əlaqəyə girir, bacısı oğlunun suyun güzgüsündə obrazını görür və onun artıq həyatda sağ olmadığına tam əmin olur.

“Cavadov ağır-ağır çömbəlib suya baxa-baxa durdu və sinəsindən elə bir səs qopdu ki, budaqlar arasında gecələyən quşlar diksinib qanad çaldılar:

– Evin yıxılsın, Səməndər!” (2, 409).

Hər bir yuxu, yuxu məkanı bütövlükdə romanın gerçəklik fonunu dəyişdirir.

Yuxular “Qətl günü”nün tanatoloji poetikasının əsas mifoloji – mistik “sütunu”nu təşkil edir, ölümlər – dirilər dünyaları arasında əlaqə formalarını müəyyənləşdirir. Tanınmış rus tədqiqatçısı S.M.Tolstaya qeyd edir ki, yuxu “dirilər dünyası və ölümlər dünyası arasında əsas əlaqə kanallarından biridir” (5, 463). “Yuxu” mətni həm təhkiyəçinin, həm əlyazma müəllifinin (Sədi Əfəndi) və personajların refleksiya predmetidir, çünki burada “yuxu” mücərrəd ideya deyil, həmişə kiminsə gerçək yuxusudur...

Yuxu görmələr personajların mistik-irrasional plana daxil olmasına imkan verir. Adama elə gəlir ki, onların ömrü “yuxu (ölüm) – həyat – ölüm” metaforik sxemi üzrə qurulur.

“Yuxu” bir janr kimi “Qətl günü” romanının, demək olar ki, müxtəlif aspektlərinə (sujet, obraz, motiv) təsir edir ki, bu da əsərin ekzistensial ideyasını müəyyənləşdirməyə imkan verir, hətta yazıçının təhtəşüurunun simvolik dilinə çevrilir. Romanda “yuxu” janrı mistik diskursun dili kimi çıxış edir. Y.M.Lotman yazır: “Yuxu semiotik güzgüdür və hər kəs onda öz dilinin əksini görür” (Lotman 2001: 124)

“Ölüm – yuxu” metaforası romanın ən işlək konseptual metaforasıdır. Yazıçı qəhrəmanlarını sanki sürəkli şəkildə yuxuya” hazırlayır. Məhz “yuxular” onların ömür-ölüm məkanının sərhədlərini şəffaflaşdırır.

Yuxu əbədi ölüm məşqidir, ya da bu dünyanın dərdindən-azarından əbədi qurtulma şansıdır – bu, çox güman ki, yazıçının qnostik dünyabaxışı ilə də bağlıdır:

(Allahın lütfü ilə verilən ruh can qəfəsində əzab çəkir və onu bu “qəfəs”dən yalnız ölüm xilas edə bilər).

Yusif Səmədoğlu nəsrə bütövlükdə ölümün və yuxuların mistik-vahiməli obrazı haqqındadır. Ona görə də təsvir etdiyi məsələlər metafizika problemidir, yəni insan – ölüm problemidir. Ölüm (alın yazısı, yuxu, qəzavü-qədər) isə bu metafizikanın ən mühüm kateqoriyasıdır.

“Qətl günü”ndə də ölüm və yuxu insan həyatında baş verən ən gerçək və mistik hadisələrdir. Yuxu unutmaq istədiyin keçmişin təkrar virtual yaşanılmasıdır. “Ölüm – yuxu” metaforası qəhrəmanlara ömrün bütün yaşam-yaşantı mərhələlərini bir anlığa, bir göz qırpmasında nəzərdən keçirməyə, xatırlamağa imkan verir: “Mən bir şeyə tamamilə əminəm ki, beş ilmi, on ilmi, lap əlli ilmi sonra – baxır taleyin hövsələsinə - ömrün uzunluğunu gördüyün yuxular bircə-bircə geri dönməyə başlayır...” (1, 53).

Romanın personajları hər gecə yuxu görməyə “bir növ, adət-karırlar”. Ölüb getmiş insanların onların yuxularına girməsini artıq sağalmaz və qaçılmaz dərd-azar kimi qəbul edirlər. “Bu azarın adı-ölülərini yuxuda görmək azarıdır. Ömür tükənəndə, qəfil əcəl qapını ölümün üzünə açanda adam bu azarı tapır. Başlayırsan hər gecə bir əzizini yuxuda görməyə. Nənəni görürsən, özü də həmişəki qara kələğayısında, özü də həmişə ilin axır çərşənbə axşamı günü. Görürsən ki, tirmə, saçaqılı süfrəli stola dirsəklənib oturmuş balaca bir oğlan uşağı şəkərbura bükən qarıya baxır, qarı da ona baxır, ancaq heç biri heç nə demir (...). Nəsə demək istəyirsən, amma dodaqların aralanmır, çünki bilmirsən bu balaca, arıq oğlan uşağı kimdir. Yuxudan qəfil ayrılıb, ürəyinin döyüntüsünü dinləyə-dinləyə gözlərini qaranlıq tavana zilləyəndə, birdən yadına düşür ki, həmin o balaca oğlan uşağı sən özünsən...” (1, 19).

Yuxu “dirilər” lə “ölülər”in yenidən görüşmə, bir – birini görmə imkanındır. Zülfüqar kişi “Son beş ildə bircə kərə də yadına salmadığı, haçan öldüyünü belə unutduğu dayısı Mustafa kişini yuxusunda görmüşdü” (1).

Gavur qızının yuxuda gördüyü bu donqar belli qoca (“Gavur qızı da öz yuxusunda... gördü ki, uzun pilləkanın kəlləçarxındadır. Gördü ki, uzun pilləkanın dibində, belə azca donqar, sifəti sapsarı saralmış bir xəstə kişi əllərini qabağa uzadıb ona getmə deyir...” (1, 65)). romanın sonunda da “zühur edir”: “...ey mənim səbirli oxucum, işdir-şayəd, gecə rüyada, sifəti xəzan yarpağı kimi sapsarı saralmış, gözləri çuxura düşmüş, belə azca donqar bir xəstə görsən, ya da ki, başında buxara papaq, əynində kürk, gülümsər və qüssəli gözlər sahibi olan bir sinli kişi görsən, o zaman dəxi bizi qınama. Vallah, ölülər savab iş görmək istəyirlər.

Yuxunuz şirin olsun, dirilər!” (1, 188).

Beləliklə, hər yuxu “ görüşü” onları ölümə bir az da yaxınlaşdırır:

Yuxuya ölünün girməsi xeyirliyə yozulmur. “...iki il qabaq, gecə gördüyüm yuxularımı arxada danışanda o, yamanca əsəbiləşmişdi. Çünki sınamışdı: mən yuxuda bir ölümü gördümümü, sabahı mütləq bir hadisə baş verirdi. (...) Bir dəfə o yerə gəlib çatdı ki, mən səhər çörək yeyəndə arvadıma gecə yuxuda yenə Zülfüqar əmimi gördüyümü danışdım, bu söhbətdən düz iki saat sonra rayondan zəng vurub bildirdilər ki, bizim arvadın xalası oğlu maşında avariyyəyə düşüb ölüb” (1, 20).

Zülfüqar kişinin yuxusuna Peykanlı uryadnik girir və ona görə də anlayır ki, “mən gərək öləm” (1, 25). Feldşer Mahmud bu uryadnik söhbətindən xosu gəlmirdi və qətiyyənlə inanmır: “Ölü də yuxuya girərmə, a kişilər?” (2, 45).

Tatar Temirin yuxusuna sevgilisi Tamara girir. Tatar Temir inanır ki, Tamara qürbət eldə yuxusuna giribsə, deməli, Tamara artıq “bu dünya”da yoxdur:

“Gecə yuxuma gəlmişdi, Tamara... – Gözləri doldu. – Yəqin ölüb.

Mahmudun qanı qaraldı, Moşu isə gülümsünüb üzünü yana çevirdi:

– Temir, hər yuxuya girən adam ölmü, a bala? Nə danışdığını!

– Yuk, ölməsəydi, gəlməzdi... Mən bilirəm”. (1,183).

Tatar Temir yuxusunun dalınca uzaq yola çıxır. “Uzaq yol” isə uzaq mənzilin metaforasıdır. Xüsusən, qocaların yuxulara girməsi isə personajların “o dünyaya” və əcdadlara, eləcə də öz-özlərinə yaxınlığının göstəricidir. Burada onu da əlavə edək ki, slavyan mifologiyasında “baba, dədə” obrazları məhsula və digər xeyir-bərəkət məsələlərinə cavabdeh olan ölü əcdaddır (4, 28).

Tatar Temir yuxusunda özünü meşədə görür. Meşə arxetipik məkanlardan biridir. Dünya xalqlarının mifologiyasında meşə” ölümlər və dirilər dünyaları arasında sərhəd zonadır. İnisiyasiya ayinlərinin meşədə keçirilməsi bu üzdəndir (4, c.57). Tatar Temir Tamaranın yanına – ölümlər dünyasına qayıdır...

“Yuxu” mətn və gerçəklik arasında bir mediator funksiyasını yerinə yetirir. Kirlilik xtonik dünyanın, alt dünyanın nümayəndəsidir, “o bu dünyada hər şeyi bilən və hər şeyə qadir olan bəlkə də yeganə varlıqdı” (1, 70), hətta istəsə, hər kəsin yuxusuna da girə bilər. Kirlilik gecə xəstəyə bütün fabrikinin müdiri Səməndərovun yuxusuna necə girməsini və xəbərdarlıq etməsini danışır: “axı, demişəm, qorxutmuşam ki, ay zaraza, adam ol, körpə uşaqları bədbəxt eləmə, gec-tezi var, çıxacaq qabağına! Ay-hay! Kimə deyirsən? Mənə bilirsən yuxuda nə deyir? Deyir, qələt eləmə, sən mənə aldada bilməzsən, sən Şaumyan rayonunun oboxeisisən, gəlmişən məndən söz almağa... Ay qonşu, belə zırramadan nə gözləyirsən? Axırı noldu? Noxud boyda şiş altı aydan sonra böyüyüb olacaq yumurta boyda, metastazalar yayılacaq bütün qarın nahiyyəsinə, ordan da keçəcək ciyəre və ilaxır. Əhvalat vaxt olaraq qaran-qurux yerdə Fətiyə!” (1, 71).

Yuxular sanki vahid magik-mistik mexanizm isləyir – yuxuları danışan və gündəlikləri yazan və təhkiyəçi bir-birini əvəz etməsi, yaxud onların bir-birinə çevrilməsi baş verir (Bu priyom X.L.Borxesin “Don Kixot”da gizli magiya” əsəsində yaxşı incələnilib). Personajla müəllif arasında sərhəd çox şəffafdır, Xəstə, Sədi Əfəndinin, Sədi Əfəndi Xəstənin, müəllif (Y.Səmədoğlu) isə hər ikisinin “yuxu dünyası”na asanca və rahatca bir – birinə keçə bilər. Hər üçünü birləşdirən ümumi cəhətlərdən biri də xəstə və Sədi Əfəndinin “sinli yaşında” olmasıdır.

“Gördüm ki, ay Mahmud, bizim Qarayazı kimi bir meşədəyəm. Başın haqqı, hə. gördüm ki, bir qotur canavar, o kinolarda göstərən qalxanlar var ey, hə, onlardan birinin üstündə oturub, baxır, gözlərində də yekə-yekə ulduzlar yanır...” (1, 51).

Fotoalbom tanatoloji kodla bilavasitə bağlı bir predmetdir

“O dünya” ilə, ruhlar səltənəti ilə vizual əlaqə formalarından biri də fotoşəkildir. Ailələrdə şəkillər, adətən, bir fotoalboma yığılıb saxlanılır. Fotoalbom ömrün müəyyən epizodlarını, hadisələrin saxlamış “epizodik yaddaş”dır, həm də şəkillərin hadisə konteksti haqqında müəyyən bilgiler verən “semantik yaddaş”dır.

Sədi Əfəndinin əlyazmasını oxuyandan sonra Xəstə öz həyat yoldaşından fotoalbomu gətirməsini istəyir. Fotoalbomda doğmalarının, əzizlərinin, dünyadan köçmüş insanların şəkilləri qorunub saxlanılır.

Fotoqrafiyanın ölümlə bağlılığını bir çox filosoflar, kulturoloqlar qeyd etmişlər. S.Sontaq fotoqrafiyanı “momento mort” – “ölüm məqamı” adlandırır. R.Barta görə, fotoqrafiya “ölü nəsnənin canlı təsviridir” (7,121).

Fotoalbom ailə yaddaşı, ailə arxivi olmaqla yanaşı, metaforik mənada “ailə məzarlığıdır” (S.Zalevski). Aradabir fotoalbomu varaqlamaq və şəkillərə baxmaq, şəkillərlə təmasda olmaq dini bayramlarda qəbristanlığı ziyarət etməyə bənzəyir. Xəstə də təxminən belə düşünür: “Köhnə şəkilləri, ölüb-getmiş əzizlərinin şəkillərini albomlarda, yeşiklərdə və başqa qaranlıq yerlərdə saxlayıb, hərdən-hərdən onlara baxmaqda nəsə bir anormallıq vardı. (...) ölümlərin şəklinə, gündəlik həyatın adi şeylərinə tamaşa edirmiş kimi baxırlarsa, (...) bu, ölümün müqəddəsliyinə xələl gətirir...” (1, 137).

Xəstə fotoalbomda onun “kartonu saralmış köhnə şəklini axtarıb tapır”. Fotoya baxan hər kəs özü də şəkildəki insanın baxışlarından asılılığa düşür. Fotodakı insanla fotoya baxan insan arasında mistik əlaqə yaranır.

Şəkil saralması tədricən unudulma prosesinin getdiyini göstərir, ya da şəkildəki adamın artıq bu dünyada yoxluğuna, öldüyünə işarət edir: “...Jurnalların üz qabığından baxan müxtəlif kişi və qadın sifətlərinin heç birində sarılıq yox idi, amma Sədi Əfəndinin albomdakı şəkillərinin hamısı xəzan yarpağı kimi sapsarı saralmışdı...” (1).

Fotoşəkilin “o dünya” ilə, ölümlər aləmi ilə əlaqə vasitəsidir. Sədi Əfəndinin fotosəkli yalnız sadəcə albomda saxlanılan bir yaddaş simvolu deyil. “Ən ümdəsi də, şəklə baxanın düz gözlərinə zillənmiş bir az gülümsər və bir az da qüssəli olan sənətkar, şair gözləri” (1, 137).həm də xəstə ilə əlaqə saxlamaq imkanındır. Xəstə və Sədi Əfəndinin ruhu arasında magik əlaqə şəkil vasitəsilə vizual təmas aktında gerçəkləşir.Ona görə də Sədi Əfəndinin əlyazmasının oxunması xəstə üçün yaxşı heç nə vəd etmir: köhnə şəkillərə və saralmış dəftərlərə toxunma təhlükəli ola bilər. Məsələn burasındadır ki, Sədi Əfəndinin həmin albomdakı fotoobrazı məhz Xəstənin arvadının yuxusuna girir: “Amma səhər ayılıb, arvad, Səlimə xanıma zəng eləyib, telefonda ağlaya-ağlaya yuxusunu ona danışdı. Vədələşib, günorta görüşüb, Təzə Pirə getdilər, orda mollaya beş manat verib, Səlimə xanım dedi ki, bir dua oxuyub, bu cavan gəlini, yuxusuna girən ölünün xofundan azad eləsin” (1, 188).

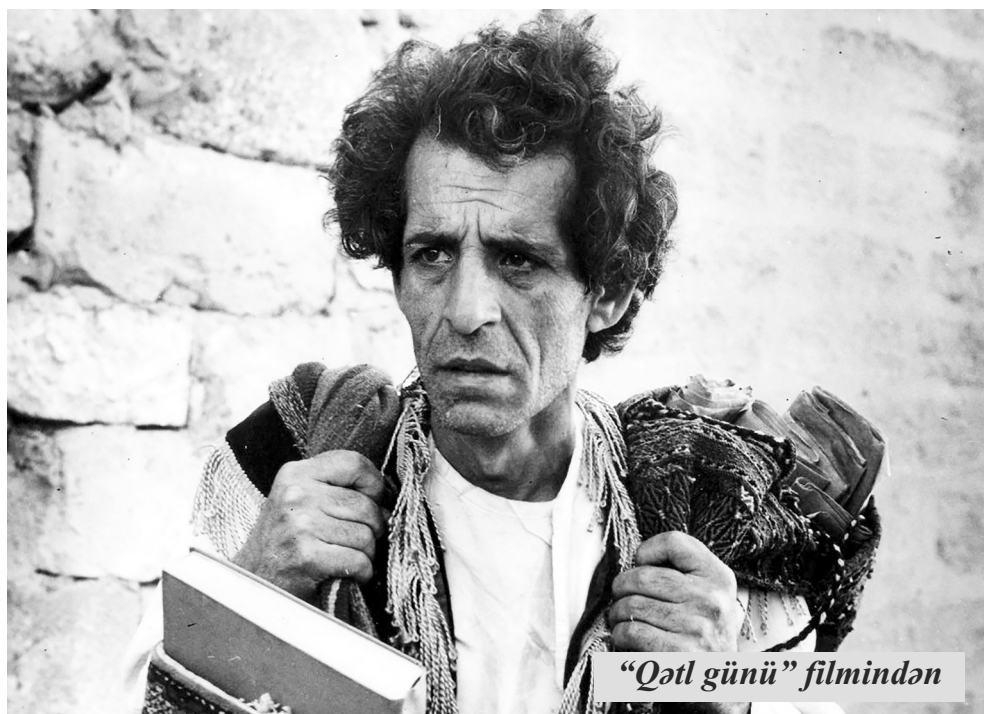
“Saat işləyir” hekayəsində qara haşiyəli şəkil evin vacib interyer vahidlərindən biridir. Bu, Gülsabah nənənin ölmüş oğlu Bəhrəmin şəklidir. Bu şəkil Gülsabah nənənin təsəvvüründə oğlunun canlı təsviri, R.Bartın dili ilə desək, “referentin emanasiyasıdır” (7, 121).

Şəkil ilə evin sakinləri (nənə və nəvə) arasında sirli və mistik bir əlaqə yaranır: “Elə bir gün olmurdu ki, Elçin qarahaşiyəli şəkilin və köhnə saatin qabağında dayanıb dərin sükuta dalsın” (1, 217). Ana ilə oğlun şəkli arasında səsli mikrodialoq da baş verir. “Nənəsi qarahaşiyəli şəkilin qarşısında diz çöküb ağlayır” (1, 220) və gəlininin yenidən ailə qurmaq istəyini oğluna çatdırır.

Beləliklə, fotosəkillər vasitəsilə “Ölümləri diriltmək” effekti Y.Səmədoğlu üslubunun son məqsədidir.

Hekayədə əqrəbləri saxlanılmış saat obrazı – ölüm mifologemi kimi metaforik mənə daşıyır. Əvvəllər Elçin nənəsindən saati işlətməsini xahiş edəndə imtina cavabı alırdı: “Yox, başına dönüm, o saata dəymə!” – deyər dərhal nəvəsindən uzaqlaşdı (...).

Elçin “saat əhvalatı”nın təfərrüatını bilmir. O, bilmirdi ki, atası öləndəqiqədə – axşam saat səkkizin titrəyən əlləri bu saatin əqrəblərini saxlamış, özü də həmişəlik saxlamışdı. Bununla Gülsabah arvad sanki həmişə bu evdə həyatın dayandığını sezdirmək istəmişdi”. (1)

“Qətl günü” filmindən

Gülsabah arvad bir qadın fəhmilə anlayır ki, gəlinin yenidən ailə qurmaq istəyi qaçılmazdır və onun mərhum oğlunu evdə başqa bir kişi əvəz edəcək. Saatin qurulması “yenilənən və dirilən ölüm” mövzusunun ekzistensial aspektdə təhkiyəyə daxil edir. Nənə köhnə saati qurub evdən çıxır: “Gülsabah arvad saati qururdu. Bir neçə saniyədən sonra otaqda köhnə saatin çıqqıltısı eşidildi. Nənə heç bir şey baş verməmiş kimi, sakitcə geri dönüb Elçinə yanaşdı. Nəvəsini bağrına basıb dodaqlarından, alnından, üzündən öpdü. Evdən çıxanda Gülsabah arvadın son sözləri bu oldu:

– Rüksara, Elçindən muğayat ol!” (I. 227).

Saat işləyirsə, deməli, yeni həyat başlayır.

“46-cı ilin oyunları” hekayəsində üç oğlunu müharibədə itirmiş Səkinə ananın son ümidi kukladır. “Kuklanın adı da var – Gülzar. Amma Gülzarın gözləri açılmır, kor olub. Deməli, o da “ölüb”. “Səkinə ayağa qalxdı, kuklasını da qaldırdı. Lakin kuklanın gözləri açılmadı. İçində nəse cingildəyirdi, deyəsən, qırılmışdı. Səkinə onu

silkələdi, bir neçə dəfə əyib qaldırdı. Lakin Gülzarın gözləri yumulu qaldı. Ana içini çəkib ağladı, qışqırdı:

– Aç da gözlərini!

Gülzar gözlərini açmadı. Üç qardaşı bir bacısı. Səkinənin son beşiyi kor olmuşdu” (1, 289).

Korluq ölüm səltənətinin atributudur. Korluq zülmətin və yoxluğun simvoludur. Qocaların inancına görə, həyatdan məhrum olma gözdən məhrum olmaqdan yaxşıdır. İşığı görməmək elə qara torpağın altında yatmaq kimidir. “Korluq” özündə qarşılıqlı görməzliyi ifadə edir, yəni “dirilər ölümləri, öülər də diriləri görmür (Propp, 186). Korlar “o dünya”nın sakinləridir. Üfləmə Qasımın nənəsinin də “bir ayağı yox, iki ayağı da gorda olan, gözlərinə ağ gəlib” (1, 159), Sərbazın yüngül qamçı zərbəsindən dünyasını dəyişir.

“Gözlər” hekayəsi də “korluqla” başlayır. Şairlə görüşdə bir gənc qız şeir deyir. Şair onun ala gözlərinə şeir həsr edəcəyinə söz verir. “Qız son dərəcə ağır bir hərəkətlə başını qaldırdı. Gözlərinin ikisinə də ağ gəlmişdi” (1, 196). Qızın kor olduğunu görən şair dərin iztirab keçirir...

Gözlərdə ulduzun yanması “o dünya”nın işarəsidir. Ölüm ruhunun təəcəssümüdür. Ölüm ruhunun işığı isə həmişə buz kimi soyuq olur.

“Gecə yuxu görəcəm. Görəcəyəm ki, Seyfulla əmi pilləkanın başında dayanıb mənə baxır. Təəccüb eləyəcəyəm ki, niyə Seyfulla əminin gözləri belə iriləşib, ogözlərin hər birində iri ulduz yanır...” (1, 54).

Feldşer Mahmud Zülfüqar kişinin gözlərini qapayanda da onun gözlərində həmin ulduzun işığını görür.

“Əyilib, meyiti arxası üstə çevirdi, biləyindən yapışib nəbzini tutdu, havalı adamlar kimi başını bulaya-bulaya baxışlarını Zülfüqar kişinin açıq qalmış gözlərinə zillədi (...). Tez əlini uzadıb Zülfüqar kişinin gözlərini qapadı, vallahi ki, bunu eləməsəydi, bəlkə də doğrudan ağılı çaşardı: o gözlərin hər birində hərəsi alma boyda bir ulduz görmüşdü, buz qəlpəsi kimi işıldayırdılar” (1, 49).

Bir çox xalqların mifoloji ənənəsində çayın qurumuş vadisi ölümü bildirir. Alışib yanan çay vadisi esxatoloji məkan obrazıdır. “Quraqlıq” ölümün simvolik işarəsidir. Romanda Mahmudla qohumunun görüşü “Kürün qup-quru qurumuş vadisində” baş verir:

“– Kürün suyu hanı, ay qağa?

– Sumu qalar indiyə, Mahmud?

Mahmud irəli gəldi.

– Ölümün xeyir, Mahmud.

– Ölümə qənşər, qağam” (s.187).

Yusif Səmədoğlu yaradıcılığı həm də ölüm fenomenini bədii dərkətmə təcrübəsidir. Ölüm (tanatoloji) Yusif Səmədoğlu nəsrinin əsas süjetyaradıcı hadisəsidir. Yazıcının tanatoloji poetikasına epizodik şəkildə toxunulsa da, tanatoloji motivlərin yeri və rolu, predmet – əşya obrazlarının ölüm mifologiyası ilə əlaqəsi öz həllini gözləyən məsələlərdən biridir.

– III –

Xəstənin Sədi Əfəndinin əlyazması ilə təması Xəstə ilə onların arasında magik əlaqənin yaranmasına səbəb olur: təhtəlşüür səviyyəsində xəstənin psixoloji və fiziki durumuna, düşüncə axarına və nəhayət, hadisələrin gələcək mistik gedişatına da təsir edir.

Xəstə, Sədi Əfəndinin gündəliklərini gecələr oxuyur: “Qədimi saat gecə iki tamamı vurdu, xəstə gözlərini Sədi Əfəndinin əski əlifba ilə və gözəl xətlə yazılmış gündəliyindən ayırdı” (1, 121).

Maraqlıdır və qəribədir: xalq yazıçısı Anar da əziz və sevimli dostunun yarımçıq romanını ölümündən sonra, “gecəyarısı oxumağa başlayır”... (3, 5).

Yusif Səmədoğlunun da Sədi Əfəndinin sirli dəftərləri ilə əlaqəsi magiya proseduruna uyğun gerçəkləşir. Sədi Əfəndi obrazı romanda yalnız bütün repressiya qurbanlarının deyil, atasının (Səməd Vurğunun) və nəhayət, Yusif Səmədoğlunun özünün əvəzədisinə (substitutuna) çevrilir.

Və bu zaman belə bir fikir-fərziyyə ağılının ucundan keçdi: Xəstə və Sədi Əfəndi mütləq Yusif Səmədoğlunun yuxusuna girə bilərdi.

– Yuxun şirin olsun, Yusif qağa!

Qaynaqlar

1. Səmədoğlu Yusif. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005
2. Səmədoğlu Yusif. Deyilənlər gəldi başa. Bakı: “Yeni Nəşrlər Evi”, 1999
3. Anar. Ön söz//Səmədoğlu Y. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005, s.4-8
4. Пропп В.Я. Русские аграрные праздники. СПб.: Азбука; Терра, 1995. 176 с.
5. Толстая С.М. Образ мира в тексте и ритуале. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015, 528 с.
6. Сонтак С. О фотографии. Москва, 2013
7. Барт Р. Camera Lucida. Комментарий к фотографии. Москва; Ad Marginem Press, 2016
8. Толстая С.М. Зеркало//Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. Т.2. Москва: Международные отношения, 1999, 697 с.
9. Лотман Ю.М. Сон – семиотическое окно// Лотман Ю.М. Семиосфера. СПб., 2000, с.123-126

Vaqif YUSİFLİ

«QƏTL GÜNÜ»NDƏN ƏVVƏL

Xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlunun «Qətl günü» romanı haqqında istər onun sağlığında, istərsə də vəfatından sonra xeyli yazılar çap olundu, bu roman neçə dilə tərcümə edildi, yayıldı, Azərbaycandan çox uzaqlarda yazıçını tanıtdı. Romanı ədəbi hadisə, yeni nəsrimizin zirvə əsəri hesab edən Xalq yazıçısı Anar əsəri «müasir ədəbiyyatımızın həqiqət günü» adandırır. Amma mən bu romandan yox, onun hekayələrindən söz açmaq istəyirəm. Çünki bu hekayələr, mənim fikrimcə, «Qətl günü»nə hazırlıq mərhələsi idi.

«Qətl günü»nə qədər Yusif Səmədoğlunun cəmi iki hekayələr kitabı («220 №-li otaq» - 1960, «Qalaktika» - 1973) çap olunmuşdu. İki kitabda cəmi 11 hekayə... Və bu hekayələrin arasında «Foto-fantaziya», «220 №-li otaq», «Simurq quşu», «Soyuq daş» sərt realizmi ilə daha çox seçilirdi. «220 №-li otaq»da öz milli kökündən ayrılan, adət-ənənələrimizə dodaq büzən, tarı-kamançanı yox, saksafonu, trubanı seçən, sarısaç rus qızlarına məftun olan iki azərbaycanlı yaşayır və onların açıq-aşkar öz xalqından, mədəniyyətindən üz döndərməsi Azərbaycanı sevən, sözün həqiqi mənasında, hekayənin qəhrəmanını hiddətləndirir. Və o, 220 №-li otağı tərk edir. «Komendantdan pasportumu geri alanda o qoca kişi diqqətlə üzümə baxdı və soruşdu: – Orada heç kim qalmadı? Yoxsa, gecdir, yatmaq vaxtıdır... Mən nə etdiyimi bilmirdim. Yazıq qocanın üstünə qışqırdım: – Xeyr, qaldı! Bir fahişə qaldı, bir də o fahişələrə oxşayan iki oğraş!».

Yusif Səmədoğlunun «Soyuq daş», «Foto-fantaziya» hekayələrində də mənəvi-əxlaqi problemlər öndədir, insanlar arasında «soyuq daşların» yaranması mənəvi boşluğa aparıb çıxarır. İstər «220 №-li otaq», istərsə də «Qalaktika» kitabındakı hekayələr Y.Səmədoğlunun ailə-məişət çərçivəsində gördüyü, müşahidə etdiyi hadisələrlə bağlı idi. Bu hekayələrdə hələ cəmiyyət, adi həyat hadisələrindən daha önəmli məsələlər yer tutmurdu. «Astana», «Bayatı-Şiraz», «İncə dərəsində yaz çağı» hekayələrində isə yaşadığımız cəmiyyətin paradoksları öz əksini tapır. Sözümə «İncə dərəsində yaz çağı» hekayəsinin sonluğundan başlamaq istəyirəm.

«Sayalı arvad... elə bu vaxt başı üzərində səhərki uğultunu eşitdi. Başını yuxarı qaldırıb seyrək buludlardan aşağıda uçan səhərki vertolyotu gördü. Əgər Qara dağ yerindən qopub Sayalı arvadın üstünə gəlsəydi, belə qorxmazdı. İçi-ıçaladı, sümükləri birdən don tutub, onu qara qızdırmalılar kimi titrəməyə saldı. Əlini qoy-nuna salıb pulları çıxartdı. Vertolyotun yönəldiyi səmtə sarı qaçmağa başladı. Sayalı arvadın müsibətli səsi vertolyotun uğultusuna qarışdı:

– Əylə, başına dönüm, əylə, ay doxtur! İncəli Çərkəz ölüm ayağındadır. Başına dönüm, ay doxtur. O da hökumət adamıdır, kolxoz qurub, bandit tutub! Əylə!...

Sayalı arvad çox qaçdı, amma vertolyota çata bilmədi. Üzüqoylu çəmənliyə yığıldı».

Bu səhnə, mənim fikrimcə, analoqu olmayan bir səhnədir. Hekayə yetmişinci illərin sonlarında dərc edilib. Elə bir vaxtda ki, sovet quruluşu hələ ən böhranlı çağına gəlib çatmamışdı. Doğrudur, daha Xuruşşov dövründə olduğu kimi kommunizm illüziyaları, ideal cəmiyyət arzuları insanları məşğul eləmirdi, amma sosializm deyilən quruluşa inam hələ sarsılmamışdı. Sosializm bir SİSTEM kimi dünyaya meydan oxuyurdu. Ancaq bu sistemin və quruluşun gec-tez dağılacağına, hətta yerlə-yeksan olacağına inananlardan və bunu gözləyənlərdən biri də Yusif Səmədoğlu idi.

Cəmiyyət artıq qütbləşməyə doğru gedirdi. «Bakıda bütün ölü dirildənlərin ən böyüyü» rayonun «ağası» Salahovun bircə zəngi ilə, vertolyotla onun baldızını sağaltmağa gəlir. Amma kolxoz quran, bandit tutan «hökumət adamı» Çərkəz kişi unudulur. Söhbət ondan getmir ki, Çərkəz kişinin dərdinə, xəstəliyinə əlac yoxdur, bu gün-sabahlıqdır, söhbət ondan gedir ki, sosializm idealları puç olmuş və indi özünə qarşı çevrilmişdir.

Yusif Səmədoğlu cəmiyyətdəki hərc-mərcliyi, xaosu, təbəqələşməni və bütün bunların doğurduğu fəlakətləri bir yazıçı kimi hiss edir və görürdü. O, “ışıklı ideal-lardan” yazma bilmirdi və yazmadı da...

«İncə dərəsində yaz çağı», «Bayatı-Şiraz», «Astana»... Bu üç hekayə «Qətl günü» romanından öncə yazılıb və belə demək mümkünsə, onlar «Qətl günü»nün çox yaxşı professional məşqləridir. Hətta mənə elə gəlir, bu hekayələrin hər birinin romanın yazılmasında müəyyən rolu olmuşdur. Onların hər biri müstəqil hekayədir, amma bu hekayələrin üçünün də bir-biri ilə bu və ya digər dərəcədə bağlılığı var.

Yusif Səmədoğluya məxsus təhkiyə tərz, təsvir ustalığı, nəsr ahəngi həm hekayələrdə, həm də romanda davam etdirilir. İdeya-məzmun planında yanaşılıqda isə bu bağlılıq daha çox hiss olunur. İnsan faciələri: ləyaqətin alçaldılması, mənəviyyat böhranı, cəmiyyətin çıxılmazlığa yol alması, ölüm və qətlərin labüdlüyə çevrilməsi romanda da, hekayələrdə də diqqəti cəlb edir.

Yusif Səmədoğlunun «Astana» hekayəsi belə bir proloqla başlayır: «Ölüm var ölümdü, ölüm də var zülümdü». Bu fikrin yazıcının əsərlərində tez-tez təsadüf olunan ölümlərə, qətlərə bilavasitə dəxli var.

Ümumiyyətlə, Ölüm faktoru insan həyatının danılmaz və qaçılmaz məqamıdır. Bütün yollar ölümə aparır, amma bu yollar da müxtəlifdir və sonu şərəfli, ya şərəfsiz şəkildə başa çatır. «Astana»dakı ölüm labüd və qaçılmazdır (intihar olsa da, başqa çıxış yolu yox idi), «Qətl günü»ndəki ölümlərin də bir çoxu məntiqi sonluqlu başa çatır.

«O, çamadanı açdı. Ordaydı: səkkiz dənə gülləsi, biri də ayaqda. Tapançanı çıxarıb ucadan, lap ucadan dedi:

– Ay apardınız ha!

Soyuq lüləni ağzına soxdu və tətbiyi çəkdi.

Həmin anda – gecəydimi, səhəydimi, gündüzdümü, bilmirdi, – həmin anda gözlərinin işartısından irəli düşən işıq dairəsində öz növbəsini gözləyən nizə viyılı ilə havanı yarıb harasa uzağa süzdü, həmin anda Bakının müsəlman qəbiristanında qara torpaq altında kəfənə bürünmüş bir qarı elə ufuldadı ki, o biri meyitlər də eşitdi».

«Başları üzərində mis qabında yanan zəif çırağın işığında divarlardakı buz qatı da, dizdən yuxarı iki bədəni örtmüş sal buz da qırmızımtıl rəngə çalırdı və qırmızımtıl buz, bədən boyu, su kimi yuxarı axıb hülqumlarına çatanda, hökmdar daha heç bir şey görmədi».

«Astana» və «İncə dərəsində yaz çağı» hekayələrində mənəvi depressiya problemi də diqqəti cəlb edir. Doğrudur, ikinci hekayədə koxoz qurub bandit tutan hökumət adamı Çərkəz kişinin ölümünü görmürük, ancaq onun olumu və qalımı heç bir əhəmiyyət daşımır. Çünki Çərkəz kişinin mənsub olduğu köhnə qvardiyanın – bandit tutan, koxoz quran hökumət adamlarının çoxunun indi bir qara qəpik qiyməti yoxdur. Onlar indi az qala gülüş və məsxərə hədəfinə çevrilmişlər, uzaqbaşı, orden və medallarını taxıb hansı bir iclasdasa rəyasət heyətində mürgüləyirlər, onların öz qanı bahasına qurduqları hökuməti indi qətiyyənlərə oxşamayan xələfləri idarə edir. Onların çoxu talançı, rüşvətxor və hər cür pis əməllərin sahibidirlər. «Astana»dakı obraz kimi.

Bu mənada «Astana» hekayəsi «İncə dərəsində yaz çağı»nın məntiqi sonluğudur.

Sanki birnəfəsə yazılmış bu hekayədə cəmi bir saatin əhvalatı nəql edilir – obrazın keçirdiyi psixoloji sarsıntılar, ölümqabağı düşüncələr və gözlənilən ölümün – intiharın labüdlüyü, qasqılamazlığı təsvir olunur. Amma bu bir saatin içində obrazın həyatı, ömür yolunun xarakterik səhifələri, mənəvi dünyası, düşdüyü mühiti də diqqətdən yayınmır. Yusif Səmədoğlu nəsrində zamanlar arasında əlaqə və keçidlər çox məharətlə bir-biri ilə qovuşur, sanki bir zamana çevrilir. Bu retrospektiv üsul obrazın tam və bütöv qavranılmasına xidmət edir. Əməllərinə görə ən müdhiş təsir bağışlayan insanın içində də hələ ölənməyən işıq boylanır:

«Əgər indi o vaxtlar olsaydı – ötən günə gün çatmaz, günü günə calasan da – Mustafa kişinin ayda bir dəfə, iki dəfə dağlardan enib, çiyində xurcun, çal saqqalını qaşıya-qaşıya, «dağlardan gəlirəm, a bala» deyər-deyə onlara sovqat gətirən vaxtlar ki, gecələr havası ağır balaca otaqda, yerdən salınmış yorğan-döşəkdə bir-birinə sığınıb-qısılib, təzə qovutun dadı dodaqlarında yatışan bir bacı, iki qardaş dünyanın bütün qorxulu nağıllarını dünyanın ən şirin şərbəti kimi içirdilər. Əgər indi o vaxtlar olsaydı, anasıyla bir yerdə Allaha, Peyğəmbərə yalvarıb vaxtı dayandırardı, ikicə günün səadətini bir insan ömrü qədər uzadardı».

Ümumiyyətlə, Y.Səmədoğlunun heç bir əsərində kəskin, lap elə mülayim şəkildə bölgülənən, qütblərə ayrılan «mənfi-müsbət» obrazlara təsadüf olunmur. O, tarixi keçmiş müraciət edəndə də, müasirlərinə üz tutanda da «müsbət»i MÜSBƏT, «mənfi»ni MƏNFİ kimi qabartmağa və... bunların hər birisinə MÖVQE ifadə etməyə ehtiyac duymamışdır. Təsvir olunan hər bir obraz doğulduğu gündən son anınacan, yaxud oxucuya təqdim edilən son durumunacan real və təbii şəkildə: malik olduğu düşüncə tərz, həyata və gerçəkliyə özünəməxsus münasibəti baxımından təsvir obyektinə çevrilir.

Yazıçı sxemdən, şablondan yayınmış paradoksal vəziyyətin fəlsəfi-psixoloji təhlilini bədii sözün gücü ilə verə bilmişdir. Müəllif müxtəlif fırladaqlarla, əyri yolla külli miqdarda sərvət toplayan, sərvət toplaya-toplaya öz qəbrini qazan adamın düşdüyü faciəni soyuqqanlı şəkildə təsvir etmir, obrazı karikaturaya çevirmir. Hazır formulalar diktə etmir. Əksinə, çox mühüm ictimai problemi bir faktın timsalında arayıb-araşdırır.

«Astana» hekayəsi bədii forma və bədii dil baxımından nəsrimizin nailiyyətidir. İnsan taleyinin müxtəlif rakurslardan təsviri müasir nəsr texnikasını ustalıqla bilməyi tələb edir. Bizcə, hekayədə belə bir sənətkarlıq var. Görünənlik, çoxplanlı təsvir, asosiativ keçidlər və dönümlər bunu sübut edir. Hekayədə heç bir bədii detal, metafora, müqayisə bədii sözün zahiri gözəlliyini güdmür. Zənnimcə, hekayənin uğurlu çıxmasının əsas səbəblərindən biri də elə budur». (Kamil Vəliyev)

«Qalaktika» hekayələr kitabından sonra Yusif Səmədoğlunun nəsr yaradıcılığında fasilə yaranır. Bu arada o, ancaq bir hekayə yazır («Bayatı-Şiraz»), ancaq onu çap etdirməyə müvəffəq olmur. Yalnız 1987-ci il «Ulduz» jurnalının 2-ci sayında hekayə işıq üzü görür. O zaman çoxları Y.Səmədoğlunun belə bir hekayə yazdığından xəbərdar idi. Bu, o zamana görə çox «xatalı» hekayə idi. Çünki hekayədə QLAVLİTin asanlıqla imtina edə biləcəyi, çapına icazə verə bilməyəcəyi məqamlar az deyildi. Həmin hekayədə söhbət heç də bir cümlə, bir neçə cümlə və yaxud bir neçə abzas üstündə getmirdi, söhbət və mübahisə bu hekayənin məzmununda idi, mahiyyətində idi. Unutmaq olmaz ki, həmin dövrdə ədəbiyyatda sovet ideologiyası hələ çox güclü idi, sistemin arzulamadığı ədəbi qəhrəman heç cür qəbul oluna bilməzdi.

Əsərin «qəhrəmanı» Səbzəli dayı nə 30-cu illərin inqilabçı obrazlarına, nə «kolxoz quran, bandit tutan» personajlara, nə də zərbəci əmək qəhrəmanlarına bənzəyirdi. Səbzəli dayı – bu bədbəxt insan restoran çalğıcısı idi. Hər gün tavada bir yumurta qayğanaq edib, öz mənasız çalğısı ilə (kontrabasda) yeyib-içənləri əyləndirən, çox zaman gülüş və ironiya hədəfinə çevrilən bu zavallı qoca müharibə illərində «Hitleri tərəflədiyi üçün» (bunu zorla onun boynuna qoyurlar) üç-dörd il qazamatda yatır. Belə bir insan ədəbiyyatın qəhrəmanı ola bilərdimi? Təbii ki, sovet ədəbiyyatının «ənənələri» belə bir qəhrəman tipini inkar etməli idi. Əgər «Bayatı-Şiraz» yazıldığı dövrdə – 60-cı illərin sonlarında-70-ci illərin əvvəllərində çap edilsəydi, belə bir möcüzə baş versəydi, sovet ədəbi tənqidi onu öz artilleriyasının gur atəşlərinə qərq edəcəkdi.

Ancaq gəlin, həmin dövrü xatırlamayaq, «Bayatı-Şiraz» hekayəsinə bir ədəbi əsər kimi yanaşaq və hesab edək ki, elə bu hekayə 80-ci illərin sonlarında qələmə alınmışdır. Belə olan təqdirdə də «Bayatı-Şiraz» hekayəsi bədii-estetik dəyərini itirmir, çünki bir hekayə nümunəsi kimi o, kamil bir əsərdir. Klassik hekayələrə xas olan «xarakterik bir hadisə, yığcam bir süjet, ümumiləşdirici bir mətləb, müxtəsər, şirin, sadə söyləmə, nəqletmə üsulu» (Mir Cəlal) bu hekayənin də məziyyətlərini təşkil edir, yəni klassik hekayələrə məxsus olan bütün komponentlər «Bayatı-Şiraz»da cəmləşmişdir. Ancaq «Bayatı-Şiraz» həm də sırf müasir hekayədir. Onu müasir hekayə kimi səciyyələndirən cəhətlər isə bunlardır: dil materialının bugünkü ədəbi dilimizin durumunu özündə əks etdirməsi, psixoloji effektin ön plana çəkilməsi (fərdin daxili aləminin bütün icəliklərinə baş vurulması) və əlbəttə, Y.Səmədoğluya məxsus sənətkarlıq priyomlarının nəzərə çarpması...

«Bayatı-Şiraz» hekayəsi 60-70-ci illər nəsr üçün çox səciyyəvi olan bir mövzuda yazılmışdır – bu da adi, sırayı insanın həyatıdır. Müəllif bu sadə, zavallı insanın necə təmiz, saf olmasını bədii tədqiq obyektinə çevirmişdir. Bu əsərlə Anarın «Dantenin yubileyi» povesti arasında oxşarlar, paralellər tapmaq olar. Belə ki, hər iki hekayənin qəhrəmanı sənətdə çalışırlar, lakin istedadsız və bacarıqsızdırlar, həm də həyatda öz yerlərini tapa bilməmişlər. Hər iki əsər gözlənilməz sonluqla – novellavari tərzdə başa çatır. Ancaq fərdi insan tipi kimi Səbzəli dayı da, Feyzulla Kəbirlinski də özünəməxsusluğu ilə seçilirlər.

«Bayatı-Şiraz» mürəkkəb struktura malik hekayədir. Bir anlığa yenə «Qətl günü» romanını xatırlayırsan. «Qətl günü», əslində, üç mikroromanı özündə birləşdirir, amma vahid süjet xəttinə malik bir roman kimi qavranılır, roman içində «romanlar» onun bütövlüyünə qətiyyənlə gətirir. Maraqlıdır ki, «Bayatı-Şiraz»da da hekayə içində kiçik «hekayələr» görürük. Belə bir süjetə hekayələrdə çox nadir hallarda təsadüf olunur. Yusif Səmədoğlu bu hekayədə obrazın, demək olar ki, bütün həyatını qələmə alıb (heç də uzun-uzadı təfəsilatlara gedilmədən), vahid süjet xəttinin dörd kiçik şəxsi nəticədə Səbzəli dayının bitkin obrazını gözlərimiz qarşısında canlandırır.

Hekayənin finalını isə heç unutmamaq olmaz. İki pullu şəxs Səbzəli dayıdan kontrabasda Bayatı-Şiraz çalmağı xahiş edir və o... canını dişinə tutub, iki əlliliyin xətrinə belə bir biabırçılığa gedir.

«Yüz manat – iki dənə şah əllilik qoltuq cibində, almaq istədiyi ucuz televizorun xəyalı gözləri qabağında, Səbzəli dayı yavaş-yavaş yol gedirdi.

Az getdi, üz getdi, sevindiyindən birdən başını yuxarı qaldırdı. Qaldırdı ki, baxsın görsün yuxarılarda nə var, nə yox?

Uca binaların zil qara siluetləri arasından parıltılı ulduzların əhatəsində süd yoluunu gördü. Təəccüb elədi. Çünki əlli ildən yuxarı idi ki, süd yolunu görməmişdi.

Dayanıb, əlləri cibində, doyunca tamaşa elədi. Birdən Səbzəli dayını ağlamaq tutdu, ta ürəyi boşalanacan ağladı...»

Hekayə beləcə tragikomik bir sonluqla bitir. Və hər sətrində yazıçının öz qəhrəmanına rəğbəti duyulan hekayədə yaşadığımız o dövrkü cəmiyyətin müəyyən eynəcərlikləri böyük ustalıqla canlandırılmışdır. Daha dəqiq: cəmiyyətin bütün gözə görünən və görünməyən aləmi onun kiçik bir guşəsinə – o balaca restorana sığışdırılmışdı...

Haqqında söz açılan bu üç hekayə Yusif Səmədoğlunun ona bir yazıçı kimi böyük şöhrət qazandıran «Qətl günü» romanına peşəkar giriş idi.

«Qətl günü» filmindən

Tahirə MƏMMƏD

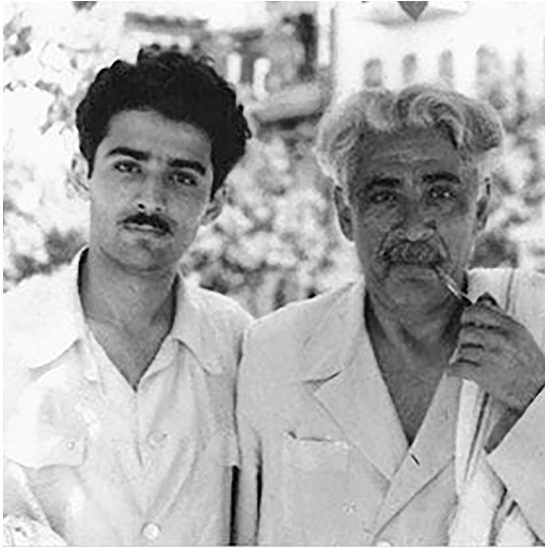
Yusif Səmədoğlu nəsrinə mif və təsəvvüf kontekstində

Müasir dünya ədəbiyyatının uzun müddətli davam edən xüsusiyyətlərindən biri əksər nümunələrdə mifopoetik element, struktur və situasiyaların önəmli yer tutmasıdır. Şərq, xüsusən türk xalqları ədəbiyyatında mifoloji qaynaq orta əsrlərin təsəvvüf poetikasıyla qovuşuq və ya onunla yanaşı halda mətnə daxil olaraq dünya ədəbiyyatının cəlbedici modellərindən birini formalaşdırır. Müşahidələrə və faktlara əsaslanaraq belə bir qənaətə gəlirik ki, sufi mahiyyətli obraz, süjet və motivlər, divan ədəbiyyatının əsasında duran kamilləşmə gedışatını əks etdirən poetika sistemi əslində islamdan əvvəlki inancların, mifoloji elementlərin islama uyğunlaşıb yaşama şəkilləridir; qovuşma prosesi ilk növbədə klassik divan ədəbiyyatında gerçəkləşmiş və ədəbi yaddaşa yerləşərək törədici gücü qazanmışdır. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı bunun mükəmməl modellərini təqdim edir. Ənənə müxtəlif dəyişmələrlə əsrlərcə davam edir və romantizmdən başlayaraq onların qovuşuqluğu ilə bərabər paralelliyi və ya tərkibdə birinin o birindən daha üstün mövqe qazanması ilə özünü nümayiş etdirir. Romantizmə qədər mifoloji ənənə divan poetikası pərdələrinə tam bürünmüş halda idisə, romantizmdən etibarən mifoloji mahiyyətin görünməsi üçün sıx pərdələrin qaldarılmasına bir o qədər də ehtiyac qalmır. Ənənənin yeni təzahüründə ideoloji amilin, milli intibahın şərtlərdən birinin – milli özünüdərk və təsdiqin təsiri mühüm rol oynayır. Mədəni intibahla milli intibah dövrünün poetikasının qarşılaşdırılmasında önə çıxan başlıca özünəməxsusluqlardan biri elə ikincidə və onun ideallarının yaddaşa dönüşlə təsdiqinə geniş yer verən romantizmdə mifopoetikanın görünən şəkildə nümayiş olunması idi. Realizmin milli intibaha xidməti fərqlidir. Onun ayrı-ayrı mərhələlərində mifopoetik sistem və təsəvvüf dili zəifdir; bu, ideyanın, tendensiyanın açıq nümayiş olunması ilə bağlıdır.

Müstəqillik ərafəsi və dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında – modernizm, postmodernizm və metamodernizmdə ənənəyə dönüş, dünya ədəbiyyatı ilə integrasiyada müasirləşmə sözün, sənətin təsir mexanizminin genişlənməsinə yol açdı, bu zəmində mətnin metafizik gücü artdı və mətn məkanında mif, təsəvvüf elementlərinin axını müşahidə olunmağa başladı.

Müəlliflər mifə, yoxsa təsəvvüfə üstünlük vermələri ilə fərqlənə və ya hər ikisindən eyni səviyyədə istifadə edə bilirlər. Məsələn, Hüseyn Cavid yaradıcılığında

təsəvvüf, Rüstəm Behrudidə mifoloji ənənə güclüdür, Yusif Səmədoğlu, Mövlud Süleymanlı, Kamal Abdulla yaradıcılıqlarında isə hər ikisi ya qovuşuq, ya da paralel halda iştirak edir. Müasir Azərbaycan nəsr modelinin formalaşmasında Yusif Səmədoğlu nəsr xüsusi əraziyə və çəkiyə malikdir.

“Qətl günü” romanında mistik bir dövriyyə var. Romanın epigrafında yazılır:

– Yolun haradır, qardaş,
– Son mənzilədir, bacım.”

İlk və son mənzil dövriyyəsi,

gəliş-gediş romanın məzmun məkanını çevrələri, insanlar dünyada onlara bəxş olunan ömrü qavrayıb-qavramadıqları əməllərə sərf edirlər. Müəllif fərqli zaman və məkan fraqmentlərini, simvolik, real və simvolik-real obrazları bir yerə toplayıb özgələşmənin, olum və ölüm dilemmasının fərdin, mühitin fiziki və ruhi varlığına hopmasının tragizmini nəsrə canlandırır. Mətn qatbaqat, çoxqatlı və çoxxətli strukturda məzmunlaşıb zənginləşir. İşarələr, metaforalar mifdən, təsəvvüfdən alınır və cilalanıb yerinə qoyulur, mozaik struktur formalaşdırılır. Obrazların adları, əməl və əlaqələri, yaşantıları məzmunu işarə funksiyasında daxil olur. Baba kahaya doğru gedən yolda pərdələr yavaş-yavaş qalxır. Bu baxımdan romanın sonundan bəzi fraqmentlərə nəzər salaq:

– Mahmud qabaqda “ağ saçlı, çatlaq dabanlı gavur qızı”, bir də “qoca canavar” görür. Təsəvvüf və mifin yol göstərənləri yan-yanə addımlayır, qalanlar onları təqib edir... Məhəmməd Peyğəmbərin adlarından birini daşıyan Mahmudun meracına və boz qurdun qəhrəmanlara yol göstərməsinə assosiasiyadır bu, həm də Yusif Səmədoğlunun yaradıcılıq modeli, öz dünyasına açdığı pəncərə, oxucuya göstərdiyi əlamət. Mahmudu gördükləri yandırır: “Yandım, kül oldum, ay dağlar!..” Dağlara üz tutub özünü tapır Mahmud!

– Mahmuddan qabaq yolçu olanlar, cismini atıb, ruhu ilə Baba kahaya, ulu başlanğıca (yenə də mif və təsəvvüf bir yerdədir) üz tutanlar yeni yolçuları qarşılayır, pərdəni qaldıraraq, sirrə işıq salır:

– Ölümünüz xeyir,

– Ölümə qənsər.”

“Türklərdə mağara, öncə mifoloji ana kultu ilə, sonra qadınların və uşaqların qoruyucusu olan Umay Ana kultu ilə əlaqəli bir inkişaf yolu keçmişdir.” Bundan əlavə, qədim türklərdə əcdad, ata ruhlarının məskəni kimi qəbul və ziyarət edilən mağaraların olması haqda da məlumatlar var. Mağara təsəvvüfdə ruhsal dönüş, həqiqətin gizli tutulduğu sirli yer, çilə çıxardıb özünü tapma, özünə qovuşma məkanıdır. Beləliklə, hər iki müstəvidə mağara, kaha ruh sığnağı və məkanı kimi xüsusi enerjiyə, gücə malikdir.

Baba kahadan əsən və qeyri-adi gücə malik külək də mahiyyətə mifoloji və təsəvvüfi funksiyaları paralel şəkildə icra edir. Yel baba, Yel ata inancları, onların

məskəni kimi tanınan ziyarətgahlar türk, monqol coğrafiyasında yaygın haldadır. Mifoloji anlamda təmizləyici, çevirici gücə malik olan yel, təsəvvüfdə ilahidən gələn müjdəni çatdırır, ruhi rabitəni gerçəkləşdirir – badi-səba kimi.

Romanın finalı fanilik məqamını və əcdad ruhuna qovuşmanı işarələyir: “Yuxu-nuz şirin olsun, dirilər!” Bu misranı (məhz misranı) oxuyanda qulağıma dərviş ifasında Nəsiminin bir nidası gəlir: “Ey özündən bixəbər, qafil oyan!” Təsadüfi deyil ki, müəllif də Nəsiminin “Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə!” misrasını romanın giriş qapısına çevirir.

“Simurq quşu” hekayəsində Simurq-Toğrul əvəzlənməsi. Burada mifopoetika və təsəvvüf qovuşduğu Simurq/Toğrul simmetriyasında əksini tapıb. Qəfəsdə – həbsxanada Simurqun ölüb yenidən dirilməsi, öz funksiyasını Toğrula köçürməsi ilə gerçəkləşir. Artıq burada da mifoloji mətnin birbaşa ünvanlamasından sufizmin qapalılığına yol alır mətn – Toğrul bir tərəfdən şamanların ölüb-dirilmə anından keçərək yeni missiyaya başlayır, digər tərəfdənsə Simurq quşu bir mürşid kimi onun daxili gözünü açır, öldürmək yox, xilas emək funksiyasını ona verib, həyatla vidalaşır.

Yusif Səmədoğlu yaradıcılığında məntiqütteyr və simurq quşu modeli sonuncu romanında – “Deyilənlər gəldi başa”da daha aydın görünür.

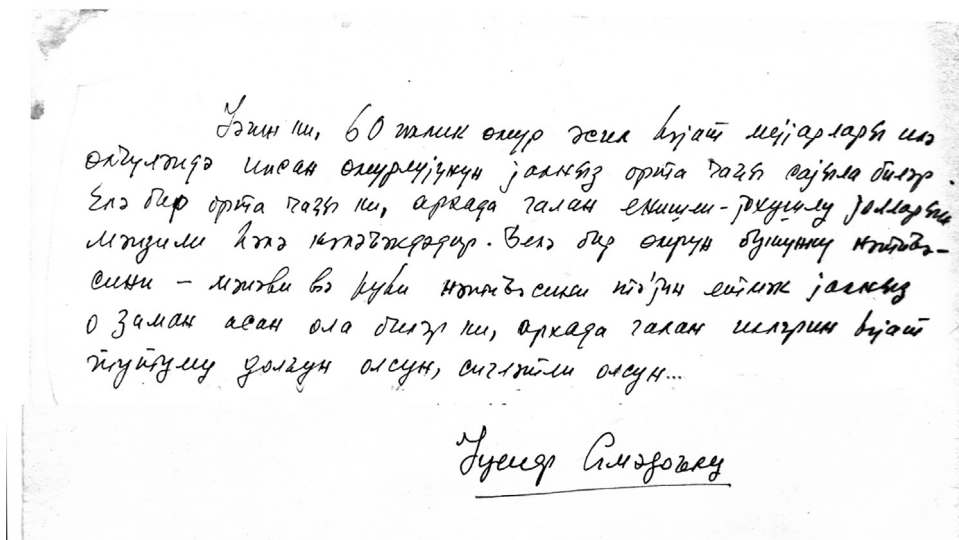
Vaxtilə “İki yol ayrıcında yazılmış roman” kimi xarakterizə etdiyim bu əsərdəki ayrıcıları müşahidə edib yazmışdım: “...yazıcının özünün ömrünün yol ayrıcı – həyat-ölüm arası, həm də romanda mistika və reallıq arasında işarə olunan ayrıcılar sistemi – Səməndərin evinin yerləşdiyi məkan, Sarı hamamın gerçək xarəbazarlığı və xüsusi məqamda açılan qapıdan o yana sirr aləmi, hava ayrıcı, işıq ayrıcı, qəhrəmanın açılıb-yığılan carpayısı, Səməndərin öz varlığındakı ikilik, adının mənasındakı yanıb-dirilmə, sovet hakimiyyətinin sonu və perestroykanın başlanğıcı, romanın ayrıldığı iki başlıq... və nəhayət, oxucunun qaldığı iki yol ayrıcı – roman bitib, ya bitməyib? Doğrusu, bu qədər ikilik, bir vəziyyətdən, haldan başqasına keçid sanki romanın bitməməsini də təbiiləşdirir, daha doğrusu, bitirir; sirdən gəlib sirrə gedən qəhrəmanın son gedişi sirr qalır”, mətni miflə, təsəvvüflə intertekstual müstəviyə gətirərək oxucunu Səməndərə və ona sirr qapısını aralamağa kömək edən qırıqlara qoşur, Lüksora yola salır və adresatın hipermətn variantları üçün keçid açır yazıçı.

Təsəvvüfə görə qırıqlar ricalül qayba aiddir, bilinməyən haqq dostlarıdır. Onlara üçlər, yeddilər, qırıqlar... aiddir. “Onların əsas vəzifəsi aləmdəki mənəvi və ruhani nizamın qorunması, xeyirlərin təmini, pisləklərin uzaqlaşdırılması üçün çalışmaq və dua etməkdir. Bunlar bir mənada ləşkəri-duadır. Peyğəmbərlərdən əvəz almış insanlardır. Allahın yer üzünə səfərbər etdiyi, xilafət sirrinə vəqif olmuş kimsələrdir. Onlar aləmin intizam səbəbidir. Ancaq kimlər olduqları ümumiyyətlə gizlənilmişdir.” Qırıqların ruhundan pay alıb, gizlilik məzmunu qazanan Səməndərin Lüksorda – ölülər və dirilər məkanında başına gələnləri təsvir etsə idi, romanın poetik enerjisi, sənətkarlığı itirərdi. Simruq trayektoriyasında səyahətini davam etdirən Səməndər gəldiyi məkanı xatırlamır, ancaq gedişi Lüksoradır, Səməndərin/Simruqun əsas sirli məkanlarından biri olan Misirə.

Səməndər fərd olaraq öz yaddaşını itirib, bu yaddaş onda bəzi vaxtlar eşitdiyi səslərlə oyanır. Səməndər əzab çəkir. Əzabdan qovrulub yana-yana özünü xoşbəxt hesab edir. Mifik Səməndər yangısı ilə divan ədəbiyyatı aşiqinin yanıb kül olması, özə qayıdış canlanır mətnin sətirləri arasında, müəllifin qoyduğu işarələr oxucunu sonuna qədər irəliləyə biləcəyi məkana doğru aparır. Mütəsəvviflər kimi Yusif

Səmədoğlu da işarələrin, rəmzlərin tərcümanı olmamağa üstünlük verir, yekunu izahlarla təhkiyəyə daxil edib əsəri zədələmir, yaralamır. Romanın birinci və ikinci hissəsi arasında həcm mütənasibliyinin olmaması, ikinci hissənin bir neçə səhifədə yer alması oxucularda belə bir qənaət formalaşdırır ki, əsər bitməyib, yarımçıq qalıb. Lakin səfərin iki ucunda Moskva və Lüksorun seçilməsi Səməndərin “uçuşu”nun sirrinə işıq salır.

Qohumunu xatırlayan Səməndər düşünür ki, “...bütün bu bəlalara, ağrıya tab

gətirmiş adama daha bundan sonra Tanrı pisinə heç nə qıymaz...” Roman bu cümlə və sonda qoyulmuş üç nöqtə ilə bitir. Bu qənaət və nöqtələr elə bil Səməndərin/Yazıcının artıq yol getmək imkanının bitdiyi məqamda sonda söyləyəcəyini öndə deməsidir. Bu bulanıq zamanda Səməndərin yeni yolçuluğu da asan olmayacaqdı. Yazıçı yolun özünü yox, sonunu göstərir, axırncı cümlə ilə yol başa vurulur ...

Bu yekun, Səməndərin qənaəti və sirrə vaqif olması sufizmin simurq-məntiqüttəyr dövriyyəsinə görə hadisələri yekunlaşdırır və roman bitir. Səməndərin Lüksora – ölülər və dirilər şəhərinə səyahəti də ruhun sərbəstliyinə və son qənaəti səsləndirməyə, sonu görünən hala gətirməyə bir işarədir.

Lüksorda çoxlu məbədlər var ki, bunlardan biri, şəhərlə eyni adı daşıyan Lüksor yenidən doğuluşun simvoludur. “Bu məbədin ən maraqlı özəlliyi bir tanrıya və ya firounların tanrı fiquruna tapınmaq üçün inşa edilməməsidir, kral olan firounun tanrı Amonun oğlu olaraq yenidən doğuluşunu qeyd etmək üçün tikilməsidir.” Səməndər də yenidən doğuluşu işarəleyir və onun Moskvadan Lüksora doğru uçuşu tarixin gerçəkləri fonunda yenidən doğuluşu ifadə edən estetik işarə və romanın yekunu, bitişidir. Romanın yuxarıda qeyd etdiyimiz son cümləsi qaranlıqdan işığa çıxışı çox aydın işarəleyir və pisliklərdən qurtulmağı müjdələyir.

Barat VÜSAL

YUSİFSİZ GÜNLƏRİN SONU

Yusifli günlər də Yusifsiz günlərdən sonra başladı.

Ölümü yuxumda mənə əyan edilmişdi.

...Yusif dəfn etməyə aparırdılar. Səməd Vurğun cənazənin baş tərəfindən tutmuşdu.

...Mənə elə gəlir ki, Yusif öləndə ən çox Anar ağlayıb. İllah da yazıçı dostunun yarımçıq romanında son cümləsinə qoyduğu üç nöqtəni görəndə. Yoxsa Yusifin kompüterində son cümləsindəki üç nöqtəni ilk dəfə məhz Anar görə bilməzdi və yazmazdı: “Yusifin kompüterində yarımçıq romanın son – 85-ci səhifəsindəki axırncı cümlə belədir:

Bütün bəlalara, ağrıya, zillətə tab gətirmiş adama daha bundan sonra Tanrı pisinə heç nə yazmazdı”.

Bu yerdə Yusif Səmədoğlu kompüterində üç nöqtə qoymuş və illərlə beynində, qəlbində gəzdirdiyi son əsərinə daha bir kəlmə də əlavə edə bilməmişdi. Edə də bilməzdi. Çünki dünyada heç kim, heç nə əbədi deyil.

Artıq cismən Yusifli günlər başa çatmışdı. Lakin daha başqa günlər başlayacaqdı və qəribədir ki, həmin günlər də Yusifsiz günlərin sonu olduqlarını bilməyəcəkdilər!..

Çünki Yusifdən sonrakı günlər Yusifin onlardan əvvəl öz kompüterində yazdığı cümlədən sonra qoyduğu üç nöqtəyə fikir verməmişdilər.

* * *

Yusif yazıçı (şair) ailəsində doğulmuşdu (əsas şərt bu deyildi).

Yusif yazıçı doğulmuşdu (bax, əsas şərt budur). Ona görə də ölməzdi və ölə bilməzdi!

Yusifin atası xalq şairi Səməd Vurğun bir gün onu öz kitabxanasına çağırıb və deyibmiş: “Əgər bilsəm ki, məndən sonra Sabiri, Nizamini... oxumursan, onu bil ki, gorum çatlayar onda! Bunu vəsiyyətim bil sənə!”

İllər keçəcək, Yusifin qəhrəmanlarından biri Sabiri bilməmək üstündə bir nadanla üz-üzə gələcək, onu təhnizləyəndə təcavüzə məruz qalacaqdı, beşbarmaqla vurulacaq, bir gözünü itirəcəkdi bu gənc! Onu vuran nadan “Qətl günü”ndəki “şair başı istəyən” “şairlərin” qohumu deyildi ki?! Sözsüz! Bunlar böyüklükdən baş çıxarmağa yox, böyük-böyük başları yeməyə öyrəniblər axı!

Yusif yola çıxacaqdı. Əlindəki “kompası” qələmi olacaqdı. Və bu “kompası” ona həmişə düz yol göstərəcəkdı. Ən əsası buydu ki, bu “kompası” – o, özü dünyanın harasında olursa-olsun, – Azərbaycanın hansı tərəfdə olduğunu ona aydın nişan verəcəkdı.

Onun üçün iki Azərbaycan vardı: bir yolun əvvəlindəki Azərbaycan, bir də yolun sonundakı Azərbaycan! (Bir Yusif Səmədoğludan keçib gedən Azərbaycan, bir də Yusif Səmədoğludan gələn Azərbaycan).

Yusif yolun əvvəlindəki Azərbaycanda yolun sonundakı Azərbaycan uğrunda vuruşurdu.

Yolun əvvəlindəki Azərbaycana yol Yusif Səmədoğludan da keçirdi.

Yolun sonundakı Azərbaycana Yusif Səmədoğludan gələn yol da gedirdi...

Deyirlər ki, Səməd Vurğun bütün yaradıcılığı boyu “Azərbaycan”

adlı böyük bir dastan, epopeya yazmağı düşünmüş və yaradıcılığını o dastanın ayrı-ayrı qolları, fəsiləri sayırmış (məşhur “Azərbaycan” şeirini o dastana proloq kimi nəzərdə tutubmuş).

Yusif Səmədoğlu yaradıcılığında da var bu “Azərbaycan dastanı” ideyası, amalı.

Yusifin irili-xırdalı əksər əsərlərinin bir qəhrəmanı var.

Bu qəhrəmanı düşündürən birçə şeydir – Azərbaycan!

Bu qəhrəman qorxmazdır – Azərbaycan amalıyla, Təbriz dərdiylə dolu qəlbiylə! Bu qəhrəman həm də qorxur: – Simurq quşuyla ola bilməməkdən. Təbrizə doğru yol tutmamaqdan, Azərbaycanda ola-ola Azərbaycan olmamaqdan!

Bu qəhrəman üçün Azərbaycan çox şeydədir: Simurq quşunun qanadlarındadı, toxunulmazlıq (müqəddəslik) timsalı olan Baba Kahadadı.

Mirzə Ələkbər Sabirin hər şeirindədi (hər şeirinin sətrindədi), unudulmuş tardadı, həmişə isti olan, ancaq nədənsə getdikcə birdən-birə soyuyan, üstündə daha qoşa oturula bilməyən daşdadı.

Yusifin qəhrəmanı (qəhrəmanları!) döyüşdədir: Simurq quşunun qanadları üstə olmaq uğrunda, Təbriz uğrunda, bütöv məmləkət uğrunda, Təbrizə aparan yollar uğrunda, Sabiri bilmək uğrunda... Baba Kaha uğrunda!

Şair başı uğrunda!

Yusifin qəhrəmanı daim ölümlə göz-gözədir.

Bir zalım övçu izinə düşüb vurmaq istədiyi, vursa da, cəsədinə əli çatmayan Qartal olanda da, köhnə sözləri yada salanların “yarışında” Türkmənçay – 1828-ci il”

deyəndə də, – öz unudulmuş adını yada salırmış kimi sevinəndə də! “Nə var Azərbaycanda, nə tapmısan o xarabada? – deyənlərə qarşı çıxıb özünü yalnız adica “Azərbaycan” sözünün özündə tapanda da!

Yusifin qəhrəmanı özünü itirir – tarsız, qartalsız, Sabirsiz olanda!

Yusifin qəhrəmanı özünü tapır – köhnə sözləri tapanda! Sabiri bilməmək üstündə bir heyvərəylə savaşıanda!

Yusifin qəhrəmanı yaşayır – Türkmənçayı ananda, Azərbaycan deyəndə! Azərbaycanda olanda yox, özü Azərbaycan olanda!

Yusifin qəhrəmanı can verməyə başlayır: Şair başı yemək istəyən “şairləri” görəndə! Azərbaycan deməyəndə... Azərbaycan deyə bilməyəndə!

Yusifin qəhrəmanı ölə bilər: Azərbaycandan ayrı! Azərbaycansız!

Yusifin qəhrəmanı ölməzdir! Çünki Simurq qanadları üçün yaşayır. Tar üçün yaşayır. Qartal ömrü üçün yaşayır. Baba Kaha üçün yaşayır. Soyuq daş üçün yaşayır... Sabir üçün yaşayır!..

* * *

İşlədiyi yerlərdə onu öz kabinetində çox nadir hallarda tapmaq olardı. Sanki ondan ötrü iş yeri nə “Ulduz”du, nə də “Azərbaycan”.

Onun əsas iş yeri (və yaşayış yeri!) yuxarıda haqqında söhbət açdığımız Azərbaycandı. Bizim yaşadığımız Azərbaycan da həmin Azərbaycanın içindəydi (və indi də elədir). Və bu Azərbaycan var olduğu üçün də, daim var olacağı üçün də o Azərbaycana borcludur!

* * *

Yusif Səmədoğluya tutduğu qələm yaraşırdı!

O, həqiqi mənada böyük qələm ustasıydı!

...Bir gün bir cavan iş axtara-axtara gedib bir tikinti yerinə çıxır. Ustadan xahiş edir ki, onu da işə götürsün, çörək pulu qazanmaq istəyir. Usta çox arif adammış. Deyir ki, aç, əlinə bir baxım. O, cavan oğlanın əl cizgilərini “oxuyub” deyir:

– Bala, mən səni işə götürə bilmərəm. Çünki sənin əlin qələm tutmaq üçün yaradılıb, qələm tutmaq üçündü...

Bir sıra oxucular Yusif Səmədoğlunun bəzi əsərlərinin, xüsusən “Qətl günü” romanının dilinin qəliz olduğunu və onu güclə başa düşdüklerini iddia edirlər!

Amma çox nahaq! Onlar unudurlar ki, əsl əsərlərin hamısını bu cür “tələ” gözləyir.

F.M.Dostoyevski “Cinayət və cəza” romanı haqqındakı məqaləsinə görə tənqidçi Straxova yazırdı ki, “Məni təkcə siz başa düşübsünüz”.

Dostoyevski taleyindən razıymış ki, nə yaxşı ki, qələm əhli olub. O, deyirdi ki, katorqada olum, təki əlimdə qələm olsun! O, öz işiylə, yazıçılıqla öyünürdü: “Yazıçılığı mən həmişə ən nəcib, ən faydalı bir vəzifə hesab etmişəm.

...Sənətkar bəşəriyyətə özünə məxsus xidmət göstərməklə onu yaxşılaşdırır, yüksəldir və beləliklə də, müasirləri qarşısında da, gələcək nəsillər qarşısında da öz vəzifəsini yerinə yetirir”.

Dostoyevski haqlıydı!

Doğrudan da bəşər övladının bəşəriyyətə ən böyük yaxşılığı, bəlkə də, ədəbiyyatı sevməkdə, ədəbiyyat adamı olmaqda!

Yusif Səmədoğlu məhz belə bir ədəbiyyat adamıydı!

* * *

Yusifin “Qartal” adlı bir hekayəsi var. Bir ovçu bir qartalı uzun müddət izlədikdən sonra, axır ki, vurur. Ancaq o, qartalın cəsədini ələ keçirə bilmir. Çünki qartal yaralı halda qıyğa çəkərək son gücünü toplayır və uca bir zirvəyə sərilib ölür...

Qartal ölür, lakin qartal amalı ölmür, qartallıq ölmür! Azərbaycanı tarix boyu izləyib məhv etməyə çalışıblar, yaralayıblar, ölməyib. Qartallar verib köksünü qabağına! Didik-didik ediblər canını, öldürülmüş qartallarıyla!

Yaralarını sarıyıb, nəfəs alıb, yaşayıb və yaşayır Ərk qalasında, Babək qalasında, Dəlidağda, Murovda, Əlincədə... Ən uca zirvədə!

...Yusif Səmədoğlu ən gözəl hekayələrini (və digər əsərlərini) Simurq quşunun (və qartalın) qanadları üstündə yazıb. 24 yaşında yazdığı hekayəsində deyir ki, “Dünyaya gəldiyim gündən o nəhəng quşun qanadındayam. Biz hey uçuruq, hey işıqlı dünya axtarıq, qardaşım.

Ağzımı açıb “millət,” – deyər haray qoparıram, qışqırır: Qa!

Ağzımı açıb “Azərbaycan,” - deyər inildəyirəm, qışqırır: Qu!”

Yusif Səmədoğlu (bu şahzadə) “qa” və “qu” deməkdən başqa heç nə bilməyən bu quşun qanadına niyə minib, nəyin xətrinə minib? Əlbəttə ki, qaranlıqdan çox işıqda (azadlıqda) yaşamağa haqqı olan Azərbaycan naminə!

Millətinin xoş günü naminə ona ürəyini belə parça-parça edib yedirməkdən, göz yaşlarını su əvəzinə ovuc-ovuc içirməkdən də çəkinmir!

Hekayənin sonunda çəkilən haray elə hamımızın harayı deyilmi?!

– Qardaşım, məmləkətimdə, Təbrizdə xəzri əsir, xəzri! Eşidirsənmi?!

Y.Səmədoğlu o hekayəni yazanda (1959) mənim 8 yaşım olub. Görən o harayı o zaman eşidən olubmi?! Görən o harayı mən indi eşitdiyim kimi eşidə bilməzdimmi?! Uşaq olanda nə olar? Nə olsun ki, 8 yaşım vardı!..

Bir də ki, Sovet rejiminin ən ağır vaxtında kim qoyardı bu harayı eşidəsən? Onda Yusif Səmədoğlu heç kimdən, heç nədən qorxmadan bu əsəri necə yazmışdı, bu harayı necə çəkmişdi?! Bu, Qəhrəmanlıq deyildimi?!

Qəhrəmanlıqdımı! Və bu cür hekayələri Yusif Səmədoğlu yazmalıydı! (Azərbaycanda öz Azərbaycanı olan yazmalıydı). Yazmağa hazır! Yazmışdı da!

Axi o, şahzadəydi – “Azərbaycan” deməyi bütün varlığıyla, ruhuyla bacaran bir gənc qələm əhliydi.

Azərbaycan! – deyər haray çəkməyin yeriydi.

Yusif Səmədoğlu Azərbaycan olan yerdəydi!

Artıq Yusif Səmədoğlunun diqqəti çəkən öz hekayəsi vardı – artıq Yusif Səmədoğlunun öz Azərbaycanı vardı!

1959-cu ilin iyuluydu.

Avqustda o, təzə bir hekayə yazdı: “Yaddan çıxmış sözlər”... Hərə ağlına gələn sözləri yada salır, amma Yusif Səmədoğlu bircə kəlmə söz deyir: “Türkmənçay – 1828-ci il”.

Yusif bax, bu cür yaradıcılıq yolu seçmişdi, qorxmazdı, cəsarətliydi!

“Qartal”ını vururdular, öldürürdülər, Təbrizi xəzrilərin qabağında ilim-ilim itirirdilər. Belə bir zamanda Yusif Səmədoğlu yaddaşlardan tariximizi silinməyə, yaddan çıxmış köhnə sözlərə dönməyə qoymurdu, unudulmağa qoymurdu Azərbaycanı, ölməyə qoymurdu öz əlimizlə öldürmək istədikləri tariximizi, muğamlarımızı, “Bayatı-Şiraz”ı...

Onun qəhrəmanları qartal kimi izlənilir vurulurdu.

Simurq quşunun qanadında ürəyini yedirdə-yedirdə uçurdu, Təbrizdəki xəzrinin qarşısına verirdi sinəsini, Moskvadan, dünyanın hər yerindən Azərbaycana salam daşıyırdı...

Bu qəhrəmanlar yalnız Simurq quşunun qanadlarında uçmurdular, yeri gələndə özləri günahsız gənci labüd ölümdən xilas edən “Simurq” ləqəbli qoca kişi kimi!

Bəli, Azərbaycan üçün çalışanlar, Azərbaycan üçün yaşayanlar da Simurq quşlarıdır. Onlar da o qoca kişi kimi – o Simurq quşu kimi özləri ölsə də, başqasının həyatını (xususiylə, Azərbaycanın ən ağır anında onun boğazına uzanan əlləri görürlər, o əlləri qırırlar və ölürlər...

Çoxumuza sirr deyil ki, qalaktikalar bizdən milyon illik məsafədədir. Yusifin də öz “Qalaktika”sı var. Və ən maraqlısı budur ki, bizə ən yaxın olan qalaktikadır – belə ki, burda da Azərbaycan var!

“Professor, yadında varmı, otuz il qabaq sənənlə qəribə bir söhbətimiz olmuşdu.

– Nə söhbət?

– Ulduzlar haqqında. Sən o zaman deyirdin ki, elə ulduzlar var ki, onlar materiyanın hərəkət qanununu pozub istədikləri vaxt bir qalaktikadan başqa qalaktikaya keçirlər.

– ...

– Niyə danışmırsan?

– Heç, elə-belə!... Fikirləşirəm.

– Fikirləş, fikirləş, mən də fikirləşirəm, bütün günü fikirləşirəm, amma cavab tapa bilmirəm.

– Nəyin cavabını tapa bilmirsən, Kərim?!

– Sənin bu qalaktikaya sığışmayan, daim nə isə axtaran o sərgərdan ulduzlarını”.

Sən demə, professorun özü həmin sərgərdan ulduzlardan biriymiş. Dostunun ona demək istədiyi buymuş: “De görüm otuz ildən bəri heç olmasa bircə dəfə qatara minib, dədə-baba yurdunun ziyarətinə getmək əvəzinə hər yay Kislovodskda avara-avara gəzməyinin səbəbi nədir?!”

...Yazığın “Soyuq daş” hekayəsi məhəbbət mövzusunda olsa da, burda da Azərbaycan problemi var! Qızın öz sevgilisindən soyuyub, İtaliyadan belə hər yeri gəzmiş, gecə barlarına uymuş bir oğlana vurulması axırda üstündə oturub sevişdiyi daşa yaxın durmur. Gəlin, hekayənin qəhrəmanı olan oğlanı dinləyək:

“– Niyə oturmursan?

– Dedim də... Daş soyuqdur!”

“220 №-li otaq” hekayəsi də Azərbaycanla, Vətən, millət eşqiylə, yurd təəssübkeşliylə doludur.

Bir rus qızıyla əylənməyi Moskvada hər şeydən üstün tutan İslam üçün hansı milli dəyərlərdən danışmaq olar ki?! Ancaq hər halda, yenə də Y.Səmədoğlu sonacan onun hansı damarındansa axtarır Azərbaycan tapmaq istəyir, Azərbaycana olan sevgisiylə aşıb-daşan qəhrəmanın vasitəsi ilə.

“– İslam, axı, Azərbaycan...”

İslam kobudcasına mənim sözümü kəsib qışqırdı:

– Rəhmətliyin oğlu, nə tapmısan ey bu Azərbaycanda?! Cəhənnəmə qalsın sənin Azərbaycanın! Elə səhərdən Tutuquşu kimi Azərbaycan, tar, kamança deyib ötürsən!

Mən qapıya atıldım, hirsimdən əsə-əsə var səsimlə:

– Tfu! Sizin üzünüzə! – deyə qapını çırpıb çıxdım. Dəhlizdən arxamca qışqıran Elmarın səsinə eşitdim:

– Bizdən Azərbaycana salam!

...Necə? Sizdən salam? Azərbaycana?!

Yox, yox! Mən sizinlə duz-çörək kəsdiyimə görə Azərbaycana çatan kimi üzr istəyəcəyəm. Sonra isə Bakıda, Azərbaycanın hər şəhərində, hər kəndində hər yoldan ötəni saxlayıb bu sözləri deyəcəyəm:

– Gedin, onları axtarın, tapın! Onlar 220 №-li otaqda yaşayırlar. Qorxmayın, onların üzünə tüpürün!”

...Kiməsə desən ki, şeiri necə yazırlar?! O dəqiqə nəsə bir cızmaqara edib ortalığa qoyacaq və yaqın ki, deyəcək: bax, belə!

Mənim kimi! İki dəqiqənin içində, şeir yazmağa nə var ki?!

Kim mənə nə deyir-desin, şeirlərində Azərbaycan olmayanı mən şair saymıram. “Gözlər” hekayəsini oxuyandan sonra bu qənaətim daha da gücləndi.

Gördüm ki, şeiri elə yox, belə yazırlar! Yaxşılığı belə edərlər! Şair (bu, əlbəttə ki, Səməd Vurğundur!) kəndə gedəndə bir qız uşağına deyir ki, ciyərim yanır, su gətir içim, gözlərinə şeir qoşacam. Sən demə, qızın gözləri kormuş...

Qıza heç nə demədən bir gün şair onun gözlərini müalicə etdirir. Qızın gözləri açılır. Bu xoş xəbəri şairə çatdıranda o özünü elə aparır ki, guya heç nədən xəbəri yoxdur. Rahatlıqla dərinədən nəfəs alır və bircə söz deyir: Demir ki, onu mən müalicə etdirdim. Deyir: “Mən şeirimi yazdım!”

İndi gördünüzmü ki, əsl şeiri necə yazırlar? “Azərbaycan” şeirinin müəllifi ola-ola, “Azərbaycan dastanı”nı yaza-yaza!

“Azərbaycan dastanı”nı isə hər kəs yaza bilmir!

* * *

Azərbaycan başına çox böyük bəlalər gəlmiş, çox Simurq quşunun qanadlarına minmiş oğullarını itirmiş bir anadır.

Azərbaycan şair başı istəyən şairlər məmləkətidir.

Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” romanında ortaya qoyduğu ədəbi kəşflərdən biri məhz budur: Şair başı!

Şairlər padşah tərifnaməsinin əvəzində padşahın vəzirinin verdiyi xələti istəmirlər. Deyirlər ki, biz – burda bir şair var, onun başını istəyirik.

Böyük bir faciənin fəlsəfi yozumu ədəbiyyatımızda ilk dəfə qoyuldu ortaya. Ortaya şair başı qoyulmasını istəyirdilər.

Yusif Səmədoğlu şair başı yemək istəyən şairləri – düşdüyümüz bəlalərin səbəbini qoydu ortaya! Əldəqayıрма şairlər başlarını itirmişdilər, gəmirməyə şair başı tapmışdılar. Yusif Səmədoğlu həmin şair başında da Azərbaycanı görmüşdü!

Yenə də Yusif!

Yenə də Azərbaycan!

Budur bütün əsərlərində Yusifin getdiyi yol, Yusifin gəldiyi yol!

Budur Yusif Səmədoğluyla gedən yol.

Yusif Səmədoğludan gələn yol!..

* * *

...Yusif Səmədoğluya gedən yol qaranlıqları yaran Simurq quşunun qanadlarıdır.

Yusif Səmədoğludan gələn yol – bədbəxt bir məmləkətin bədbəxt şairlərinin bədbəxt padşahdan isdədikləri şair başıdır?!

Yusif Səmədoğluya gedən yol – tardan, soyuq daşdan keçib gedir.

Yusif Səmədoğludan gələn yol – özü tardır, “Şur”dur, “Qatar”dır, “Bayatı-Şiraz”dır!

Yusif Səmədoğluya gedən yol – nağıllardakı 40 qapıdan 39-nun açarındır.

Yusif Səmədoğludan gələn yol – taybatay açılmış 40-cı qapıdır!..

***P.S.** Yusif getdi. Biz də gedəcəyik.*

Əsas məsələ odur ki, Azərbaycan getməsin, Azərbaycan qalsın! Azərbaycan qalanda Yusif də (Yusiflər də) qalacaq.

Necə ki, qaldı!

...Yusifsiz günlərin sonu Yusifli günlərin əvvəlidir.

Günel ƏHMƏDOVA

Qurd. Ağac. Dağ. Meşə. Külək. Işıq...

Yusif Səmədoğlu yaradıcılığında arxetiplər

Dahi sənətkarımız, XX əsr Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndəsi Yusif Səmədoğlu qələmə aldığı bədii əsərləri ilə yaddaşlarda iz qoyaraq ölməzlik qazanmışdır. O, təkcə yaşadığı dövrün deyil, bütün zamanların ən parlaq bədii nümunələrini yaratmış, əsərləri vasitəsilə müxtəlif zaman periodları arasında bir əlaqə qurmuşdur. Onun əsərləri bu gün də oxucuların maraq dairəsindədir və tədqiqatçılar bu gün də həmin bədii nümunələri araşdırmaya cəlb edirlər.

Yazıcının “Qətl günü” romanı ədəbiyyatımızda xüsusi yer tutur.

Xeyir-şər mübarizəsi əsərin başlıca konfliktidir. “Qətl günü” romanında müxtəlif dövrlərdə cəmiyyətin sosial-siyasi və mənəvi-əxlaqi problemləri bədii təcəssümünü tapmışdır. Əsərdə üç müxtəlif zaman kəsiyində baş verən hadisələr əks olunmuşdur. Bu hadisələri bir-birinə bağlayan isə şərin hər bir dövrdə meydan sulamasıdır. Burada tarix paralel müstəvidə təqdim olunmuşdur. Zamanların ani keçidi, fərqli zamanlarda baş verən hadisələr, insanların hər dövrdə pis əməllər törətməsi göstərilir. Bu, yazıcının ümumi qayəsinin çatdırılmasına xidmət edir. Dövrlər dəyişsə də, insanların əməlləri dəyişmir.

Əsərdə bir çox məqamlarda müəllif mövqeyini görmək olur. Hökmdar “Gördün bir kimsə cıncırını çıxarmır” dedikdə, əslində müəllif insanların haqsızlığa qarşı susmasının, öz azadlıqlarını düşünməmələrinin əleyhinə çıxır. Digər bir məqamda şairi edam edəcəklərini görən təlxək özünü saxlaya bilmir, ağlayır və bu məmləkətdən tez getməli olduğunu dərk edir və deyir: “Tfu sənin təxtinə, ay çərxi-fələk”. Buradan xalqın görən gözü olan şairlərin edamının, onların başına gətirilən fəlakətlərin ağırlığına müəllifin də dözə bilmədiyini aydın görmək olar.

Digər bir məqam da Kirlikirin Sədi Əfəndinin yuxusuna girib onu xəbərdar etməsidir. Kirlikir Sədi Əfəndinin yuxusunda Muxtar Kərimli və Adil Salahov kimilərindən uzaq durmağa çağırır. Burada da müəllif insanları pis əməl sahiblərindən yaxa qurtarmağa səsləyir. Çünki belə insanlar digər insanları fəlakətə sürükləyir.

Tatar Temirin insanlığa, insanlara aid fikirləri də doğrudur və burada da müəllif mövqeyi öz əksini tapmışdır: “Adam gərək adam ola. Biz elə hamımız, balacasıdı, böyüyüdü, hamı adamlıqdan çıxıb. Dediym odur ki, hamı dönüb olub qulyabanı!”.

Əsərdə müxtəlif yaddaş qatlarına müraciət olunmuşdur. Yaddaş insan həyatının

hər anında onu izləyir. Yazıçıların da diqqət mərkəzində milli, mənəvi, tarixi yaddaş olmalıdır. Çünki xalqın yaddaşı onu heç zaman tərk etməməlidir. Keçmişə müraciət bütün zamanlarda öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Yaddaşda xalqın milli, mənəvi, iqtisadi həyatı, taleyi öz əksini tapır. Adət-ənənələr, milli-mənəvi dəyərlər bədii düşüncədə müasirlik işığında bədii tədqiq obyektı olur. Sovet hakimiyyəti dövründə tarixə, milli-mənəvi yaddaşə məhdud mövqedən yanaşılmışdır. Amma “Qətl günü” əsərinin ərsəyə gəldiyi dövrdə artıq Sovet hakimiyyəti zəifləmişdi. Buna görə də əsərdə milli-mənəvi dəyərlər, tarixi yaddaşda olan ağırlı hadisələr öz əksini tapmışdır. Burada tarixi hadisələr müasir nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirilmiş, müxtəlif tarixi dövrlər bir-biri ilə assosiativ əlaqədə göstərilmişdir.

Əsər milli özünüdərkini yenidən canlanmağa başladığı dövrdə qələmə alındığı üçün burada tarixi yaddaşə, soykökə qayıdış meyilləri açıq-aydın nəzərə çarpır. Burada insanın öz kökünü, əcdadını unutmamasının vacibliyi nəzərə alınmalıdır. Tarixi gerçəkliklərin, məlum həqiqətlərin yaddaşə ötürülməsi onların qələmə alınması qədər vacib və aktual məsələlərdəndir. Əsərdə qoyulan milli tarixi, bəşəri problemlərin həlli və məsələlərə müəllif münasibətinin öyrənilməsi bu gün mühüm ictimai-tarixi əhəmiyyət kəsb edir.

“Qətl günü” romanında rəmzi-məcəzi ifadələr, mifik obrazlar və bədii detallar əsərdə ifadə edilən ideyaların açılmasında mühüm rol oynayır. Əsərdə arxetiplərdən də istifadə edilmişdir. Arxetip hər bir beyin yaradıcılığında yaranan insan təkamülünün ruhi səltənətidir. K.Yunq arxetiplərin mövcudluğu ideyasına öz xəstələrinin yuxugörmə, hallüsinasiya və rəsmlərini öyrənməklə gəlmişdir, o, müşahidə etmişdir ki, xəstələrdə şüuraltı səviyyədə və şərti bilik adlandırıla biləcək halda müxtəlif qədim simvollar, fiqurlar və obrazlar meydana çıxır. O, dörd əsas arxetip müəyyənləşdirmişdir: Mən, Persona, Anima/Animus və Kölgə. K.Yunq bildirirdi ki, arxetipik ideya və obrazlara tez-tez yuxugörmədə, ədəbiyyat və dində rast gəlmək olar. İnsanların ilkin təsəvvürləri arxetiplər vasitəsilə təzahür olunur. Arxetip ilkin obraz, əsatir, folklor və mədəniyyətin əsasına qoyulan rəmz mənasındadır. Arxetipləri korrekt etmək mümkün deyildir, onlar apriori mövcuddurlar. Bu qədim obrazlar ibtidai təfəkkürün təzahürü olan yuxugörmə və yaradıcılıqla sonsuz sayda rəngarəng bədii obrazlarla konkretləşir. K.Q.Yunq öz kliniki təcrübəsinə əsaslanaraq yazır: “Elə yuxular var ki, onlarda yuxu görəndə məlum olmayan mifoloji motivlər görünür. Yuxugörmədə tez-tez arxetipik materialla rastlaşmaq mümkündür, yəni yuxularda miflərlə eyni ilə üst-üstə düşən təsəvvür və əlaqələr aşkar olunur. Bu paralellərdən çıxış edərək mən belə nəticəyə gəldim ki, şüuraltı qatda həmin arxaik psixikanın doğurduğu miflər mövcuddur. Uşaqlıqdan yaddaşda saxlanan yuxugörmələr çox zaman olduqca təsirli mifoloqemlərdir”.

“Qətl günü” əsərində qurd, ağac, dağ, meşə kimi arxetiplər mövcuddur. Əsərdəki qurd arxetipi rəmzi-simvolik mənə daşıyır. Türk mifologiyasında Bozqurdun mövcudluğu türk tayfalarının bu heyvana xüsusi ehtiram göstərdiklərini bildirir. Bozqurd türk mifoloji düşüncəsində yolgöstərən, əcdad mənalarını ifadə edir. Romanda türk mifologiyasındakı qüdrətli boz qurd tükü tökülmüş, insanlardan uzaqda qalmış canavar ilə əvəz olunmuşdur. Bu yaddaşsızlıq və insanın öz əcdadından uzaqlaşmasını göstərir. Bununla bağlı Cəmil Meriçin sözləri olduqca doğrudur: “Günümüzün insanı köklərindən qopmuş bir ağacdır. Həm özünə yad

olmuşdur, həm də təbiətə". Eyni zamanda müəllif qurdun – əcdadın insanların bədən əməllərinə görə onlardan küsməsini göstərərək insanları şərdən uzaqlaşmağa, xeyirxahlıq yoluna çağırır. Çünki dünyanın sahmanını bu "ikiayaqlı bəndələr" in əməlləri elə bir vəziyyətə gətirib çıxarmışdır ki, canavarın artıq yol göstərməyə təqəti qalmamışdır.

Əsərdə dağ arxetipindən də istifadə olunmuşdur ki, bu da dərin məna ifadə edən bir simvoldur: "Qoşa vələsdən uzaqlarda, dağ döşündən başlanan meşənin seyrəkliyində, ağacların arasında bir qoca canavar qulaqlarını şəkləyib şöngümüşdü". Burada dağ əcdadın yaşadığı yer mənasını ifadə edir. Canavarın belə bir yerdə təsvir olunması onun öz torpağına bağlılığını göstərir. Bundan başqa, folklorda dağ həyatla ölümün, gizli olanla açıq olanın sərhədi kimi göstərilmişdir. Dağ təkə bilən

dünyanı deyil, bilinməyən dünyaları da özündə əks etdirir. Türk inanclarında dağ ruhundan da bəhs olunur ki, bu da canavar şəklində təsəvvür olunur.

Əsərdə külək və işıq da rəmzi-simvolik məna daşıyır. Ədalətsizliyin düşməni olan Baba Kahadan əsən külək insanlara günahlarını xatırlatmaq, onları xəbərdar etmək üçündür: "Külək bütün aləmin, daşın, torpağın, göylərin, ulduzların qəzəbini canına hopdurmuşdu, dünyanın ikiayaqlılarına hədə göndərirdi: gəlirəm! Gəlirəm ki, haqq-hesab çəkəm, gəlirəm ki, görüm bu ikiayaqlı, dəmir libaslı, nizəli-qalxanlı, aylarla su üzü görməyən, kirdən-pasdan sifətləri qaralıb mis rənginə çalan bu ikiayaqlı şeytanlar niyə belə qudurublar? Gəlirəm ki, bu ikiayaqlı yarasalar nə vaxt qandan doyacaqlar?..". Əsərdə külək insanlara xəbərdarlıq etmək, onlara doğru yolda olmadıqlarını anlatmaq üçün əsir, amma insanlar sanki yuxudadır, bunu anlamırlar. İnsanlar o qədər pis əməllər törədirlər ki, artıq insanlar küləkdən bezmişdir, külək də insanlardan. İnsanların pis əməllərinə görə qəzəblə əsən külək onlara meydan

oxumağa hazırlaşdı.. Romanda istifadə olunan bu motiv mifologiyada da öz əksini tapmışdır. Macar mifologiyasına görə, dünyanın sonundakı dağda bir mağarada Yel Ana yaşayır və bu mağaranı qoruyan Yel Ana özü kimi güclü bir qasırğa olub əsir. Külək mifologiyada fəvqəltəbii güc kimi də təsəvvür olunur. Digər bir rəmzi simvol olan Işıq Xeyirə inamı təmsil edir: “Bu işıq Zülfüqar kişinin gözlərinə dolub içərisinə axdı, ürəyindəki buzu əritdi”. Digər bir hissəsində canavar yuxuda iri sarı yarpaqlar görür və bu yarpaqların arasından onun gözlərinə bəyaz saçlara bənzər təmiz və ilıq gün işığı düşür, yuxuda olan qoca canavarın ürəyi həsrətlə çırpınırdı”. Buradan canavarın işığa olan həsrəti görünür, çünki insanların pis əməlləri bu dünyanı qaranıqlaşdırır. İşığa inam “Avesta”da da öz əksini tapmışdır. Romanda hamının xüsusi yuxu işığı olduğu da qeyd olunur.

Baba Kaha simvolik mənə daşımaqla bərabər, xronotop funksiyasını da yerinə yetirir. Bədii əsərlərdə zaman və məkanın birgə vəhdətdə çıxış etməsinə xronotop deyilir (xronos-zaman, topos- yer). Xronotop nəzəriyyəsinin əsası M.Baxtin tərəfindən XX əsrdə qoyulmuşdur. Baxtinə görə, xronotopik obraz oxucunun şüurunda metaforik bənzətmələrlə ifadə olunmalıdır. Xronotop yalnız mücərrəd təhlildə müəyyən oluna bilir, emosional gücə malikdir. Bu romanda Baba Kaha ədaləti təmsil edir. Bütün günahkarların cəzalandırılacağı yer mənasındadır. İnsanlar ədalətsizlik etdikdə, bəd əməllərlə məşğul olduqda Baba Kahadan sərin və dəhşətli külək əsir. Bununla insanlara xəbərdarlıq göndərilir. Onlar xeyirxahlıq yoluna çağırılır. Burada göstərilir ki, günahsız insanların qanının tökülməsi ən böyük günahlardandır və bu kimi hadisələr törədən bəd niyyətli insanlar cəzasını çəkəcəklər. Buna görə də əsəri “xəbərdarlıq romanı” da adlandırırlar. Sonda hər kəs Baba Kahaya gedir. Ona görə aşağıdakı cümlələr bütün əsər boyu təkrarlanır:

– Yolunuz harayadır, qardaşlar?

– Baba Kahayadı.

Mifoloji təfəkkürdə isə mağaralar, kahalar Yer Ananın bətni kimi düşünülmüşdür.

Romanda xəstəliklər sırasında ölülərini yuxuda görmək xəstəliyi də qeyd olunur ki, bununla xatırlama, yaddaşın oyanması əks etdirilir. Yaddaş insanı rahat buraxmır. Əsərdə deyilir: “Xəstəliklər siyahısında ən əsas yerlərdən birini mütləq bir xəstəlik tutmalıdır. Hər xəstə bu azarını ancaq ən yaxın sirdaşına deyə bilər, özü də pıçıltı ilə. Ucadan desən, elə bilərlər başına hava gəlib, aparıb salarlar adamı dəli xanaya. Bu azarın adı ölülərini yuxuda görmək azarıdır... Yuxunda nənəni görürsən. Ay nənə, nə deyirdin? “Bala, çörəyi götürəndə heç olmasa bismillah de”. Unutmuşam, ay nənə, haçandır bismillah dilimə gətirmirəm. Burada unutmaq, mənəvi yaddaşsızlıq göstərilmişdir.

Əsərdə insanların törətdiyi günahlar, bu günahların ağırlığı və bir gün bu günahların cəzasının veriləcəyi əks olunmuşdur. Nəticədə bəşəriyyətin “total günah”ı dünyanı pis vəziyyətdə qoymuşdur. Bu bərdə Baba Kahanın küləyi xəbərdarlıq edir. Günahın zərərli olması və günahların cəzalandırılacağı islam dinində də göstərilmişdir. Burada insanların gözəl əməl sahibi olmalarının vacibliyi əks olunmuşdur. Məsələn Əl-Kəhf surəsindəki sözlər əhəmiyyətlidir: “Biz yer üzündə olanları bir zinət yaratdıq ki, onlardan hansının daha gözəl əməl sahibi olduğunu yoxlayıb ayırd edək”.

“Qətl günü” romanında hökmdar pis əməllərini nəticələrinin yaxşı olmayacağını anlamır. Hökmdar qoşun toplayıb müharibəyə başlayanda külək əsir, baş münəccim

deyir ki, tanrının bizə qəzəbi tutub, qoşunları geri çəksəniz, yaxşıdır. Amma hökm-dar deyir ki, yox bu tanrının qəzəbi deyil, şeytan əməlidir. Beləliklə, o, yenə də pis əməllərindən əl çəkmir. Pisliklər, günahlar bir-birinə təkan verərək getdikcə artır. Şahın uşaqlıqda axtalanması onun daha qəzəbli biri olmasına təkan verir. Yəni bir günahdan yeni bir günah doğur. Şah isə anlamır ki, şər yolunu tutanlar heç də qazanmırlar. Bəlkə keçici maddi qazancları ola bilər, amma mənəvi cəhətdən daha da yoxsullaşırlar.

Beləliklə, müəllif öz dövrü ilə qədim dövrlərin hadisələrini məntiqi əlaqələrlə bağlayır və eyni dəhşətlərin, faciələrin müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif siyasi-ictimai vəziyyətlərdə baş verdiyini göstərir. Bu, müəllifin vətəndaşlıq qayəsini əks etdirir. Müəllif bu hadisələri göstərməklə insanları daha yaxşı bir gələcək üçün öz köklərini unutmamağa çağırır. O dövrlərdəki hadisələri təsvir edərək insanları bu kimi hadisələrdən dərs almağa səsləyir.

Yusif Səmədoğlu yaradıcılığının üfüqləri olduqca genişdir, onun nəsrə milli-mənəvi düşüncələr xəzinəsidir. Müxtəlif zamanlar arasında assosiativ əlaqə quran sənətkar öz əsərləri ilə xalqın yaddaşına həkk olunmuşdur. İllər, əsrlər keçsə də, Yusif Səmədoğlu imzası unudulmayacaq! Dahi yazıcımız daim ürəklərdə, zehinlərdə yaşayacaq!

Xalq yazıçısı, ssenarist və görkəmli ictimai xadim Yusif Səmədoğlunun anadan olmasının 90 illiyinin Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq sərəncamına əsasən ölkə səviyyəsində qeyd olunduğu bir vaxtda rus sovet nasiri Konstantin Paustovskinin öz sənət müəllimi İsaak Babel haqqında xatirə yazısını oxucularımıza təqdim etməkdən “Azərbaycan” jurnalı redaksiyası böyük məmnunluq hissi duyur. Çünki K.Paustovski vaxtilə Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda təhsil alan Yusif bəyə nəsr yaradıcılığının sirlərindən dərs deməklə yanaşı, həm də onun sevimli müəllimi və ustadı olubdur.

Konstantin Georgiyeviç

PAUSTOVSKI

1892 – 1968

Görkəmli rus yazıçısı, ssenaristi, pedaqoqu, jurnalisti, hərbi müxbiri və tərcüməçisi olub. 1965-1968-ci illərdə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına ard-arda dörd dəfə (!) namizəd göstərilsə də, həmin ödülə layiq görülməyib.

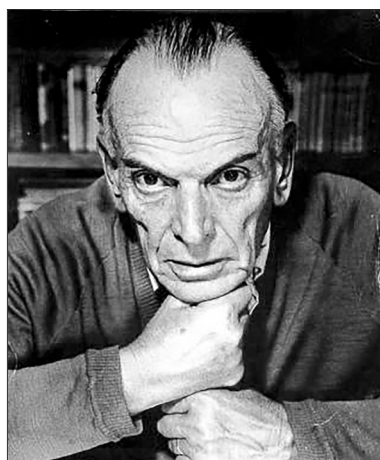
Onun ulu əcdadları arasında ukraynalılar, polyaklar və türklər olub.

Gimnaziyanı bitirdikdən sonra K.Paustovski Kiyev Universitetinin tarix və filologiya fakültəsində iki il təhsil alıb. Birinci dünya hərbi başlananda Moskvaya köçüb, universitet təhsilini də orada davam etdirib. Maddi ehtiyaclar ucbatından təhsilinə ara verib və müxtəlif işlərdə çalışıb. 1923-cü ilə qədərki dövrdə Odessada, Krimda, Bakı da daxil olmaqla, Qafqaz respublikalarının paytaxtlarında yaşayıb.

Sonra təkrar Moskvaya qayıdıb və ROSTA-da (Rusiya Teleqraf Agentliyində – A.Y.) redaktor, “Pravda” qəzetində isə jurnalist kimi fəaliyyət göstərüb. 1930-51-ci illərdə Ryazan vilayətində məskunlaşıb. İlk povesti “Kara buğaz” çap olunandan sonra isə peşəkar yazıçılıqla məşğul olmaq qərarına gəlib. “Nə qədər ki ürək vurur” adlı pyesini, “Vətənin tüstüsü” romanını, bir çox hekayə və esselərini də elə həmin dövrdə qələmə alıb.

M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda nəsr yaradıcılığı barədə 10 il ərzində gələcəyin yazıçılarına mühazirələr oxuyub. Məhz 1950-ci illərin ikinci yarısından sonra o, dünya ölkələrində tanınmağa başlayıb və bir çox ölkələrə səfərlərə çıxıb. Siyasi rejimin həmin dövrdə dissident elan elədiyi bir sıra yazıçıların hüquqlarının müdafiəsinə qalxıb.

Ən maraqlı faktlardan biri də budur ki, uzun müddət siyasi mətbuatda çalışsa da, K.Paustovski heç vaxt kommunist partiyasının üzvü olmayıb və qələmdaşlarından heç birinin əleyhinə qaralayıcı yazılara imza atmaqdan da imtina edib.

Konstantin PAUSTOVSKI – Babel haqda xatirələrim

Biz ilk təəssürata, adətən, hədsiz dərəcədə inanırıq. Onun bizi yanıltmayacağından nə isə əminliyimiz olur. Bir insanla bağlı rəyimiz hər nə qədər dəyişsə belə, əvvəl-axır öz ilkin təəssüratımıza qayıdacağımıza zərrəcə şübhə bəsləmirik. O ilk təəssürata inam da hər halda insan oğlunun öz fəhm gücünə güvənməsindən irəli gəlir. Həyatım boyu öz “ilk təəssüratımı” mən vaxtaşırı sınasam da, onun həmişə doğru çıxdığını, düzü, heç cür söyləyə bilmərəm. Çünki adətən o ilk təəssürat bizi hiylə dolu tapmacalarla da qarşı-qarşıya qoyur.

Babellə ilk tanışlığım da fərqli şəraitdə baş tutduğundan mənə unudulmaz təəssüratlar bağışlamışdı. İlk rastlaşmamız 1925-ci ildə, Odessadakı “Orta fəvvarə” adlanan yerdə gerçəkləşdi.

Odessadan qərbə, həm də açıq dənizə doğru köhnə bağlar və yaylaq evləri kilometrərcə uzanırdı. Həmin səmt öz-özlüyündə “Kiçik”, “Orta” və “Böyük” adlanan hissələrə ayrılsa da, ümumilikdə “Fəvvarə” adlanırdı, halbuki orada fəvvarə-filan heç görməzdin. Hətta, deyəsən, yerli-dibli də olmamışdı.

“Fəvvarələr” tərəfdəki yaylaq evləri, təbii ki, “dəbdəbəli” sayılırdı və Odessada onları “villa” adlandırırdılar. Məsələn, Valtuxanın villası, Qonçaryukun villası, Şay Krapotnitskinin villası.

Bütövlükdə bu “Fəvvarələr” zolağı 1-dən 16-ya qədər (mövcud tramvay dayanacaqlarının sayına uyğun) sıralanmaq üzrə stansiyalara ayrılırdılar.

Fəvvarə stansiyaları, fərqli qoxuları və havanın fərqli qatlığını çıxmaq şərtiylə, zahirən bir-birlərindən heç nə ilə fərqlənmirdilər: bağlar da, onlardan dənizə eniş yerləri də, naz (paxlakimilər fəsiləsinə aid bitki növü – A.Y.) kolları da, sökülü hasarlardan sonra uzanıb-gedən bağlar da eynən bir-birini xatırladırdı.

İlk stansiyada çürümüş sirkən otlarının (pəncərkimilər fəsiləsindən bir bitki – A.Y.) və qurumuş pomidor gövdələrinin kəskin qoxusu tramvayın pəncərəsindən içəri dolurdu. Bunun səbəbi birinci stansiyanın şəhərin qurtaracağında, yəni bostanların və boş ərazilərin başladığı səmtdə yerləşməsi idi. Oradakı toz basmış otların arasına səpələnən minlərlə şüşə qırığı adətən günəş şüalarını özündə əks etdirirdi. Qırıq pivə butulkalarından əks olunan zümrüdlü şüalar isə adama xüsusilə cazibədar gəlirdi.

Növbəti kilometri qət edən qatar şəhərin ucqar səmtlərinə tərəf yönəldiyi üçün dənizə bir az da yaxınlaşırdı. Doqquzuncu stansiya çatanda isə sahilə çırpılan dəniz dalğalarının qopardığı gurultulu səs tramvayın içinə dolurdu.

Az sonra bu gurultu da, dəniz suyundan islanan və günəşin altında quruyan qayalardan yüksələn rayihə də qızardılan skumbriyaların xoş ətriylə birgə xeyli uzaqlara yayılırdı. Balıqları adətən dəmir vərəqlərin üzərində qızardırıdılar. Həmin metal vərəqləri isə “Fəvvarələr”in camaatı sahibsiz yaylaq evlərinin, ya da gözətçi köşklərinin damından qoparırdı.

On altıncı stansiyadan sonra səmanın rəngi qəflətən dəyişirdi – orayacan solğun və az qala boğuc bir təəssürat bağışlayan asiman getdikcə daha tünd çalar qazanır-

dı. Guruldayan dalğaları ta Anadolu sahillərindən üzü bəri, yəni “Böyük Fəvvarələr”dəki qumluğa qədər qovmaqdan bu gömgöy səma zərrəcə bezməz, usanmazdı.

Doqquzuncu stansiyada yerləşən və qapı-pəncərəsi mismarlanmış bir yaylaq evinin eyvanını mən yay ayları üçün kiraladım. Aradakı yolun qarşı cinahında Babel öz kürən, amma yaraşıqlı xanımı Yevgeniya Borisovna və bacısı Meri ilə birgə məskunlaşmışdı. Onun bacısını hamı nəvazişlə “Merican” çağırırdı.

Qardaşına, Odessada deyildiyi kimi, “inanılmaz dərəcədə” oxşayan bu Merican onun bütün tapşırıqlarını canfəşanlıqla yerinə yetirirdi. Babelin tapşırıqlarının isə sayı və çeşidi bitib-tükənən deyildi: bunların sırasına əlyazmaların metal ayaqlı makinada yığılmasından tutmuş kişili-qadınli zəhlətökən, qır-saqız pərəstişkarları qovub-dağıtmağa qədər hər cür iş daxil idi, çünki hələ o vaxt bu cür adamlar dəstələr şəklində sırf “Babeli görmək” bəhanəsiylə ora axışırıdılar, bu isə Babeli həm cırnadır, həm də əsəbləşdirirdi.

Süvari Ordudan təzəcə tərxis olunan Babel orada Lyutov soyadıyla sırası döyüşçü kimi xidmət keçmişdi. Onun hekayələri o illərdə bir sıra jurnallarda – “LEF”də, “Qızıl zəmi”də, Qorkidə çıxan “Salnamə”də və Odessa qəzetlərinin səhifələrində vaxtaşırı dərc olunurdu. Yeniyetmə oğlanlar Odessa küçələrində dəstəylə Babelin ardınca qaçırdılar və bu, onu qadın pərəstişkarlarının davranışlarından daha betər cırnadırdı.

Bir sözlə, şöhrət onu qarabaqara izləyirdi. Bizim nəzərimizdə bu adam artıq həm əsl söz ustası idi, həm də təmkinli, məzəli bir müdrik.

Hərdənbir Babel məni öz evinə, nahar yeməyə çağırırdı. Duru sıyıqla dolu iri qazanı biz orta qaymaqla, “Haydı, qaldıraqlı! Bir də güc vuraqlı!” deməklə, masanın üstünə qoyurduq. Babel həmin qazana “Patriarx” ayamasını taxmışdı və hər dəfə baxışları ona sataşanda iştahadan gözləri ışıdayırdı.

Çimərlikdə ikən mənə uca səslə Kiplinqin şeirlərini, Gertsenin “Gerçəklər və xəyallar”ını, alman yazarı Edşmidin Babelin əlinə necə keçdiyini heç cür anlamadığım “Hersoginya” hekayəsini oxuduğu dəqiqələrdə də onun gözləri məhz bu cür ışıdayırdı. Adını çəkdiyim hekayə isə quldurluğa görə orta əsrlərdə dara çəkilən fransız yazarı Fransua Viyonun rəhbərliyi kübar həyatından üstün tutan bir hersoginyaya bəslədiyi faciəli eşq macərasından bəhs edirdi.

Bunlardan əlavə, Babel fransız şairi Artur Rembonun “Sərxoş gəmi” poemasını da mənə həvəslə oxuyurdu. Bu əsərin orijinal mətnini necə yüksək ustalıqla, dinləyicisinə də sevdilərək səsləndirirdisə, mən o yad dildəki sehrli misraların, dalğalar şəklində durmadan üstümə gələn obraz və təşbehlərin tilsiminə qapılırdım.

Bir gün Babel bildirdi:

– Onu da deməliyəm ki, Rembo şair olmaqla yanaşı, həm də avantürüst biri imiş. Həbəşistanda (Efiopiyada – A.Y.) fil buynuzu ticarətiylə məşğul olmuş və elə fil xəstəliyindən də ölüb. Xasiyyətində Kiplinqinkinə xas olan bəzi cəhətlər varmış.

Soruşdum:

– Məsələn?

Babel bu suala o dəqiqə cavab vermədi, çünki qızmar qumun üstündə oturmuşdu və yastı çay daşlarını suya vızıldadırdı.

O vaxt bizim ən sevimli məşğuliyyətimiz “Kim daşı daha uzağa atar?” adlanırdı: atılan daşın su ilə təmasda çıxardığı o səsin şampan şüşəsi açılarkən yaranan səse necə bənzədiyinə qulaq kəsildik.

Əvvəlki söhbətlə heç bir əlaqəsi olmasa da, Babel dedi:

– “Satirikon” jurnalı böyük istedadıyla seçilən Saşa Çornının satirik şeirlərini dərc edib.

– Xəbərim var. “Aron Farfurçu (“Çiniçi”, “Fayansçı” deməkdir – A.Y.) öz varisi elan etdiyi qız övladını səfil tələbə Epşteynlə baş-başa ikən yaxalayıb”.

– Yox ey! Onu nəzərdə tutmuram! Onun saf qüssədən yığrulan, amma çox sadə şeirləri var. Məsələn: “Ancaq “yoxdur” deməyə, çünki bu dünyamızdan Bethoven, Heyne, Puşkin, Qriq də gəlib, keçib”. O şairin əsl soyadı Qlikberq imiş. Bax, az əvvəl biz suya çaydaşları vızıldadırdıq ha, onun da bir şeirində aşağıdakı məzmununda misralar var: “Tənha qalmaq üçün düşüncənin sığındığı adalar mövcuddur hələ də. Cürətli ol, orada dincəlməkdən, gəl, sən də heç çəkinmə. Orada iri qayalar dənizin üzərində necə asılıbsa, adamın könlü də suya bir daş vızıldatmaq həvəsinə düşür”.

Babelə baxdım. Qüssəli- qüssəli gülümsəyərək dedi:

– O, sakit bir yəhudi balasıydı. Yazmağa başlayana qədər elə mən də onun kimi idim və hələlik anlamırdım ki, sakit, ürəkə bir məzac sahibi heç vaxt güclü bədii əsər yarada bilməz. Bundan ötrü insanoğlu qoparaqlı əllərə və qayıq qədər möhkəm əsəblərə sahib olmalıdır ki, yeri gələndə, özünün də könlünə hədsiz yatan, amma gözüne artıq görünən hansısa parçaları (ürəyini qanatsa belə!) məndən qoparıb, ata bilsin. Bu iş özünə işgəncə verməyi xatırladır. Axı niyə mən bu əsl katorqanı xatırladan bu yazarlıq sənətini seçdim?! Bax, bunu anlamaqda acizəm! Halbuki mən də, eynilə atam kimi, əkin-biçin məşınlarına, MakKormikin istehsal etdiyi cürbəcür taxıldöyən və dənsovuran mexanizmlərə həvəs sala bilərdim. Heç onları görüb-sünüz? Göz-könül oxşayırlar, səthləri də xoş qoxulu boyalarla, həm də zövqlə boyanıbdır. Onlar quru buğdanı ələdiyi zaman xalis ipəyin xışiltısına bənzəyən səslər eşidilir. Mən isə... o işi bəyənmədim, illah Leninqradda yaşayım və özümdən hekayələr uydurum deyə, Psixonevrologiya İnstitutuna daxil oldum. Sırf yazıçılıq naminə! Mən ağır astma xəstəsiyəm ey, hətta istəsəm belə, uca səslə bağıra bilmərəm. Qələm sahibi isə burnunun altı mızıldanmamalı, səsinə başına atmağı bacarmalıdır. Məsələn, Mayakovski heç vaxt mızıldanmazdı, Lermontov isə əclafılığıyla ad çıxaran ataların övladlarını öz şeirlərində nəyi var sillələməyindən əsla qalmazdı...

Saşa Çornının hansı şəraitdə öldüyünü isə mən sonralar öyrənə bildim. O, dəniz sahili boyu uzanan və Alp dağlarının ətəyində yerləşən Provans adlı, sahildən xeyli aralıdakı kiçik şəhərcikdə yaşayırmış. Uzaqdan baxınca, o yer mavi sisə bürünmüş bir girdabı xatırladırmış. Şəhərcik dörd tərəfdən şam ağaclarıyla əhatələnibmiş: o xeyli ətirli, qətranlı və öz ətrafına xoş hərərət saçan ağaclar Aralıq dənizi hövzəsində, İtaliya tərəflərdə bitir.

Ürək və ağ ciyər xəstəliklərindən əziyyət çəkən yüzlərlə insan yaxınlıqdakı meşələrdə dolaşmış ki, o məcun qədər şəfalı havanı öz ciyərlərinə çəkə bilsin. Həkimlərin cəmi iki il ömrü qaldığını dediyi xəstələr bu prosedurlar sonrası bəzən bir neçə il yaşayırmışlar.

Saşa Çorni samsakit bir həyat sürürmüş, bapbalaca bağında özü üçün eşələnirmiş, dəniz tərəfdən, çox yəqin elə Korsika adasından üzü bəri davamlı rüzgar əsdikcə, şam ağaclarının yarpaqlarından qopan o ilıq xışiltıdan görünməmiş həzz almış.

Bir dəfə səhlənkar, əslində cinayətkar xislətli tiplərdən birisi siqaretini yandıran-dan sonra kibriti söndürmədiyi üçün şəhərin yaxınlığındakı meşə bir göz qırpımın-daca alova bürünüb.

Bunu ilk görəndə Saşa Çornı hamıdan əvvəl yanğını söndürməyə girişib. Az sonra bütün şəhər əhalisi onun köməyinə yetişib.

Yanğın söndürülüb, amma bundan bir neçə saat sonra Saşa Çornı o şəhərciyin kiçik xəstəxanasında ürək tutmasından canını tapşırıb...

Babel haqda yazmaq indi mənə çətin gəlir.

Onunla “Orta fəvvarə” ərazisində tanışlıq qurduğum gündən indi uzun illər ötüb, amma hələ də mənə – o ilk görüşümüzdəki kimi – elə gəlir ki, Babel xeyli qəliz bir insan idi, çünki hər şeyi görür, hər şeyi anlıyır.

Məhz bu xüsusiyyətdən onunla görüşlərimizdə özümü adətən naqolay hiss edərdim. Onun gülümsəyən gözlərindən və öldürücü rişxənd yağan baxışlarından daima çəkinirdim. Cəmi bircə dəfə hələlik çap olunmamış mətnimi – “Farsistan torpağının tozu” povestimi mən “dəyərləndirsin” deyərək, ona göstərmək qərarına gəlmişdim.

Ancaq Babel əsərin yeganə nüsxədəki əlyazmasını itirdiyi üçün mən o povesti ikinci kərə yazmalı oldum. (Həmin vaxtdan məndə bir adət yarandı: kitabı bitirəndən sonra onunla bağlı bütün qaralamaları məhv edir, özümdə sadəcə maki-nada yazılmış tək nüsxəni saxlayıram, çünki məhz belə davranınca, özümü kitabın həqiqətən tamamlandığına inandırma bilirəm və təəssüf ki, bu həzz duyğusu da uzağı bir neçə saat sürür.)

Çarəsiz qalınca, həmin povesti ikinci kərə, yəni əvvəldən-axıra yazdım. Min bir əziyyət və zillət bahasına mətni bitirdiyim gün – tərs kimi! – Babel ona verdiyim əlyazmanı tapdı.

Kağızları götürüb, evimə gəlsə də, özünü günahkar kimi yox, məhz ittihamçı biri kimi aparırdı. Sonra da bildirdi ki, bu povestin yeganə üstün özəlliyi – onun hisslərə hakimlik ovqatıyla yazılmasıdır. Bunun ardınca mənə Şərqə heyranlıqla dolu bölümləri nişan verərək, onları özünəməxsus şəkildə “rahat-hülqum” adlandırdı. Bunun ardınca isə Yesenindən gətirdiyim sitata görə məni tənbeh edərək əsəbi tərzdə bildirdi:

– Yesenin işlətdiyi bir çox sözlər adamın ürəyini ağrıdır. Özünü nəsi sayırsınızsa, onda siz bu şairin mətnlərinə necə gəldi yanaşa bilməzsiniz.

Babel haqda yazmaq mənə həm də ona görə çətin gəlir ki, avtobioqrafik məzmunlu kitablarımda indiyədək ondan ətraflı söz açmışam. Onunla bağlı hər şeyi artıq yazdığımı düşünsəm də, əslində bu, heç də belə deyildir, çünki Babelin həyat yoluna dair ən müxtəlif məqamlar, habelə onun yeni sayılacaq, hələlik yazıya alınmamış deyimləri vaxtaşırı xatirimdə canlanmaqdadır.

O vaxt mənim Babelin hekayələrini ilk dəfə əlyazmadan oxumaq kimi bir fürsətim yaranmışdı. Klassik və müasir yazıçıların yararlandığı söz və ifadələri Babel necə işlədirdisə, onlardakı vizuallıq və çalarlar daha da artırdı. Babelin yazı dili özünün inanılmaz təravəti və yığcamlığı ilə oxucunu dərinlən sarsıdırdı, daha doğrusu, onu sehrə bələyirdi. Axı bu yazarın həyatı görüb-duyma tərzimizdən xeyli dərəcədə fərqlənirdi.

Sözçülüyə gəldikdə isə, Babel onun barəsində iyrənc bir şeymiş kimi danışdı. Nəsrdəki hər artıq və yersiz söz onda tam mənada çiyrinmə hissi oyadırdı. Əlyazmasındakı artıq-əskik sözləri bəzən necə hiddətlə qaralayırıdısı, karandaş kağızı... yırtırdı.

Yaradıcı işindən danışanda heç vaxt “yazıram” feilini dilinə gətirməzdi. “Mətn yaradırəm” deyərdi. Bununla yanaşı, bir neçə dəfə etiraf eləmişdi ki, yaradıcı ilhamı, yaxud xəyal gücü tamamilən qeybə çəkilibdir. O, ilhamı “nəsr və şeir sənətlərinin tanrısı” sayırdı.

Babelin qəhrəmanları hər nə qədər gerçək və hətta naturalist tərzdə təqdim olunsalar da, onun təsvirində bütün əhvalat və hadisələr bir qədər “babelsayağı” ovqata bürünürdü, çünki onlar bəzən bir az fərqli aspektdə, bəzən isə inanılmaz, hətta anekdotvari tərzdə çatdırılırdı. Adi anekdotu da o, əsl sənət incisinə çevirməyi bacarırdı.

Özünə acığı tutan Babelin bir neçə dəfə bağıraraq bu sözləri dilinə gətirdiyinə şahid olmuşdum: “Mənim mətnlərimin bünövrəsində nə dayanır axı? Onlara dayanıqlılıq qazandıran nədir görən? Əslində onlar elə ilk sarsıntı nəticəsində dağılıb-getməyə məhkumdurlar. Adətən mənim səhər, obaşdan təsvirinə girişdiyim önəmsiz bir epizod, yaxud təfərrüat üzə axşama doğru öz nəzərimdə oturmuş bir mətnin nüvəsinə çevrilməyə başlayır”.

Qoyduğu suala özü cavab verərkən bildirirdi ki, mətnləri tam oturmuş bir üsluba əsaslanır. Ancaq elə həmin an da öz-özünə gülməyi tuturdu: “Axı kim inanar ki, məzmunndan, süjetdən və intriqadan məhrum bir hekayət sırf özünün üslubu hesabına var ola bilər?! Ağlasığmaz şeydir bu!”

O, mətnlərini ləng yazır, verilən vaxtı həmişə qəsdən uzadır, əlyazmalarını gec təqdim edirdi. Buna görə də dəqiq bir möhlət qoyulanda adətən dəhşət hissinə qapılırdı, əlyazma üzərində daha bir neçə gün, hətta iki-üç saat işləmək üçün vaxt qazanmaq, kənar müdaxilə və maneə olmadan hər şeyi bildiyi kimi düzəltməyə can atırdı. Buna nail olmaqdan ötrü isə hər yola gedirdi – gah bir yalan uydurur, gah da ağlasığmaz, gözdənirəq bir guşəyə çəkiliirdi ki, onu tapa bilməsinlər, işinə mane olmasınlar.

Bir müddət Babel Moskva yaxınlığındakı Zaqorskda yaşadı. Amma mənə ünvanını vermirdi. Onu görməkdən ötrü uzun-uzadı danışılar sayəsində Merini yola gətirməyə məcbur qaldım. Ancaq buna rəğmən, bir dəfə Babel özü mənim Zaqorskda evlərinə gəlməmi xahiş elədi.

Həmin gün hansısa redaktorun qapısına gələcəyindən narahatlıq keçirən Babel məni də yanına salmaqla, dərhal özünün o Nuh-nəbidən qalma, tör-töküntü sığınacağına çəkildi.

Redaktoru Moskvadan o şəhərə gətirəcək bütün qatarlar gəlib-keçənə qədər biz orada oturub, gözlədik. Özünü işləməyə qoymayan amansız və kəmfürsət adamları o, durmadan söyüb-yamanlayırdı. Sonra məni kəşfiyyata yolladı ki, öyrənim: redaktordan gələcək o mümkün təhlükə tamamilən sovuşub-gedib, yoxsa sığınacaqda hələ bir az da gizlənməliyik. Təhlükə tam sovuşmadığından onun sığınacağında saatlarca, yəni ta üfüqlər qaralana qədər oturmağa məcbur olduq.

Öz aləmində Babeli mən həmişə əsl cənublu, qaradənizli və odessalı birisi sayır, onun bir qənaətinə isə gizlicə heyranlıq duyurdum: bir kərə demişdi ki, Rusiyanın orta zolağında alatoranın çökdiyü saatlar – günün ən məsum vaxtdır, ən “heyre-

tamiz” və şəffaf saatlarıdır, çünki məhz həmin vaxt budaqlardan düşən kölgələr saf havada çətinliklə sezilməyə başlayır, meşənin o biri başında isə, həmişəki kimi, təzə Ay, yəni hilal zühur edir. O ara xeyli uzaqlarda hansısa ovçunun tüfəngindən qəfil bir atəş açılır.

Sonra Babel əlavə etmişdi:

– Axşam saatlarında qulağımıza dəyən atəş səslərinin biz nədənsə xeyli uzaqlardan gəldiyini zənn edirik.

Sonra biz Leskovdan söz salmışdıq. Babel xatırlatdı ki, Blokun yaşadığı Şahmatovo da Zaqorskin lap yaxınlığında yerləşir. O ara Bloku “cazibəyə qapılış qərib səyyah” adlandırmışdı, onun hansısa sirli aləmdən gəldiyini, bizi də oraya, öz dahiyənə və qüssəli poeziyasındakı o bülüllər ötən gülşənə çəkib-aparmaq istədiyini vurğulamışdı.

O vaxtlar hətta ədəbiyyat məsələlərində naşı sayılan kəslərə də bəlli idi ki, Babel söz sənətinə püxtələşmiş usta, öz üslubuna malik bir yenilikçi kimi gəlib. Gələcək nəsilərə çox yox, onun sadəcə “Duz” və “Gedali” adlı hekayələri miras qalsaydı belə, bunlar rus ədəbiyyatının – eynilə Tolstoyun, Çexovun və Qorkinin vaxtındakı kimi – durmadan kamilləşməyə can atdığına sübutu kimi dəyərləndirilərdi.

Bütün nişanələri ilə, hətta Baqritskinin təbiiriylə desək, öz “ürək döyüntüləriylə” də Babel nəhəng və nəcib bir istedad sahibi idi.

Bu yazının əvvəlində mən insanın bağışladığı ilkin təəssüratdan söz açmışdım. Babelin insana bağışladığı həmin təəssürata əsasən onun bir yazıçı olduğunu əsla düşünməzdin. Çünki o, qələm əhlinə xas şablon özəlliklərdən tamamilə məhrum idi: nə zahirən yaraşıqlı idi, nə süni pozalara girərdi, nə də dərin mövzulu söhbətlərə həvəs göstərirdi. Təkcə gözləri onun yazıçı olduğunu isbatlayırdı, çünki gülümsər olduğu qədər də həyalı və şux baxışları bəzən xeyli dərinlərə nüfuz etməklə, müsahibinin əsl məğzini görməyə qadir idi. Ara-sıra qapıldığı o narahat, amma dilsiz sükut da onun məhz yazıçı olduğundan xəbər verirdi.

Babelin bir göz qırpımında, həm də bunu haqq edərək ədəbiyyatımıza girməsinə görə isə biz yalnız Qorkiyə minnətdar olmalıyıq. Buna cavab olaraq, Babel də Qorkiyə necə heyranlıq dolu bir sevgiylə bağlanmışdısa, bunu ancaq bir oğul doğma atasına duya bilərdi.

...Demək olar ki, hər bir yazıçı öz yaşlı həmkarının bələdçiliyi ilə ədəbiyyata qədəm qoyur. Mənim də yetərinə əsasım var ki, belə deyim: başqalarıyla yanaşı, mənim də ədəbi yoldakı bələdçim İsaak Emmanuiloviç Babel olub. Məhz bu səbəbdən ona bəslədiyim sevgini, onun istedadına duyduğum heyranlığı və əsl dost minnətdarlığını mən ömrümün sonuna qədər öz qəlbimdə yaşadacağam.

1966

Dilimizə çevirdi: Azad YAŞAR

AYSBERQ ADAM

Ondan hələ çox yazacaqlar...

Xatirələr, məqalələr, dissertasiyalar, monoqrafiyalar...

Bütün bunlar hələ yazılacaq, hər yazıda da məlum və tanış insani cizgilərindən, yaradıcılığının məlum və bənzərsiz xüsusiyyətlərindən söz açılacaq. Bir insan kimi çox maraqlı, yalnız özünə bənzəyən Yusif Səmədoğlu... Bir yazıçı kimi də, orijinal dəst-xətti, kimsənin təkrar edə bilməyəcəyi üslubu ilə seçilən Yusif Səmədoğlu onu tanıyanların və sevənlərin yaddaşında yaşayır.

Onu dünyaya gətirən ANA – Xavər xanım da dünyadan köçüb. Amma sağlığında o, hər gün öz Yusifiyləydi. Hər gün onu qucağına alır, yuxuladır, məktəbə yola salır, onu sevir, əzizləyir, boyunu oxşayır. Yusif böyüyür, ali təhsil alır, Moskvaya gedir və dünya şöhrətli atasının ölüm xəbərini eşidir. Yusif ilk hekayəsini yazır, sonra ssenarist olur, sonra «Astana»-nı, «Bayatı-Şiraz», «İncə dərəsində yaz çağı»-nı, «Qətl günü»-nü yazır, birdən-birə Azərbaycanda ən məşhur bir yazıçıya, xalq hərəkatının mənəvi liderlərindən birinə çevrilir, Milli Məclisin üzvü olur, Yusifin yazıçı və siyasi xadim ampluası genişlənir. Və günlərin bir günü, bir isti avqust günündə...

Mən bir gün üfük olmuşdum,

duman çökdü dənizə...

Görünmədim...

Mən bir gün cığır olmuşdum,

gedib-gələn olmadı, ot basdı üstümü..

Görünmədim.

(V.Səmədoğlu)

O isti avqust günündən sonrakı Yusifsizliyi bəlkə hamıdan çox duyan Vaqif Səmədoğlu idi – Yusifin qardaşı. «Bəlkə Yusifə indi soyuqdur? İrəlindən də tərs kimi qış gəlir. Bəlkə Yusifə bu an, indi... Mehribanın və Humayın, Həmidə xanımın əllərinin hərərəti lazımdır? Bir qədər də qardaş nəfəsi, qucağı boşalmış ana laylası?»

Yusif Səmədoğlunun ən yaxın dostu Anar idi və onun yaradıcılığı haqqında ən düzgün, dəyərli fikrin də müəllifi Anardır. «Yusif Səmədoğlu XX əsr Azərbaycan nəsrinin ən görkəmli simalarındandır. «Soyuq daş», «Foto-fantaziya», «İncə dərəsində yaz çağı», «Bayatı-Şiraz», «Astana» klassik hekayə örnəkləridir. «Qətl günü» çağdaş romançılığımızın zirvələrindən, ədəbiyyatımızın şah əsərlərindəndir. «Qətl günü» bizim ədəbiyyatımızın həqiqət günüdür. Yusif həqiqi yazıçı idi. Nadir istedadla malik təkrarsız nasir idi. Yazıb qoyduqları da kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə Böyük Ədəbiyyatdır».

Böyük Ədəbiyyat yaradan insanın şəxsiyyəti də böyük olmalıdır. Bu Böyük Şəxsiyyət həyatın xırdalıklarına, keçici və ötəri anlarına, iddiasından kiçik görünən adamlara qarşı biganə idi. Bütün Böyük Şəxsiyyətlər kimi, onun da həyatında son dərəcə gərgin, dramatik, hətta faciəli anlar yaşanıb. Amma Yusif Səmədoğlu üçün faciə deyildi ki, kimsə onu anlamır, dərk eləmir, bir yazıçı və insan kimi heç qəbul eləmir. Hətta faciə də deyildi ki, atası – böyük Səməd Vurğunun qarasınca deyirlər. Yusif Səmədoğlu bütün bu xırdalıqlardan çox-çox ucada dayanan bir insan idi. O, Azərbaycan gerçəkliyində və Azərbaycan ədəbiyyatında Bəy-Ağa missiyasını ləyaqətlə qoruyurdu. Aristokrat idi.

Yusif Səmədoğlunun dostlarının, onu tanıyanların və sevnələrin sayı bizim təəvvür etdiyimizdən qat-qat çox idi. Lakin o, nəinki öz ailəsində, nəinki sevdiyi Bakıda – Azərbaycanda, hətta bu böyük Dünyada tənha idi. Bu böyük tənhalıq onun faciəsi yox, xoşbəxtliyi idi. O, bu tənhalığı ömrünün sonunacan qorudu.

***Tənhalıq istəyirəm,
Böyük, Dərin,
Dolu Tənhalıq!***

(Əli Kərim)

* * *

«Dərd də azar kimi, gələndə batmanla gəlir».

«Qətl günü» bu sözlərlə başlayır.

Azərbaycan tarixində və Azərbaycan ədəbiyyatında qətl günləri çox olub. Yusif Səmədoğlu bu Qətl günlərini millətin faciəsi, həm də Böyüklüyü kimi nəsrə gətirdi. Romandakı şairin faciəsi və həm də böyüklüyü, ölümsüzlüyü səhnələrinə diqqət yetirək.

Faciəsi budur:

«Bəli, adil hökmdar, – Vəzirin çənəsi titrədi, – bəxşislərdən imtina ediblər şairlər.

– Səbəbi?

Vəzir bir addım qabağa atdı, indi lap ikiqat oldu.

– Qalada məşhur şair var, onun başını istəyirlər səndən, ulu hökmdar.

Hökmdar:

– Mən çox məmləkətlər görmüşəm, amma şairi şairinin başını istədiyi məmləkəti görməmişdim.»

Böyükliyi budur ki:

«Şair özü bu dünyadan gedir, amma sözü-söhbəti bu dünyada qalır».

Faciəsi budur:

– Qulaq asın mənə! – dedi. – Bu məmləkəti mən almışam, bu məmləkətin qalasını yerlə-yeksan edən mən olmuşam və mənim igid sərbazlarım olub! Bu məmləkətin xanını edam etdik, kəndini-kəsəyini oda verdik, qolunda təpər qalmış erkəklərinin hamısını qılıncdan keçirib qanına qəltan elədik və bir kimsə qorxmadı və yerli camaatdan da bir kimsə artıq-əskik danışmadı. Rədd olun, dağılısın! Şairin edamı gün batanda, dediyim yerdə və camaatın gözü qabağında olacaq. Başını da qızıl təştin içində məmləkətin o biri dilgır şairlərinə verəcəyik».

Byüklüyü budur ki:

«Sonra birdən şairə elə gəldi ki, günəşin bugünkü allığı, qürubun bugünkü qırmızılığı məmləkətdə tökülən qanın buxarından əmələ gəlib. Şair qalan yolu gedə-gedə daha gözlərini al günəşdən çəkmədi».

Yusif Səmədoğlunun dili dəqiqliyi, yığcamlığı və səmimiyyətlə seçilir və bunu «Qətl günü»ndən söz açar dilçilərimiz də qeyd edirlər. Personajların hər birinin özünəməxsus dil və danışq xüsusiyyətləri var. Amma elə sözlər və ifadələr var ki, bunlar get-gedə zərbül-məsələ çevrilməkdədir.

“Yolun haradır qardaş?! – Son mənzildir, bacım”, “Dərd də azar kimi, gələndə batmanla gəlir”, “Yandım, kül oldum, ay dağlar!”, “Kökünüz kəsilsin sizin, ay ikiayaqlı bəndələr!”, “Yuxunuz şirin olsun, dirilər!”. Məsələ burasındadır ki, Yusif Səmədoğlu Azərbaycan nəsrinə yeni roman dili gətirir.

«Qətl günü» ilk cümləsindən son cümləsinə qədər milli əsərdir. Son illərdə bu romanla bağlı onu postmodernist bir cərəyana qoşmaq meylini görürük. Qoy olsun! Amma «Qətl günü»nü, ilk növbədə, Azərbaycan nəsrinin (bütövlükdə ədəbiyyatının) kontekstində təhlil etmək, dəyərləndirmək lazımdır. «Qətl günü» indiyə qədər yazılan bütün romanların – ən yaxşı nəsr əsərlərinin bir çox xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən və təkmilləşdirən romandır. Sanki bu əsər yazılmalıymış ki, biz Azərbaycan nəsrinin bütün estetikasını cəm halda belə bir romanda görək.

Romanı tarixi roman kimi təhlil edənlər də var. Bu əsərdə konkret tarixi şəxsiyyətlər personaj deyillər, amma Azərbaycan tarixinin son üç yüz illik mənzərəsini heç bir konkret tarixi şəxsiyyətin iştirakı olmadan, yalnız müxtəlif tiplərin obrazları ilə işarələnmiş görürük. Romanı psixoloji roman kimi də səciyyələndirmək olar. Hər bir obrazın təkcə hərəkətləri, həyat dinamikası deyil, həm də daxilində gedən proseslər də diqqəti cəlb edir. Romanda mifologiya, mistik və folklor elementləri bir-birilə o qədər bağlıdır ki... Baba Kaha, Canavar... Külək... Nağılvari elementlər. Ancaq bütün bunların heç biri romandakı sərt realizmi zəiflətmir. Və burda qeyd edək ki, «Qətl günü»ndə nəinki əsas obrazlar, hətta əsərdə az gözü dəyən və epizodik surətlər də unudulmur. Əzəzil hökmdardan, xacə Ənvərdən, Xəstə ədəbiyyatşünasdan, Sədi Əfəndidən, Tatar Temirdən, Üfləmə Qasımdan, Muxtar Kərimlidən, Salahovdan, Zülfüqar kişidən, feldşer Mahmuddan, Sarıca oğlu Məhəmməddən...

Yusif Səmədoğlu təsvir ustalığında bənəzi olmayan yazıçıdır. «Astana»dakı ölüm qorxusu yaşayan insanın dəhşətli sarsıntıları. «Bayatı-Şiraz»dakı Səbzəli dayının

keçirdiyi həyəcanların təsviri. «Qətl günü»ndəki şairin edamı, xacə hökmdarın despot olduğu qədər də bir insan kimi zəifliyi... Yusif Səmədoğlu həтта epizodik bir obrazın təsvirində də heyətləndirir bizi.

«Elə bu vaxt hökmdar, xacə Ənvər, vəzir, vəkil, saray bağına axşam gəzintisinə çıxmış əyanlar, sərkərdələr hardansa bir qadın səsi eşitdilər: kimsə ağı deyirdi, yanıqlı-yanıqlı kimisə oxşayırdı.

– Bu nədi belə?

Sərkərdələrdən biri yerindən götürülüb, tez də qayıtdı.

– Adil hökmdar, bir qoca arvaddı, şairin cəsədi üstündə ağı deyir.

Hökmdar inildədi.

– Kəsin onun səsinə!

Sərkərdə yanaşib qarının üstünü kəsdirdi.

– Ay arvad, – çığırdı. – Dur get xarabana!

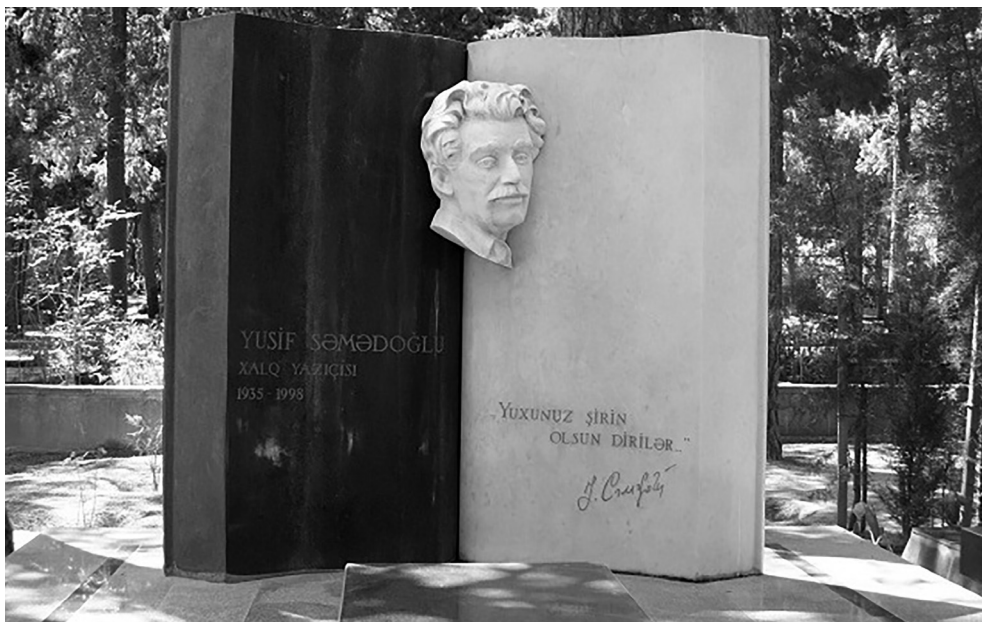
Qarı başını qaldırıb gözləri qabağında dayanmış qaraltını əməlli seçə bilmədi.

– Ay bala, – dedi, səsi gordan çıxdı. – Mənnən işin olmasın. Qoy ürəyimi boşaldım».

...Böyük okeanlarda, dənizlərdə buz qatları – aysberqlər olur. Bu aysberqlərin çox hissəsi suyun altındadır. Yusif Səmədoğlu şəxsiyyətini də, yaradıcılığını da o aysberqlə müqayisə etmək olar. Bir on il də yaşasaydı, daha nələr yaradardı...

İsti avqust günlərini birində – 1998-ci ildə – Yusif Səmədoğlu dünyamızı tərk etdi. Bu 27 il ərzində dünyada çox sular dəyişib, çox nizamlar dağılıb. Yusifsiz də bu dünya öz işindədir. Və hər gün dünyadakı dəhşətli mənzərələri seyr edəndə «Qətl günü»ndəki bir çıxıntı yada düşür: «Tfu sənin təxtinə, ay çərxi-fələk!»

Vaqif YUSİFLİ

♦ Poeziya

AGƏSƏFA

VƏTƏN... VƏTƏN...

Çiçəklərin quş dilində
Nəğmə xoşlayır,
Könlümüzdə təranələr
Səndən başlayır,
Dilimizə
İlahidən şəninə
Söz gəlir bədahətən...
Vətən... Vətən...

Hər qayanda, hər daşında
Ulu həqiqət,
Savaşında, barışında
Ali həqiqət.
Bircə günlük qisas üçün
Düz otuz il səbr edən...
Vətən... Vətən...

Haqsız yol göstərən,
Haqlı ilə dost olan,
Düşməyə möhlət verən,
Sözündə dürüst olan,
Əlsizlərə əl tutan,

Yıxılanı dikəldən...
Vətən... Vətən...

Haqdır namərd düşməyə
Mərdin qalib gəlməsi,
Dodaqlarda bal dadır
“AZƏRBAYCAN!” kəlməsi.
Haqdır dəmir yumruqlu,
Zəfər yürüşlü günlər.
Məzardan baş qaldırır,
Dinir Məmmədəminlər,
Səda gəlir qürbətdən:
Vətən... Vətən...

Ruhu ucalıqdadır
Anaların döşündən
Halal süd əmənlərin,
“Vətən candan irəli!”
Deyən qurd ərənlərin.
Şəhid məzarlarını
Əlvən çələnglər örtən...
Vətən... Vətən...

Himni dildən düşməyən,
Bayrağı Günəşlə tən...
Vətən... Vətən...

TÜFƏNG ÇIXDI...

Qoç Koroğlunun harayı:
“Tüfəng çıxdı, mərdlik getdi, ay haray!”

Tüfəng çıxdı...
Ər döyüşü heç oldu,
Qəhrəmanlıq, pəhləvanlıq puç oldu.
Xəyanətdir kişiliyə, mərdliyə
Axtarışı, tapıntısı barıtın.
Pusqudakı namərd atan güllənin
İçindəki barıt imiş – bir atım...

Tüfəng çıxdı...
Hər oğuldan qurd olmaz...
Tüfəng çıxdı...

Qanı batdı bəşərin...
Fələk gələ, Yer üzünü qurtarmaz
Alovundan, atəşindən bu şərin.

İndi daha duruşu yox, yeri yir
Tüstü, alov, yangın, barıt qoxusu
Bu başından o başına dünyanın.
Kimi görsən, odda yanır yaxası,
İndi hamı çırmalanıb, qoşulub
Uçaq silah yarışına dünyanın.
Hər kəsdə var odda yanmaq qorxusu,
Gəlib çıxdıq axırına, deyəsən,
Ölüm-qalım savaşına dünyanın.

İndi barıt daşıyırlar Aya da,
İndi barıt daşıyırlar Marsa da.
Uçuşdasan... Muğayat ol, ay adam,
Salamat dön... Aya-zada gedirsən,
Barıtsız get, ay qibləsi tərs adam.

İndi bildim mərdlər niyə azalıb,
Yer üzündə niyə qopub hay-haray...
Koroğlular məzarından hay salıb:
“Tüfəng çıxdı, mərdlik getdi, ay haray!”

TƏRS ADAMLARIN DƏRSİ

Kökü dərinədir tərs adamların,
Məncə, lap İlahi eşqə bağlıdır.
İçdən qayğısevər... mülayim... narın...
Çöldən zəhlidir, qaşqabaqlıdır.

Hər gün duaçıyam tərs adamlara,
Deyib, dediyindən dönməyənlərə.
“Ənəlhəq!” söyləyən – “Həq mənəm!” deyən,
Edam meydanında enməyənlərə.

Ürəyi yanırdı daş atanlara,
Günahı nə idi? Allahdan sorun.
Sözündən dönmədi köksündə yara,
Tərsliyi tutmuşdu Həllac Mənsurun.

– De ki, yanılmışam...
De də! – Dinmədi...
Bir yol dediyinə yüz yol inandı.
Tərs oğlu bir kəlmə sözdən dönmədi,
Cordano Bruno tonqalda yandı.

Aləmdə ucadan ucadı sevgi,
Qulağa almadı hər nə dedilər.
Aşiq el dilmancı, el yaraşığı,
Vəsiyyəət etmişdi...
El neyləsin ki...
Yaxşını qibləyə dəfn eylədilər,
Tərsinə qoydular Sarı Aşığı.

Tərs ata-babamız yandı, qor oldu,
Analar sürgündə, balalar inlər.
Sonda Stalinlər gorbagor oldu,
Yatdığı torpaqdan qalxdı ayağa
Bayrağı enməyən Məmmədəminlər.

Tərsin tərsi imiş Cavid əfəndi,
Bütün insanlığa ilahi aşiq,
Bütün insanlara ən məhrəm insan!
Ustadın üzünə durmadı Müşfiq,
Tərs-tərs bağırdılar:
– Nə tərs adamsan!

Sürgündən qayıtdı, yenə süründü,
Rəsmi qapılarda yenə göründü...
Onun məramında yox idi enmək,
Tərsliyi, inadı:
Təbrizə dönmək!

Tilsim sındı axır...
Açıldı qapı...
Məhəmməd Biriya Təbrizdə öldü...
Orda dəfn olundu, yurda gömüldü...
Min rəhmət diləyək, gəl, biz də ona.
Riyasız, bəlakeş xalqın şairi...
Heykəl qismət olsun Təbrizdə ona!

Tərs şillə yemişəm bir yol atamdan,
Həyatda bir dəfə üzümdə gördüm

Tərsinə şillənin var şöləsi də.
 Haqqı, ərki çatan mərd adamların
 Məqamına düşür tərs şilləsi də.

Cəbhədə qəhrəman, dildən od-alov,
 Başı araxçılı mərd akademik,
 Sevdiiyim tərs adam Ziya Bünyadov...
 Sonra da... Sonra da... Sonra da hələ
 Sən varsan, mən varam, o var... –
 Biz varıq!
 Boynumuz tərsinə vurulsa... Yenə
 Biz şəhid olarıq...
 Təslim olmarıq!
 Çox tərs adamlardan dərs götürmüşük,
 Biz uduzmarıq!

YER – GƏMİDİR... YÜKLƏNİR...

Silah qalaq-qalaqdır...
 Yer – gəmidir... Yüklənir...
 Səması ayna kimi
 Doğranır, çiləklənir.
 Körpələr çıpaq qalıb,
 Raketlər bələklənir.
 Göylərin ətəyində
 Güllələr ələklənir.
 Ümmanların dibindən
 Alovquyruq ilanlar
 Burnu göyə diklənir.
 Tanklar harın at kimi
 Qapıda hörüklənir.
 Bu aclar-yalavaclar
 Bir parça ət gəzir,
 Hər yana sürüklənir.
 Bu yanda sönsə alov,
 O yanda körüklənir...

Dünyaya gəldiyinə
 Peşiman olur insan...
 Hayana üz tutursan,
 Hayana boylanırsan,
 İnsanlığın qəsdinə
 Silah-sursat daşınır.

Günahımız nədir ki,
Silahların başına
Allah salmır daşını?

KİMƏ DEYƏSƏN Kİ...

İtir ildən-ilə rənglər, ətirlər,
Qalx, boylan aşağı, ucada dur, bax...
“Ana torpaq!” deyib, dil-dil ötürlər
Doğmalar, ögeylər, ay Ana Torpaq...

Kimə deyəsən ki, anan ölməsin,
Nə əkdin, nə biçdin, ovcunda nə var?
Məhsuldan sovqatı olur hər kəsin,
Heybəndə nə qalıb, xurcunda nə var?

Baxır, yağış umur qısır buluddan,
Kəndli əkdiyindən yarıya bilmir.
Kimə deyəsən ki, alovdan-oddan
Torpağı Allah da qoruya bilmir.

Səhərdən axşama ha çalış-vuruş
Oğullu-uşaq... Allah saxlasın...
Torpağın dərdini kəndlidən soruş,
Ovcunda torpağı ovub ağlasın.

İndi dur, ay qoca, əlində əsa,
Divan qur, yaxşını yamandan ayır.
Harda bərəkətli torpaq qalıbsa,
Onu da tırtıllı tanklar şumlayır.

Böcəyi-möcəyi, nə var torpağın,
Qırırlar, tuturlar, verirlər bada.
Yer haqqı! Ekranı gözümlə gördüm:
Bizim Xızıdakı kəpənəklərin
Qiyəti milyonmuş Yaponiyada.

Mən şirin yuxumda güllər içində
Görürəm qolboyun kəpənəkləri.
Kimə deyəsən ki, yalvarasan ki,
Tüstüdən, bürküdən,
Acı nəfəsdən
Qoruyun, qoruyun kəpənəkləri.

Əli qabarlının bəxti yatıbdır
Altında üç qarış-beş qarış qarın.
Bəlkə yer üzünü ahı tutubdur
Yuvası dağılan qarışqaların.

Kimə deyəsən ki,
Yer kürəsindən
Çəkil, yana dur!
Kimə deyəsən ki, əlin qurusun!
Kimə deyəsən ki, Torpaq Anadır!
Torpaq Anamızı
Allah qorusun!
Kimə deyəsən ki...

HƏRB VƏ SÜLH

Hərb sözü dörd həfdir,
Sülh sözü də dörd hərf,
İki rəqib – müxalif.
Biri vuruş,
Biri barış...
Əbədidir
Hərbə qarğış,
Sülhə alqış!

DƏRDİN LƏZZƏTİ AYRIDIR...

Dərdin ləzzəti ayırıdır,
Dərd bilənlər dərdəz olur.
Tez-tez qəmlənən adamlar,
Qəmdən dəmlənən adamlar
Bir-birinə dəmsaz olur.
Haracan dərdə şəriksən?
Az ömrün dərdi az olur,
Uzun ömrün uzun dərdi...

Dərd çəkənlər, elə bil ki,
Qar üstündə kirşə çəkir.
Bir dərdi üçgünlük olur,
Bir dərdi həmişə çəkir.
Gözünü yummağa qoymur,

Yuxusunu ərşə çəkir
Şəhərlərə səpələnmiş
Oğul dərdi, qızın dərdi...

Dərdbilən gəndən tanıyır,
Dərdbilməz bilməz adamı.
Deyib-gülənlər var olsun,
Dərdin də var öz adamı.
Bircə sözdən alovlanır
Söz anlayan söz adamı.
Fikir... Fikir... Fikir... Fikir...
Söz qoşanı dara çəkir
Ləngərlənən sözün dərdi...

Elə yaşa ki, şeytanın
İstəyi hasil olmasın.
Ağasəfa, ayaqda dur,
Yorğan altına girmə ki,
Əzrayıl nazil olmasın.
Qəfəsdə yaşayanda da,
Daşdan olsun, gildən olsun,
Qəfəsin qızıl olmasın,
Yıxar səni qızıl dərdi...

Al çiyininə, səninkidir
Oğul dərdi,
Qızın dərdi,
Şeir dərdi,
Sözün dərdi,
Uzun ömrün uzun dərdi...
Lap yüz il də yaşasan ey,
Dərdin ləzzəti ayrıdır,
Çəkəcəksən yüz il dərdi...

BU NECƏ DÜNYADIR?

Məni küfrə çəkir bu fikir arxı:
Bu necə zülümdür?
Götür, al, oxu...
Sonu kül olmaqdır, bilirdi axı,
Kərəmə rüyada badə verənlər.
Haqqa əl açıram ürəkdən, candan,

Dəli olmaqdayam Haqqın ucundan.
Mərdlər qurtulmadı dar ağacından,
Yaşadı mərdləri bada verənlər.

Torpaqda payı var adi quşun da,
Bəla var bəşərin davranışında.
Nə üzlə oturur süfrə başında
Taxıl zəmisini oda verənlər?

Yad gəlir, yuxarı başda yer salır,
Onda doğmaların işi tərs olur.
Bu necə dünyadır?
Harda dərs alır
Günahsız quzunu qurda verənlər?

“Nə üçün?” bilmədi, “Necə?” bilmədi,
Düşmən hiyləsini öncə bilmədi,
Bir qaşığı qanından keçə bilmədi
Bir elin yurdunu yada verənlər.

MƏNİ O YANDIRIR Kİ...

Başımızın üstündə
Kainat – bir göy çadır,
Dəvənin belindədir.
Sirdir – bağlı boğçadır,
Tanrının əlindədir.
Ha dartırıq...
Əlindən
Bağlı boğçanı vermir.

Xətrinə dəyər deyə
Çox getmirəm dərinə,
Nə verirsə, kəm verir.
Mənim kimi birinə
At verir, örkən verir,
Atı hörükləməyə
Mıxı-mıxçı vermir.

Tövbə! Əstəğfərullah!
Boynumuzda böyükdür
Tanrımızın minnəti.

Məni o yandırır ki,
Yüz dığırın başına
Tökür varı, dövləti,
Məhəmməd FÜZULİYƏ
Beş-on axçanı vermir...

HAQDAN UZAQLAŞDIQCA...

Dünya "Sənin! Mənim!" olub,
Bir-birinə qənim olub,
Batır günaha insanlar.

Aclar çarpır qılınca,
Ancaq çörək dalınca
Yortur daha insanlar.

Dünya dolub-daşdıqca,
Haqdan uzaqlaşdıqca
Artır tənha insanlar...

YAXIN GÜNLƏRİN QAYĞISI

Gündə beş quruş artır qiyməti
Odu, işığın, suyun,
Evin, çörəyin, ətin.
İnsan kələyi ucbatından
Ovqatı təlxdir təbiətin.
Yenə döyüşə-döyüşə
Yaşamaq xoşdur
Nə qədər olsa da
Ağır, acı, çətin.
Yaxın günlərin
Qayğısını çəkirəm,
Həsrətini çəkmirəm
Uzaq əbədiyyətin...

HƏKİM ŞAİRLƏR

Tofiq Nurəliyə

Üst-üstə verilən Tanrı payıdır,
Həkimlik... Şairlik...
Qoşa qanaddır...

Üç gündür dilimdə gedir, qayıdır,
“Həkim şair” demək çox uca addır.

Könlündə şəfası, şəfqəti gurdu,
Azdıra bilməzdi kimsə zəndini.
Gəzdi, Mərzəni mərzli gördü,
Xaqani yurd etdi Məlhəm kəndini.

Gəncənin başında əbədi tacdır,
Dünyaya Gün kimi yayılıb səsi.
Bütün mərzələrə ilkin əlacdır
Həkim Nizaminin “Xəmsə” nüsxəsi.

Şair ünvanına şan-şöhrət sözdü,
Şairlik əzabdır, həkimlik savab.
Elin ağrısına hey çarə gəzdi
Şamaxıda Səhhət, Şuşada Nəvvab.

Loğmanı az deyil bizim günlərin,
Həkim şairlərin məqamı başqa.
Bir köksün altında sevgilər dərin,
Həkim çalışqandır, şair alışıqan.

Qoy burda toxunum bir sarı simə,
“Müsəlman” olanda çox şad oldular.
Dəcəl oğlanlarım Ramiz Mövsümə
“Əmi” deyə-deyə yaşa doldular.

Həkim şair bilir Tanrı biləni,
Məni hardan-hara apardı xəyal.
Bir gün Moskvada öldürdüm...
Məni
Ölümdən qurtardı Xeyrulla Camal.

Şair də, həkim də tutur yerini,
Şükür, karvanımız gedir irəli.
Nasazdım... Oxudum şeirlərini...
Dirçəldim, dikəldim, Tofiq Nurəli...

“İLGİMDA ÇİMƏN ATLAR”

*Vüsal Nurunun “İlgımda çimən atlar”
romanını oxuyarkən...*

Quşdur yəhər üstündə
Qopduqda adam yerdən...
Bir köhnə yüyən vardı,
Bir köhnə yəhər vardı...
Titrərdi səsi azca,
Titrərdi... Qəhər vardı...
Kişnərti eşitdikdə
Qalxardı atam yerdən,
Səslərdi onu hərdən
İlgımda çimən atlar...

Söylərdi ki, nakamdır
At çapmayan insanlar,
Haqqa, ədəb-ərkana
Yol tapmayan insanlar.
Ağ atlı çapar gözlər
Göz qırpmayan insanlar,
Qoymaz yatasan rahat,
İlgımlıq olub, heyhat,
İlgımda çimən atlar...

Haqdır ki, muraddır at,
İnsana qanaddır at,
At darlığa imdaddır,
Cin-şeytana çox yaddır...
Əfsus ki, bu insanlar
Cin-şeytana allandı,
İlgım yola yollandı...
Ey dost, belə dərk etdim:
İnsanlığa eyhamdır,
İnsanlığa fəryaddır
“İlgımda çimən atlar...”

◆ N ə s r

Həmid PİRİYEV

Ağ qərənfil üçün təziyə

◆ Hekayə

Birdən-birə həmin qış gecəsi düşür yadına. Beş yaşın vardı. İndiki kimi yadıındadı. İşıqlar da sönmüşdü. Döşəklərinizi şüşəbənddəki odun sobasının yanına salmışdınız. Atan mürgüləyirdi, anan lampa işığında pal-paltar gözəyirdi, qardaşın dəftər-kitabını tökmüşdü qabağına, sabahkı dərslərini oxuyurdu, sən yorğana bürünüb oturmuşdun, sobanın qapağındakı deşiklərdən odunların yanmağına baxırdın. Küçə qapısı döyüldü. Həminiz səksəndiniz, bu vaxtlar sizə gələn olmurdu. Ən çox atan qorxdı. Səbəbini bilmədin, çox sonralar, illər sonra öyrəndin ki, gecə qonaqlarından qorxurmuş. Atan sırınmasını çiyninə atıb bayıra çıxdı, qapını açanda soyuq külək dürtüdü özünü içəri. Anan gözədiyi paltarı qucağına basıb, xeyir olar inşallah, dedi. Gələn Hilal əmin imiş. Atanla içəri girdilər. Anan dodaqaltı, şükür olsun, deyib ayağa durdu. Atan sırınmasını çıxarıb stulun söykənəcəyindən asdı. Amma əmin soyunmadı. Çay süzmək istəyən ananı da qoymadı. Tələsirəm, deyib ovcunda sıxdığı yumurtanı göstərdi. Bunu göstərməyə gəldim, dedi, toyuq bu gün yumurtlayıb, gördüm üstündə nəşə yazıya oxşayan şey var, apardım mollağın yanına, oxuyub dedi ki, ərəb əlifbasıyla Ey insanlar yazılıb. Yumurtanı atana verdi, atan da baxandan sonra anana ötürdü. Anan lampa işığına tutub yazıya baxanda sən də boylandın. Sarı yumurtanın üstündə qəhvəyi rəngli əcaib, ayrı-üyrü xətlər vardı. Allahın işinə bax e, atan dedi. Xeyirliyədi, əmin başını tərpətdi. Əmin bu yumurtaya möcüzə kimi baxırdı, yumurtanı atana göstərəndə əlinin titrədiyini görmüşdün, səsi də titrəyirdi. O qədər həyəcanlanmışdı ki, səhəri gözləyə bilməmişdi. Gecəylə eşşəyə minib iki kənd bu yana gəlmişdi ki, bu möcüzəni sizə də göstərsin. Əmin yumurtanı alıb ayağa durdu. Həç olmasa çay içəydin, soyuqdan gəlmisən, atan dedi. Yox, əmin dedi, uşaqlar təkdi, gedim evə. Əmin getdi. Sən yerinə girib uzandın, amma qorxmışdun, yuxun qaçmışdı. Qardaşın bunu görüb səni bir az da qorxutdu, əllərini qaldırıb səsinə boğa-boğa, Ey insanlaaaaaar, dedi, yorğanın altında lap büzüsdün. Əmini fikirləşdin, yumurtanı fikirləşdin, görəsən o yumurtanı yumurtlayan toyuq nə rəngdədi, deyə öz-özündən soruşdun, bir də onu soruşdun ki, görəsən sizin toyuq belə yumurta yumurtlasaydı, atan da iki kənd o tərəfə gedib

əminə göstərərdi, ya yox. Sonra səni haçan yuxu apardı, bilmədin. Üstündən qırx iki il keçib. Bir az az, bir az çox. Onda qış ayıydı, indi payızdı. Qırx iki ilin tamamına az qalıb onda. Yəni bunun çox da fərqi yoxdu. Bu gün oğlunun üçüdü. Molla axirətdən danışır, birdən o yumurta yadına düşdü. Görəsən o yumurta sonra necə oldu? Əmin onu neylədi? Bəs oğlun? Bəs oğlun necə oldu? Oğlun? Oğul. Sənin oğlun. Hə, sənin oğlun. Hardadı indi o? Nəşi torpaqdadı. Kənddə, atanla ananın yanında basdırdınız. Bir qalaq torpaq. Ətrafına düzülmüş mişar daşları. Torpaq qalağının üstündə qərəfnillər. Bir qalaq qərənfil. Oğlunun qəbri. Oğlunu nəşi o torpağın, o qərəfnillərin altındadı. Bəs ruhu? Bəs ruhu hardadı? Molla ruhdan danışır, amma onun danışdığı oğlunun ruhu deyil, molla ümumiyyətlə ruhlar haqqında danışır, ayrıca kiminsə ruhu haqqında yox. Çadırdə oturmusunuz. Hamı sənə başsağlığı verir. Heç üzünə baxmırsan. Başını tərpedib, allah ölənlərinizə rəhmət eləsin, deyirsən. Kimdi bu adamlar? Qorxursan onlara baxmağa. Ölənlər gəlib dayanır qabağında başını qaldıran kimi. Yasa gələnlərin simasında atanı görürsən, ananı görürsən, ölən dostlarını, iş yoldaşlarını görürsən, keçmişində qalan adamları görürsən. Onlar hardadı indi? Ölüblər. Bəzilərinin yasında iştirak edə bilməmişən. Amma öldüklerini bilirsən. Ölüblərsə bəs burda nə gəzirlər? Nə işləri var burda? Nə istəyirlər səndən? Nə üçün gəliblər? Bir vaxt sənə əziz olan rəhmətliklərin hamısı burdadı. Oğlundan başqa. Bircə oğlun gəlməyib... Atanı axırıncı dəfə gördüyün kimi görürsən. Arıq, gözləri çuxura düşmüş, bənizi sarımtıl, alnı dərin qırıqlı. Çarpayıda uzanıb. Əllərini sinəsinə çəkdiyi yorğanın üstündən çıxardıb, damarları çıxmış qabarlı əlləri torpaq rənginə çalır, göyümtül, kobud dırnaqlarının ucları çatlayıb, bir-iki dırnağında qırmızı xətlər var, elə bil gözləri kimi onlar da qan çəkib. Gözlərinin işığı sönmüş, parıltısı yoxdu. Hər səsə diksinir, bədənindən gizilti keçir. Əslində, həmişə belə olub, amma qabaq bunu gizlədə bilirdi, indi bacarmır. Uşaqlığında yaşadığı qorxu canındadı. Ömür boyu bu qorxuyla yaşayıb. Ömür boyu gecə düşən kimi ürəyi döyünməyə başlayıb, gecənin qaranlığı həyəcan gətirib özünü, səksəkə gətirib. Atasının, yəni sənin babanın aparıldığı gecə bütün ömrünə hakim kəsilib, o gecədən sonra rahat yuxunun nə olduğunu bilməyib. Ümumiyyətlə, rahatlığın nə olduğunu bilməyib. Daima gözü qapıda qalmaq, həmişə hər şeydən qorxmaq, hər dəqiqə kiminsə gəlib səni aparacağını gözləmək, həmişə nədənsə çəkinmək, hamıya şübhəylə baxmaq, az danışmaq, bacardığın qədər heç danışmamaq – atanın ömrü bundan ibarət idi. Atan özü heç vaxt babandan, necə yaşadığından, nə elədiyindən, necə aparıldığından danışmıyıb. Siz də soruşmamısınız, bu barədə danışmaq istəmədiyini bilirdiniz. Baban haqqında bildiklərini əmindən, ya da başqa qohumlarınızdan eşitmişən. Dəyirmançı olub baban. Balacalıqdan Zabratdakı dəyirmanda işləməyə başlayıb. Otuzuncu illərdə öz kəndinizdə dəyirman tikdirib. Bu, kəndinizdəki birinci və axırıncı dəyirman olub. Babanı otuz yeddidə kulak adıyla aparıblar. Arvad-uşağını iki kənd o tərəfə, Məhəmmədiyə köçürdüblər. Atan onda səkkiz yaşında olub, əmin altı, bibin də qucaqda olub hələ. Bəraət alınandan sonra nənən daha öz kəndinizə qayıtmaq istəməyib. Əminlə köçürüldükləri kənddə qalıb, atan gəlib burdakı həyəti səhmana salıb. Siz baba evində doğulmusunuz. Qardaşınla sən. Baban haqqında əfsanəyə oxşayan sözlər dolaşmaqdaydı. Tez-tez hansısa uzaq qohumunuzdan eşidirdin ki, guya babanın kilo-kilo qızılı olub. Harda basdırıb,

necə olub – burasını bilən yoxdu. Bu söz-söhbətə çox da inanmırdın. Doğulduğun ev babanın tikdirdiyi evdi, indiyəcən də qalıb. İki gözlü, xudmani evdi. Kilo-kilo qızılı olan adamın da heç o boyda evi olar? Baban deyildiyi kimi imkanlı olsaydı, gərək sarayda yaşayaydı. Amma dəqiq bilmirsən. Hər şey ola bilər. Hər halda baban o gedən gedib. Başına nə gəldiyini bilən yoxdu. Bəzisi deyib, sürgünə göndəriblər, bəzisi deyib, güllələyiblər. Qızılları kimi özündən də səhih xəbər verən olmayıb. Babanı aparıblar, amma o gecənin qorxusu həmişəlik ailəsinin canında qalıb. Əminin dediyinə görə, atan babana oxşayırdı. Əmin danışdı ki, nənən ölən gün bütün günü sayıqlayıb, arada hardasa yarım saat özünə gəlib, atana baxıb, elə bilib babandı, ay Soltan, deyib, haçan buraxıblar səni, salamat-san, gəlirdin, bəs nəş xəbər eləməmişən, hazırlıq görərdik. Ondan sonra yenə sayıqlamağa başlayıb, daha özünə gəlməyib. Əmin deyir, nənə öləndə atan çox pis olub, neçə gün özünə gəlməyib. Sənin yadında deyil, atan elə üç-dörd gün Məhəmmədidə, əmingildə qalmışdı nənə öləndə, evə sonra qayıtmışdı. Bir də ananın dediyinə görə, babanın dəyirmanını sökəndə atan özündə deyilmiş. Dəyirman qalıbmış o vaxtdan. İşlətməyibmişlər, amma əl də vurmayıbmışlar. Uşaqlar dava-dava oynayırmış içində, cavanlar da axşamlar yığışıb söhbət edirmiş. Altmışıncı illərin əvvəllərində söküb yerində dükan tikiblər. Sökülən gün bütün kənd tamaşaya yığılıbmış. Deyir, yay vaxtıymış dəyirmanı sökəndə, traktor divarları uçurtduqca toz dumanı qalxırmış havaya, sonra ağır-ağır tamaşaya dayananların üstünə çökürmüş. Dəyirman söküləndən sonra atan neçə vaxt özünə gələ bilməyib. Bütün günü dəli kimi o yan-bu yana fırlanıb, atamın başdaşısını sökdülər, deyirmiş. Atanı axırıncı dəfə gördüyün kimi görürsən. Üzündə qorxuqarışıq əzabkeş ifadə, gözləri dərin çuxurda, alnında, yanaqlarında, gözlərinin ətrafında dərin qırıqlar... Atan özündən çox yaşamışa oxşayırdı, elə bil babanın yaşaya bilmədiyi illəri də atan yaşamışdı, babanın çəkə bilmədiyi dərdi də atan çəkmişdi. Atan səssiz getdi dünyadan. Axır nəfəsində içindən bir ağrı qopdu, amma atan uddu ağrını, içində boğdu, dodaqlarını bir-birinə sıxıb gözlərini yumdu, bircə hıçqırtıya oxşar səs çıxdı boğazından. Gözlərini açmağa macal tapmadı, canını tapşırdı. Bəlkə də özü açmadı gözlərini. Dünyada nə görmüşdü ki, gözü də qalaydı dalıyca? Atan gedir, anan gəlir. Qabağında dayanır, əllərini uzadır sənə tərəf. Əlləri çatmır sənə. Üzünə toxunmaq istəyir, toxuna bilmir. Qucaqlamaq istəyir, qucaqlaya bilmir. Ağlamsınır. Ləçəyinin ucunu ağzına basır. Anana baxa-baxa mollağın səsinə eşidirsən. O dünyada qohumlar bir-birini tanımayacaq, deyir, daha doğrusu, tanımaq istəməyəcək, bəlkə kiminsə savabı azdı, cənnətə girməyə bəs eləmir, gəlib ondan savab istəyə bilər, ona görə heç kim heç kimi tanımaq istəməyəcək, nə valideyn övladını, nə də övlad valideynini. Anana baxırsan, anan da o dünyadadı axı, bəs onda nə üçün səni tanıyır, nə üçün yanına gəlib? Bunu molladan soruşmaq istəyirsən, amma ananın gülümsədiyini görüb dayanırsan. Hə, anan sənə gülümsəyir, ləçəyinin ucunu ağzından çəkib, gözləri hələ də doludu, amma dodaqları gülümsəyir, gülümsəyəndə yanaqları almalanıb yuxarı dartılır, gözləri qıyılır, kipriklər daha göz yaşını saxlaya bilmir, hər gözündən bir damcı yaş çıxıb birçək tərəfdən aşağı süzülür, amma çənəsinə çatmır, yanaqlarında dayanır. Hər gözündə bir damcı yaş vardı ananın, o da yolun yarısınıcan bəs edir. İki nəfər görürsən. Biri böyükdü, biri balaca. Böyük olan qadındı, balaca olan oğlan uşağı. Böyük olan anandı, balaca olan sənsən. Harasa

gedirsiniz, ya da hardansa gəlirsiniz. Ananın əlindən tutmusan. Gedə-gedə əyilib yerdən daş götürmək istəyirsən. Anan dartışdırır məni, qoymur daşı götürməyə. Zarıyrsan. Fikir vermir, dalınca sürüdür səni. Tabe olursan. Molla fatihə verir, deyəsən yenə gələn var. Başını qaldırıb baxırsan, ölülər yoxa çıxıb, dirilər qalıb. Çadır doludu. Təzə gələnlərə baxırsan, tanıdığın adamlar deyil. Akif yanlarındadı, yəqin onun tanışlarındandı. Akif, qaynın Akif. Üç gündü dəli kimi dolanır, nə elədiyini, nə dediyini bilmir. Özünü günahkar sayır. Onu sakitləşdirməkçün nəse demək istəyirsən, amma bilmirsən nə deyəsən. Oğlunun ölümündə özünü günahkar sayır. Özünə gəl, demək istəyirsən, həyatdı da, bir gün gələn bir gün də gedir, vaxtı çatmışdı Eldarın, necə olsa öləcəkdi, sənlik bir şey yoxdu, demək istəyirsən, amma nə üçünsə demirsən. Bilmirsən nə üçün. Yenə başını aşağı salırsan. İki nəfər görürsən. Biri böyükdü, biri balaca. Böyük olan qadındı, balaca olan oğlan uşağı. Böyük olan anandı, balaca olan sən. Anan yerə süfrə sərir, evin küncündəki əl dəyirmanının əvvəl bir layını, sonra ikinci layını gillədib gətirir, süfrənin üstündə bir-birinin üstünə qoyub rahlayır. Sonra arpa torbasını götürüb yerə oturur. Onunla üzbəüz oturursan. Bir ovuc arpa götürüb dəyirmanın gözüne tökür, taxta dəstəyindən tutub fırlatmağa başlayır, arpa dənələri xırdalanıb layların arasından süfrənin üstünə tökülür. Anan ovuc-ovuc arpa götürüb üyüdür. Dəstəyi fırlatdıqca bədəni yırğalanır, dəyirmanın ahəngində sağa-sola yellənir. Bunu neyləyirsən, soruşursan. Cücələrçün üyüdürəm, deyir, cücələr balacadı hələ, bütöv arpanı uda bilmirlər, hələlik yarma yeməlidilər. Bəs qədər arpa üyüdəndən sonra dəyirmanın üst layını götürüb dikəldir, süfrənin küncüylə təmizləyir, çalışır üstündə arpa qalmasın, təmizlənsin. Alt layı da eyni cür təmizləyir, gillədib evin küncünə söykədir. Sən üyüdülmüş arpayla oynayırsan, ovcuna götürürsən, çeçələ barmağınla ovcunun arasından nazik axınla süzürsən. Qum saati kimi. Yarma qurtaranda ovcunu açıb baxırsan, ovcunun içi yarmanın ununa batıb. Sonra çoxlu qarışqa görürsən. Hər yerdədilər. Evdəkilər xırda, bayırdakılar iridi. Süfrənin üstündəki qarışqaları barmağınla basıb öldürürsən, yerə atırsan. Amma onlar qurtarmır. Öldürdükcə dirilirlər elə bil. Qənddandan qənd götürüb ağzına atırsan, çeynəyirsən. Üstündə qarışqa varmış, qarışqanın turşməzəliyi qəndin şirinliyinə qarışır. Çimçəşirsən, amma qəndi tüpürməyə heyfin gəlir. İki nəfər görürsən. İkisi də böyükdü. Biri qadındı, biri oğlan. Qadın anandı, oğlan sənsən. Yan-yana harasa gedirsiniz, ya da hardansa gəlirsiniz. Əmin deyilsən. Bu dəfə əyilib daş götürmək istəmirsən. Heç yoldakı daşlara baxmırsan da. Fikirlisən. Anan da fikirlidir. Anan sənə baxıb gülümsəyir. Qucaqlamaq istəyir, amma əlləri çatmır. Molla fatihə verir. Bütün ölənlərin əmvatına salavat çevirirsiniz. Yas qurtarır. Durub çadırın qapısında dayanırsan. İçəridən çıxanlar başsağlığı verib gedir. Hər dəfə kimsə başsağlığı verəndə, allah valideyninizə rəhmət eləsin, deyirsən. On dəfə deyirsən, əlli dəfə deyirsən, yüz dəfə deyirsən. Yasa gələnlərin axıncısı gedənəcən deyirsən. Molla da çadırdan çıxır. Akif cibinə pul basır, sürücüsünə tapşır ki, molla evə aparsın. Beş-on nəfər ən yaxın adam qalır. Çadırın yiyəsi də burdadı. Akiflə baxışrlar, Akif başıyla razılıq işarəsi verir. Çadır yiyəsi işçilərini çağırır, çadırı sökəcəklər indi. Amma əvvəlcə stol-stulu daşımaq lazımdı. Özləri bilir, öz qaydalarıyla işə başlayırlar. Siz keçib ağacların altında oturursunuz. Ordan-burdan danışmağa başlayırlar. Heç kim Eldarın adını çəkmir, yasdən danışmır. Elə bil hazırda sökülən çadırın, yasın sizə aidiyyatı

yoxdu, elə bil ölənlərdən deyil, elə bil təsadüfən görüşüb söhbət edirsiniz. Akif dalbadal siqaret çəkir. Baxışlarınız qarşılaşanda tez yayındırır, üzünü o tərəfə çevirir. Əlbəttə, onu başa düşürsən. Onun yerində sən olsaydın, nə edərdin? Bilmirsən. Təsəvvürün də yoxdu. Ağır vəziyyətdi, çıxılmaz vəziyyətdi. Tez-tez qopursan burdan. Bilmirsən nə qədər çəkir gedib-gəlməklərin. Özünə gələndə kəsdirə bilmirsən hardasan. Yasdı. Kimin yasıdı? Kim ölüb? Hələm-hələm yadına sala bilmirsən. İki uşaq görürsən. Qartopu oynayırlar. Qabaq kəndə qar çox yağdı. Gecə yatırdınız, səhər durub görürdünüz ki, qar dizdən yuxarıdı. Qar yağan kimi hamı kürəyi götürüb evin yolunu təmizləyirdi. İndi o qədər yağmır, bəzi illərdə ümumiyyətlə yağmır, iqlim çox dəyişib. İki uşaq qartopu oynayır. Birinin doqquz yaşı var, birinin yeddi. Biri qardaşındı, biri sən. Qardaşın səni qarın içinə yıxır, bir ovuc qar götürüb üzünə sürür. Sonra ikinci dəfə, sonra üçüncü dəfə. Qar üzünü yandırır, ağzına, burnuna dolur. Qardaşını üstündən salmaq istəyirsən. Gücün çatmır. Ağlamağa başlayırsan, qışqırırsan. Səsə anan çıxır, qardaşına acıqlanır. Ağlaya-ağlaya evə qaçırsan. Qardaşın indi səninlə üzbəüz oturub. Yəqin o qartopu məsələsini xatırlamır. Sən də xatırlamırdın, bilmirsən hardan yadına düşdü. Başını qaldırıb binanın üçüncü mərtəbəsinə, mənzilinizin pəncərəsinə baxırsan. Görəsən indi neynirlər? Evə çıxmaq istəyirsən, amma həm də istəmirsən. Ruqiyyəni, qızları o vəziyyətdə görmək istəmirsən. Amma çıxmalısən. Səni yanlarında görməlidilər. Siqaret yandırır ayağa durursan. Hamı ayağa durur, elə bil sənə bənd imişlər, sənin durmağını gözləyirmişlər. Bir-bir sağollaşıb gedirlər. Axıra qardaşınla Akif qalır. Akif getməyəcək, çadırı, qab-qacağı təhvil verməli idi. Çadır sökənlərin yanına gedir. Qardaşınla ikiniz qalırsınız, bir-birinizin üzünə baxırsınız. Bilmirsən nə deyəsən, yəqin, o da bilmir. Ümumiyyətlə, belə vaxtlarda nə demək lazımdı? Sən bilmirsən. Qardaşın da bilmir. Mən də gedim, deyir. Başını tərpədir, get, deyirsən. Mənlik nəyə işin var, soruşur. Yox, deyirsən. Əli bayaqdan cibindədi. Qərarlıqla əlini cibində eşələyir, xışiltı gəlir. Pul xışiltısıdı. Hiss edirsən ki, pul vermək istəyir, amma necə vermək lazım olduğunu bilmir. Axır əlini cibindən çıxartır, ocvunda sıxdığı pulların ucu görünür, bir neçə əskinasdı. Ramiz, deyir, gəl bunu, lazım olar. Yox, deyirsən, sağ əlinlə pul olan əlinin biləyindən tutub dala itələyirsən. Varımdı, lazım olsa deyərəm, verərsən. Yaxşı, deyir, amma hələ də qərarlıqlıq içindədi, pulu cibinə qoymağa tələsmir. Qoy, qoy cibinə, deyirsən. Təbii olur. Elə vəziyyətdi ki, elə bil böyük qardaş sənsən, kiçiyi odu. O yan-bu yana baxır, nəzərləri oğlunu axtarır. Soltan, bura gəl, deyir. Qardaşın oğluna babanızın adını qoyub. Soltanın yaşı otuzu keçib. Neçə yaşı var indi? Dəqiq bilmirsən. Babanızın aparıldığı yaşa çatmağına nə qədər qalıb? Onu da bilmirsən. Soltan gəlir. Mən gedirəm, qardaşın deyir, anan yuxarıdadı, əl yetirin, axşam gələrsiniz. Soltan başını tərpədir. Nəylə gedəcəksən, soruşursan, taksi çağırım? Yox, deyir, avtobusla gedəcəyəm. Binanın həyatından çıxanacan onu ötürürsən. Gəlmə, deyir, özüm gedirəm. Sözlə sağollaşırsınız, qardaşınla heç vaxt əl verib görüşməmisiniz. Dalınca baxırsan, ağır yük altından çıxan adamın yüngüllüyü var yerində. Başa düşürsən onu. Dönüb yavaş-yavaş blokunuza gedirsən, üçüncü mərtəbəyə çıxırsan. Evin havası da ağırlaşmış elə bil. Ruqiyyənin üz-gözü şişib, qızların da. Qonaq otağında on-on beş qadın var, hamısı qonum-qonşudu. Səni görən kimi özlərini yığışdırırlar, söhbətləri yarımçıq kəsilir. Ruqiyyəyə baxırsan, o da Eldarın böyüdülmüş çərçivəyə salınmış şəklinə

baxır. Bu şəkli kim böyütdürüb? Haçan böyütdürüb? Mətbəxə keçib otursan. Böyük qızın Dilarə gəlir. Saçı dağınıqdı, üzü qızarıb, tez-tez burnunu çəkir. Himə bənddi ağlasın. Yemək istəyirsən, soruşur. Yox, deyirsən. Çay istəyirsən, soruşur. Hə, deyirsən. Çay süzüb qabağına qoyur, nimçədəki halvanın üstünə çay qaşığı qoyub sənə tərəf itələyir. Keçib qabları yumağa başlayır. Çay buğlanır, buxar burula-burula qalxıb havada əriyir, yoxa çıxır. Dilarə qab yuyur, tez-tez burnunu çəkir, arada köpüklü əlinin tərsiylə gözlərini silir. Eyvana çıxırsan, aşağıdan çadır sökənlərin səsi gəlir. Aşağı boylanırsan, çadırın brezentini söküblər, turbaları qalıb hələ. Bir-birinə keçirdilmiş turbalar yuxarıdan qabırğaya oxşayır, elə bil hansısa nəhəngin döş qəfəsidir. Turbaları sökürlər, qabırğaları bir-bir onurğadan ayırırlar. Ata, çayını soyutma, Dilarə ağlamsınan səslə səni səsləyir. Mətbəxə keçib otursan, halvadan bir qaşığı ağzına qoyub çaydan içirsən. Halvanı kim çalıb görəsən? Unu yaxşı qovrulmayıb, diri qalıb. Hələ anan kimi halva çalan görməmişən. Bir halvası, bir də aş. Hər dəfə aş, halva yeyəndə o dadı axtarırsan, tapa bilmirsən. Bəlkə də ağzında dad qalmayıb, ya da heç kim anan kimi bişirə bilmir. Sizde aş bayramdan-bayrama bişirdi, hərdən heç bayramlarda da bişirə bilmirdiniz, bəlkə də ona görə sənə çox dadlı görünürdü, dadı xüsusi idi. İndi əlçatandı axı. Dükən-bazar bolluqdu, puldan da korluq çəkmirsiniz, istədiyinizi ala bilərsiniz. Ruqiyyə tez-tez aş bişirir. Dilarə qabları yuyub qurtarır, əllərini çay dəsmalına silib o biri otağa keçir. Elə sevinmişdin Dilarə olanda. Qəribə hissdi ata olmaq. Qundağın içində tərənən, qığıldayan, gözləri bağlı balaca körpəyə baxırsan. İstər-istəməz gözlərin dolur. Sən bu balaca adamın atasısan. Sən artıq atasan. Öhdəndə başqa biri də var. Həm sevinirsən, amma həm də qorxursan. Ömür boyu onun məsuliyyətini çəkməlisən, böyütməlisən, əziyyətinə qatlaşmalısan. Siz iki qardaşınız, bacın yoxdu. Buna görə qız atası olmaq iqiqat sevinc idi səninçün. Gülarə də doğulanda sevinmişdin. Amma açığı, Dilarəyə sevindiğin qədər yox. Yəqin bu hissi bir dəfə yaşamışdın deyə elə olmuşdu. Ya da bəlkə sənə elə gəlir. Qonaq otağına keçirsən. Arvadlar dağılışıb. Otaqda bir sizinkilərdi, bir qardaşın arvadı, bir də Akifin arvad-uşağı. Akif də gəlir, divanın küncündə oturub Ruqiyyəyə baxır. Ruqiyyə özünü boğur, hıçqırıqlarını saxlaya bilir, amma göz yaşını yox. Akifin də gözləri dolur. Əllərim sınaydı o maşını alan yerdə, Akif deyir. Dörd ay qabaqdı, Eldarın on səkkiz yaşı olanda Akif ona maşın bağışladı. Həm universitetə girməyi münasibətiylə, həm də doğum gününə görə. Bax, elə bu otaqda. Xudmani məclis qurmuşdunuz. Ən yaxınlar yığılmışdı. Məclisin şirin yerində Akif durub sağlıq dedi, Eldarı yanına çağırıb o üzündən, bu üzündən öpdü, sonra da cibindən təzə aldığı VAZ 2107 maşınının açarını çıxarıb ona verdi. Bunu heç kim gözləməirdi. Hardan gəlmişdi Akifin ağlına ki, Eldar üçün maşın alsın? Eldarın maşına olan həvəsini hamınız bilirdiniz, amma o yaşda uşağa maşın verməzlər axı. Sürücülük vəsiqəsini də Akif aldı onunçün. Eldara deyirdin ki, hələlik sürmə, dərəcə avtobusla get-gəl. Qulaq asmırdı. Akif də bu yandan ona tərəf çıxırdı, nolacaq, qoy sürsün, cavan uşaqdı da, deyirdi. Eldar elə əvvəldən sənə qulaq asmayıb, bir tərəfdən də Akif onu dəstəkləyirdi. Maşının benzin pulusunu da o basırdı Eldarın cibinə. Axırı da belə. Üç gün qabaq xəstəxanadan zəng elədilər ki, oğlunuz qəzaya düşüb, gəlin. Axır nəfəsində çatdınız yanına. Üzünü baxdı, amma bilmirsən huşu başındaydı, ya yox, sizi tanıdı, yoxsa tanımadı? İri yük maşınının altına girmişdi Eldar. Maşınında salamat

yer qalmamışdı, konserv qutusu kimi əzilmişdi maşın. Meyiti morqa apardılar, ordan çıxardıb gətirdiniz. Hə, Eldar elə əvvəldən sənə qulaq asan deyildi. Açıq, heç sən də ona bağlılıq hiss eləmirdin. Üç gündü içini didib-gəmirən narahatlığın nə olduğunu bilmirsən. Amma hər halda Eldarın ölümünə görə deyil. Hə, oğlun ölüb. Amma o boşluğu hiss eləmirsən. Axı əvvəldən də oğlun olduğunun fərqlində deyildin. Eldarın doğumu içini qızdırmamışdı, ölümü də içini soyutmur. Bəs nədi səni narahat edən? Vicdan? Bəlkə də. Yaddaş? Bəlkə də. Bilmirsən. Ruqiyyəyə baxırsan. Üç gündü yerindən tərpənməyib, elə bu kreslodə oturub qalıb. Ağlayır, dayanır, ağlayır, sızıldayır, yenə ağlayır. Sər-sifəti şişib. Gözləri olmasaydı tanımazdın bəlkə də. Ha fikirləşirsən, Ruqiyyənin haçansa ağladığını yadına sala bilmirsən. Deyəsən evləndiyinizdən bu yana birinci dəfədi ağlayır. Ya da sən birinci dəfə görürsən. Özü də üç gün aramsız. Təzə tanış olduğunuz vaxtlar yadına düşür. Bir də birinci görüşünüz. Yəni ondan qabaq görüşmüşdünüz, institutun yeməxanasında, kitabxanada, ümumi yığıncaqlarda zadda. Birinci dəfə tək görüşməyinizi yadına düşür. Üç gün qabaqdan kinoteatra biletləri alıb hazır saxlamışdın. Yalvar-yaxar qardaşının kostyumunu almışdın, anana ütlətdirib geyinmişdin. Ayaqqabılarını yarım saat ciddi-cəhdlə qaraltmışdın. Evdən çıxanda yadına düşmüşdü ki, Ruqiyyə üçün heç nə almamısan. Ağlına kitabların gəlmişdi. Taxçaya yığdığın kitablara baxmışdın, aralarından ən xoşladığın əsəri götürmüşdün, Yusif Şirvanın “Məzunlar” romanını. Şəhərə necə çatdığını bilməmişdin. Elə bil elektrik qatarında yox, havadaydın, uça-uça gedirdin. Vağzaldan çıxanda səki üstündə gül satanlara gözün sataşmışdı. Çoxusunun gülləri solğun idi, xoşuna gəlməmişdi. Birindəki yaxşıydı, onda da cəmisi iki dənə qırmızı qərənfil qalmışdı. İki dənə onları almışdın, bir dənə də ağ qərənfil. Yadına gələn birinci Novruzda bayram axşamı ertədən qəbiristanlığa getmişdin ananla, anan ziyarət etdiyi hər qəbrin üstünə iki dənə gül qoymuşdu. Səbəbini soruşanda, adama cüt gül verməzlər, cüt gülü qəbir üstə qoyarlar demişdi, o vaxtdan yadıradı. Ona görə Ruqiyyə üçün də üç dənə gül almışdın. İkisi qırmızı, biri ağ. Görüşüb bir az gəzmışdiniz, sonra kinoteatra getmişdiniz. Tez-tez oğrun-oğrun Ruqiyyəyə baxmışdın. Fikrin guya kinodaydı, amma əslində onu izləyirdin. Yəqin ki, heç Ruqiyyə də kino hayında deyildi. Sonra görüşləriniz çoxaldı, dalınca ilk öpüş, xoş gəzintilər və evlilik. Evləndəndən sonra Ruqiyyə ona verdiyin kitabı da gətirdi özüylə. Düzü, bunu sonralar öyrəndin. Əşyalarının arasında gizlətmışdi, təsadüfən görmüşdün. Qurutduğu ağ qərənfillə kino biletləri də kitabın içindəydi. Ruqiyyəyə baxa bilmirsən. Özünə gəlməyi nə qədər çəkəcək? Əlbəttə, bundan sonra heç nə əvvəlki kimi olmayacaq, orası ayrı. Amma necəsə yaşamaq lazımdı. Ruqiyyə də haçansa barışmalıdı bununla. Həminə barışmalısınız. Girib Ruqiyyənin şkafindan “Məzunlar”ı götürürsən. Yerə oturub çarpayya söykənirsən. Kitaba baxırsan, vərəqləyirsən. Saralmış vərəqlərin arasından qurumuş qərənfil düşür. Qərənfil yaprısı, qəhvəyi çalan ləçəkləri bir-birinə kip yapışıb. Elə bil istəsən də bir-birindən qoparda bilməzsən. Artıq ondan gül iyi yox, kitab iyi gəlir. Yenə vərəqləyirsən, amma kino biletləri yoxdu. Ancaq qərənfil var. İki qırmızı qərənfilin yanındakı ağ qərənfil. Ruqiyyəyə verdiyin qərənfil. Ruqiyyənin qurudub “Məzunlar”ın arasına qoyduğu qərənfil. Kitabı qatlayıb yerinə qoyursan. Havan çatmır evdə, gəzmək istəyirsən. Pilləkanları düşəndə ikinci mərtəbədə yaşayan qonşunla rastlaşırsan. Qırağa çəkilib hörmətlə

sənə yol verir, yanından keçəndə, allah rəhmət eləsin, müəllim, deyir. Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin, deyib keçirsən. Bayırda çadırı söküb qurtarıblar. Nəhəngin döş qəfəsi parçalanıb. İndi turbaları yük maşınına yükləyirlər. Bir nəfər də qıraqda oturub yeşikdəki qabları sayır. Yanlarından keçib binanın həyatından çıxırsan. Yoldan təkəmsəyrək maşın keçir. İki nəfər görürsən. Biri böyükdü, biri balaca. Böyük olan atandı, balaca olan sənsən. Qəbiristanlığın alçaq hasarı boyu gedirsiniz. Barmaqlıqlı qapıya çatanda atan dayanır, dua oxuyub salavat çevirir. Sən duanın sözlərini bilməsən də, atan kimi sağ əlini üzünə çəkirsən. İçəri girirsiniz. Qəbirlərin arasıyla, dar cığırlarla gedirsiniz, nənənin qəbrinə çatanda dayanırsınız. Atan yenə dua oxuyub salavat çevirir, sən də yenə atanla bir yerdə sağ əlini üzünə çəkirsən. Atan əliylə qəbrin üstünü silir, sinədaşının yan-yörəsində çıxan ot-ələfi təmizləyib kutlayır. Sən otu qucağına yığıb gəldiyiniz cığırla qəbiristanlığın həyatından çıxırsan, otu hasar dibinə töküüb əllərini cırırsan. Atan bir müddət də qəbrə baxıb dalınca gəlir. Onda hələ nənənin qəbri tək idi, yanında boş yerlər qalmışdı. Sonralar atanı da orda basdırdınız, ananı da. Dünən də Eldarı. Oğlunu. Sənin oğlunu. Eldarın üzünü yadına salmağa çalışırsan, alınmır. Üzü necəydi Eldarın? Kimə oxşayırdı? Yenə bütün ölən qohumların, tanışların dəstə-dəstə gəlib gözünün qabağından keçir. Aralarından Eldarı ayırd etməyə çalışırsan, alınmır. Heç deyəsən Eldar yoxdu burda. Hardadı bəs? Nə üçün o gəlmir? Ölülər dəstə-dəstə gözünün qabağından keçir. Hamı burdadı, hamı. Ömründə üzünü birçə dəfə gördüklərin də, unutduğunu zənn etdiklərin də. Sən demə, heç kim yadından çıxmayıbmış. Avtobus yerindən tərpənəndə fikirdən ayılırsan. Hələm-hələm dərk edə bilmirsən avtobusda olduğunu. Salonda adam azdı, hələ iş vaxtının qurtarmağına bir az var. Yanında oturan adamdan hansı avtobus olduğunu soruşursan. Kəndinizə gedəndi. Haçan gəlib mindin buna? Avtobusun axırncı dayanacağı metronun çıxışındadı, yaşadığın mikrorayondan da metroyacan xeyli yoldu. Belə çıxır, xeyli yol gəlmisən ölümlərə baxa-baxa. Fikrini o qədər qarışdırıblar ki, heç ruhun da inciməyib. Bəs kəndinizə gedən avtobusu necə tapıb minmisən? Burası sənə qaranlıqdı. İki nəfər görürsən. İkisi də balaca qız uşağıdı. Biri Dilarədi, biri Gülarə. Sən evə girən kimi ikisi də əlindəki gəlinciyi xalçanın üstünə atıb ayağa durur, sənə tərəf yüyürməyə başlayır. Gülarə gəzməyi təzə öyrənib, üç-dörd addım atandan sonra özünü saxlaya bilməyib yerə yığılır. Dilarəni qucağına götürüb üzündən öpürsən, çömbəlib Gülarənin yanında otursan. Dilarəni dizinin üstündə otuzdurub Gülarəni yerdən qaldırırsan. Ağlamır, amma üzünü turşudub. Uf oldun, soruşub onu da bağrına basırsan, o üzündən-bu üzündən öpürsən. Dodaqları qaçır Gülarənin, qucağına sığınır. Sağ əlində Dilarəni, sol əlinlə Gülarəni qucaqlayıb ikisinin də saçından öpürsən. Şeytanlar, deyirsən. Avtobus dayanır, qapıları açılır. Bir kişi minib boş yerlərdən birində oturur. Sürücü qapıları bağlayıb avtobusu tərpədir, yoluna davam edir. Səməd müəllim sənə baxıb gülümsəyir. İxtisas müəllimin Səməd. Sənə müəllimliyi sevdirən Səməd müəllim. Tarix fakültəsini özün seçmişdin. Sənə maraqlı idi tarixin tozlu, yarisinin yazısı pozulmuş, yarisini güvə yemiş səhifələri. Amma birinci kursda şübhəyə düşdün, hətta institutdan çıxmaq da istədin bir ara. Səməd müəllimin sayəsində fikrini dəyişdin, oxumağa davam elədin, onun kimi müəllim olmaq istədin. Səməd müəllim sənə baxıb gülümsəyir. Heç vaxt xoş söz demirdi Səməd müəllim, tələbəni tərifləmirdi, sadəcə gülümsəməklə razılığını bildirirdi.

İndi də elə edir, sənə baxıb bığaltı gülümsəyir. Demək, səndən razıdı, demək, yaxşı müəllim olmusan. Avtobus ləngər vura-vura gedir. Adamlara baxırsan, hərə öz dərdində, hərə öz fikrində. Amma heç kim heç yerə tələsənə oxşamır. Nə sürücü, nə sərnişinlər, nə də sən. Avtobusun ləngərli ahəstəliyinə oxşayır ahəstəliyiniz. Yol qırağındakı binalar, evlər, mağazalar, ağaclar bir-birini əvəzləyir. Beşmərtəbəli binalar qurtarandan sonra kənd yoluna burulursunuz. Bu tərəflərdə asfalt köhnə olduğu üçün avtobus daha çox ləngərlənməyə başlayır. Özünü dəvə belində hiss edirsən. Qəribədir, heç vaxt dəvəyə minməmişən, heç canlı dəvə görməmişən də. Amma avtobusun ləngər vurmağı sənə dəvəni xatırladır. Məhz dəvəni. Sonra gəmi yadına düşür. Gəmi də suyun üstündə belə ləngər vurur yəqin. Bilmirsən. Çünki gəmiyə də minməmişən heç vaxt. Gəmiləri ancaq uzaqdan görmüşən, Dəniz vağzalında, bir də Pirallahıda. Çox quraqlıqdı bu tərəflər, allahın otu da gözə dəymir, ağacları isə dəmir buruq qüllələri əvəz edir. Torpaq da neft rəngindədi, elə bilirsən, kibrit vursan yanar. Hələ də neft çıxır buralardan, yoxsa yox? Hər halda mancanaqlar işləməyindədi, mancanaqlar da aramla qalxıb-enir, dolama yolla gedən avtobusun dəvə ləngərinə züyük tutur. Maşın görürsən. Volqadı. Maşın mədənlərin arasında, enli turbaların yanında dayanır. Maşından üç nəfər düşür. Biri böyükdü, ikisi uşaq. Böyük bibinin əri Hacıbaladı, kiçiklər qardaşınla sən. Bibin kəndə ərə gəlmişdi, Hacıbala elə uzaq qohumunuz idi, Soltan babanın nəyisə... Uşaqları olmurdu bibingilin. Sizi çox istəyirdilər. Bibin də, Hacıbala da. Hacıbala hər gün Binəqədidəki yeməxanada dənədən qalma quru çörəkləri gətirməyə gedirdi mal-qara üçün. Hərdən sizi də aparırdı özüylə. Maşını siz saxlatdırıbmışdınız. Yolda tülkü görmüşdünüz. Tülkü maşını görən kimi qaçıb, enli turbalardan birinin içinə girib gizlənmişdi. Hacıbalaya demişdiniz ki, Hacıbala əmi, nolar, maşını saxla, o tülkünü tutaq. Köpəkuşaqları, Hacıbala demişdi, tülkü vaxtıdı, iş-güc tökülüb qalıb, bunların hayına bax. Amma maşını saxlamışdı. Sizi çox istəyirdi. Nə desəniz, eləyirdi. O da, bibin də. Baqajdan quru çörək üçün qoyduğu kisələrdən birini götürüb sizə vermişdi. Siz turbanın bu başında dayanıb kisəni açın, demişdi. Özü turbanın o biri başına getmişdi, gedə-gedə yerdəki taxta parçalarını yığmışdı, quru otları yığmışdı, gedib turbanın o biri başında ocaq qalamışdı. Ocağın tüstüsü turbaya dolmuşdu, tülkü bu başdan çıxmaq istəyəndə hazır saxladığınız kisəyə girmişdi. Hacıbala tülküyə baxanda demişdi, qoturdu, buraxmışdı tülkünü, qoturluğu sizə keçər, demişdi. Yaman gülmüşdünüz o gün. Hacıbala da ölənəcən o hadisəni danışib gülürdü. Sizi çox istəyirdi rəhmətlik, o da, bibin də. İndi istəməsinlər. Avtobusun qapıları açılır. Orta yaşlı bir kişi sürücüyə kağız pul uzadır, xırda pulları alıb cibinə tökür, sağollaşır düşür. Avtobusun qapıları bağlanır, yenə ləngərlənib yola düşürsünüz. Bilet çək. Sualları oxu. Birinci sual, başla. Bilmirəm. Necə yəni bilmirəm? Bilmirəm də. Ayağını ayağının üstünə aşırıb gözlərinin içinə baxır. Lap çox hirsələnirsən. Onsuz da bunun əlindən bütün ili yığmısan. İndiyəcən gördüyün ən qudurğan tələbədi. İki. Qiymət kitabçasını ver. Rektorun otağı. Rektorun gözləri qızarıb, gicgahlarındakı damarlar şişib, rəngi pörtüb. Ramiz, ağlın başındadı, deyir, heç bilirsən o kimin oğludu, deyir. Bilirəm, deyirsən. Sakitliyin rektoru bir az da cin atına mindirir. Bu saat get ona əla yaz. Yazmayacağam, deyirsən. Ramiz, heç bilirsən kiminlə qoz-qoz oynayırsan, soruşur. Bilirsən onun atası kimdi, deyir, ayaqqabısını sildirər e sənə, heç xəbərin var, deyir. Mən ona

qiymət yazmayacağam, deyirsən. Dur rədd ol bayıra, qışqırır, mən buna adam dilində başa salıram, bu da qoyub özünü qanmazlığa, dur çıx, gözüm görməsin səni. O qrupu səndən alırlar. Rektor işə təzə maşınla gəlir. Qar yağıb. Yalan olmasın, dizə qədər olar, bəlkə də, bir az da çox. Qardaşınla qartopu oynayırınsınız. Anan sizi çağırır. Gəlin kömək edin, deyir. İçəri girib üst paltarlarınızı çıxartırınsınız. Bibin səməninə ət maşınında çəkib, suyunu sıxıb. Anan iri mis tavanı sobanın üstünə qoyub, içinə şit yağ atıb. Tava qızanacan unu səməni suyunu qatıb bir az sıyıq xəmir yoğururlar. Sonra tavaya tökürlər. Ərsini götürüb növbə ilə qarışdırırınsınız. Sən qarışdırırsan, yorulanda qardaşına verirsən, hərdən ananla bibin də kömək edir. Beş-altı saat belə qarışdırırınsınız. Xəmir hazır olandan sonra bibin doşabı, ədviyyatları, qoz ləpəsini tökür, yenə qarışdırırınsınız. Ta ki hazır olanacan. Suvan halvası çox bərk çıxıb bu il, yaxşı qazmaq bağlayıb. Yedikcə çənəniz şıqqıldayır. Ancaq ləzzətlidir. Anan deyir, yeyin, soyuğun dərmanıdır, canınız bərk olar. Bu gün Eldarın üçü idi. Daha doğrusu, üçüdü. Üç mərasimi qurtarıb, ancaq gün hələ qurtarmayıb. Dünən yox, srağagün axşam gəldi evə zəng. Eldar xəstəxanadadır, tez gəlin. Ağ Vaz 21-07. 2006-cı il buraxılışı. Şəhər cavanlarının ən xoşladığı maşın. Təbrik edirəm, bacoğlu, al, maşının açarlarını. Eldarın gözləri parıldayır açarları alanda. Siz təəccüblənmisiniz. Sən də, Ruqiyyə də, qızlar da. Maşın haradan çıxdı? Birinci kurs tələbəsinə nə maşın? O hələ uşaqdı, Ruqiyyə deyir. Nə uşaq, yekə kişidi day, Akif etiraz eləyir, onsuz universitetə girəndə yaxşı təbrik eləyə bilməmişdim, dedim, ikisini birləşdirim. Sizin evdə xudmani məclis. Yanvarın 21-i. Qəttəzə maşın. Alo, Ramiz müəllimgilin evidir, Eldar qəzaya düşüb. Dəniz xışıldayır, üfüqdə, dənizin dalından hələ yarısı görünən narıncı günəşin əksi qırmızımtıl-narıncı xətt kimi dənizin üstü ilə uzanır. Yüngül meh əsir. Dənizi xəfifcə dalğalandırır, balaca ləpələr tənbel-tənbel sahili yalayır. İyunun əvvəlidir. Hələ dəniz mövsümü başlamayıb, su bir az soyuqdur hələ. Dörd nəfər görürsən. Atan, Həsənağa, sən və qardaşın. Qabağınızda qoyunlar. Qoyunları çimizzirməyə gətirmisiniz. Həsənağa çomağı çiyinə atıb. Qoyun ki tərlədi, gərək çimizzirəsən, Həsənağa deyir, sonra qırmaq lazımdır, onda yunu da təmiz olur. Ləpədyənə çatırınsınız, siz qoyunlara baxın, atan səninlə qardaşına deyir, Həsənağa ilə özü soyunur, hərəsi bir qoyunu tutub suya girir. Çimizzirib buraxırlar, sonra növbəti ikisini tutub dənizə salırlar. Dənizdən çıxan qoyunlar özlərini silkələyib sularını çırpır. Günəş yavaş-yavaş çıxır. Dənizin suyu hələ bir az soyuqdur, çimmək mövsümünə az qalıb. Balaca lövbər heykəlciyi. Evdə servantda, servizin yanında. Ruqiyyə gələndə cehizləriylə bir yerdə gətirib. Babasından qalan azsaylı əşyalardan biri. Nəvələr babadanqalma əşyaları bölüşdürüblər, Ruqiyyəyə də balaca lövbər heykəlciyi düşüb. Ruqiyyənin babası əksər içərişəhərlilər kimi dənizçi olub. Elə ondan qalan azsaylı əşyaların da əksəri dənizə aiddi. Ruqiyyə çox gözəl idi cavanlıqda. Həmişə ona uzaqdan həsədlə baxırdın. Evlənmək bir yana, heç vaxt inanmazdın ki, onunla tanış ola bilərsən. Amma o səni seçdi. O qədər istəyəninin içindən sənə meyil saldı. Kiminsə səsi səni fikirdən ayıldır. Allah rəhmət eləsin, Ramiz, deyir. Başını qaldırıb baxırsan. Qonşunuzdur. Kənddəki qonşunuz. Axır qəmin olsun, deyir. Başını tərpedib razılıq edirsən. Qapınızın ağzındasan. Ata-baba yurdunun. Qapının rəngi haçandır tökülüb, qapı pas atıb. Qapının üstündə tozlu top izləri var. Sizin küçə bir az genişdir deyər, məhəllə uşaqları burda futbol oynayır, sizin qapınızı da futbol

qapısı yerinə işlədirlər. O vaxt qardaşın evlənəndə həyətin o biri tərəfində özünü üçün ev tikdi, həyətin giriş qapısını da ayırdı. Köhnə ev tərəf qaldı sənə. Qıfılı açıb həyətdə girirsən. Çoxdandır gəlmirdin buralara, həyətdə acınacaqlı vəziyyətdədir, ağaclar budanmayıb, meynələr kəsilməyib, ot vurulmayıb. Qardaşın demişdi mən eləyim, ancaq razı olmamışdın, demişdin, özüm gəlib eləyəcəyəm. Amma heç cür vaxt tapa bilməmişdin. Evə baxırsan. Babadan, atadan qalma evə. Elə bu qış Ruqiyyəyə deyirdin ki, qızları köçürdək, Eldar oxusun qurtarsın, onu da evlənirək, bu evi verərik ona, özümüz yığışarlıq kənddəki evə. Bir az əl gəzdirsək, bəsdə. İki qocaya başqa nə lazımdı ki? Evə baxırsan, həyətdə baxırsan. Ruqiyyəyə deyirdin, bir az əl gəzdirmək bəsdə, ancaq burda əməlli iş lazımdır, xeyli də xərc aparacaq. Dolu qadın görürsən. Necə gəldi yığıdığı saçları qara örpəyinin altından görünür. Can bala, deyir. Yox, anan deyil, bibindi. Sənə baxıb ağlayır, sən də özünü saxlaya bilmirsən, gözlərin dolur. Ağlama, deyir, qurban olum, bundan sonra nə dərdin-sərin olsa, gəl mənə də, deyir, mən də sənin anan. Ananı dəfn edib qayıtmırsınız. Bibin sənə təsəlli vermək istəyir, ancaq ona baxdıqca daha çox kövrəliirsən. Bu meynə ağ şanıdı. Ancaq o da qocalıb. Bəhəri azalıb, meyrusu da çox olur. Hər salxumda beş-altı böyük gilə, qalanı meyru. Bu biri ala şanıdı, yəni əvvəl ala şanı idi, üzümləri tünd-bənövşəyi olurdu, ancaq sonra üzümləri qaraldı. İndi bəhəri zil qara olur. Baxan deməz ki, bu ala şanıdı, deyər, elə əsl qara şanıdı. İki vaqon meyit. Üst-üstə qalaqlanmış meyitlər. Əsgərlikdə Urala düşmüşdün. Əfqanıstan davası təzə başlamışdı, heç bir il deyildi başlamağı. Anan çox qorxurdu ki, səni də davaya apararlar, ancaq aparmadılar, bəxtin gətirdi. Aparsaydılar, çox güman öləcəkdi. Ölməsəydin də, salamat qayıtmayacaqdın. Sonralar xeyli Əfqanıstanda vuruşan adam gördün, ən salamatı əyyaş olmuşdu. Bir dəfə təlimdə olanda üç zabıt gəldi, sonradan bildiniz ki, biri nazirlikdən gəlib, ikisi briqadadan. Beş nəfər çağırıldı, komandiriniz beş nəfər seçib göndərdi, biri də sən idin. Sizi yük maşınına mindirib hansısa yarımstansiya gətirdilər. Burda stansiya binasından xeyli aralıda iki yük vaqonu dayanmışdı, yanında da bir neçə yük maşını. Vaqonların qapılarını açdılar, ağzınacan meyitlə dolu idi. Əfqanıstanda ölənlər rus əsgərləri. “Грыз 200”. Qapıları açan kimi çürüntü iyi vurdu səni. Allah bilir, haçanın ölümləriydi, qatarda da neçə gün yol gəlmişdilər. Zabıtlardan biri ikililik şüşədə samoqon gətirdi, dedi, iç, meyitləri yükləyin maşınlar. Sən dedin ki, bacarmaram, iy ürəyimi bulandırır. Dedilər, iç, keçəcək. Dedin, mən içən deyiləm. Gördülər halın doğrudan yaxşı deyil, dedilər, sən dayan qıraqda. Ruslar samoqonu içib meyitləri yüklədilər maşınlar. Sizi hərbi hissəyə aparanda dilinizdən kağız aldılar ki, heç kimə heç nə deməyəcəksiniz. Siz də demədiniz. Dediniz ki, maşınlar palçığa batmışdı, onları çıxartmağa kömək elədik. Hələ yarımstansiyanın yaxınlığında çəkmələrinizi palçığa da batırdınız inandırıcı olsun. Çoxlu püstə ağacları. Sən balaca olanda kənddə püstəylə badamdan çox ağac yox idi. Hər həyətdə vardı bu ağaclardan. Püstə ağacının ən irisi kəndin içindəydi. Püstə dəyməyə başlayan kimi bütün uşaqlar daraşırdı o ağaca, elə bil öz həyətlərində yox idi. Hələ də yadındadır o püstənin tami. Ağacın altı şirəli olurdu, ağacın şirəsi damırdı yerdəki asfalta, hopurdu canına. Üstünə çıxan kimi ayaqlarınız da şirəli olurdu. Hər dəfə kənd içində püstə yeməkdən evə qayıdanda birinci həyətdə ayaqlarınızın şirəsini yuyurdunuz. Həyətdəki püstəni isə anan yığıb Novruza saxlayırdı. Çitdən balaca tor-

balar tikirdi, püstəni içinə doldurub ağzını da tikirdi. Balaca püstə balışları. Taxçada üst-üstə yığılmış balaca püstə balışları. Şirəli asfalt. Akif də əvvəl asfalt zavodunda işləyirdi. Sonra keçdi neft şirkətinə. Üzü qıbləyə. Bütün qəbirlər üzü qıbləyədir. Bütün evlər də. Kənddəki evlər. Ancaq həyətlərdəki ayaqyoluların üzü günbatanadır. Deyirlər, ayaqyolunu günçıxana tikməzlər. Üzü qıbləyə qəbirlərin nizamsız cərgələrinin arası ilə gedirsən. Kənd böyüdükcə bu qədim kənd qəbiristanlığı da böyüyüb, qəbirlər sıxlaşıb. Bəzi qəbilərin arasından heç yol da qalmayıb. Səkilərinin üstündən keçməlisən. Özünüzkülərin sırasına çatırsan. Nənən, atan, anan, bibin, Həsənağa, başqa uzaq qohumlar. Atanın ayaq tərəfində Eldarı basdırmısınız dünən. Atanla ananın qəbirlərinə baxırsan. Baş daşılardakı yazıları, tarixləri oxuyursan. Sonra Eldarın qəbrinə baxırsan. Bir neçə aya bu qəbirə də baş daşı qoyduracaqsınız. Eldar Ramiz oğlu. 20 yanvar 1990 – 14 aprel 2007. Eldarın üzünü xatırlamağa çalışırsan. Olmur. Yenə bir dəstə ölülər gəlib keçir gözünün qabağından. Ancaq aralarında Eldar yoxdur. Qəbirin qabağında sallağı otursan. Ölülər səni və qəbri dövrələyir. Şam alovu kimi titrəşib yellənirlər. Eldar. Sənin oğlun Eldar. Sənin oğlun? Hə, sənin. Ürəyin sıxılır. Ancaq bu, Eldara görə deyil. Eldar həmişə yad olmuşdu sənin üçün. Hardan başlamışdı bu yadlıq? Nədən başlamışdı? Deyəsən, elə doğulduğu gündən. Deyəsən yox, lap yəqini. Hə, yad idi Eldar sənə, heç vaxt ona oğlun kimi baxa bilməmişdin. O elə doğulandan dayısının oğlu idi. Bütün yayı da onun bağında dincəlirdi, ayın yarısını da onlarda qalırdı. Gərək o vaxt gəlməyəydin kəndə. Ya da Ruqiyyəni də gətirəydin. Nə biləydin belə olacaq? Kim bilirdi belə olacaq? Qardaşın Soltanı kəsdirmişdi. Yanvarın 19-u kənddə xudmani yığıncaq eləyirdi. O vaxtlar sünnət toyu eləməirdilər, ancaq ən yaxın qohum-qardaşı çağırıb yığıncaq eləyirdilər. Əvvəl istədin ailəlikcə gələsiniz kəndə. Ancaq Ruqiyyə hamiləliyi ağır keçirdirdi, ağrıları çox olurdu. Birdən belə qərara gəldin ki, bu vəziyyətdə kəndə aparmayasan, hər ehtimala, aparıb Akifgildə qoydun, özün qızlarla kəndə gəldin. Gecə də o hadisə oldu. Bütün əlaqə kəsildi şəhərlə, nə telefon xətləri işlədi, nə avtobus, maşın gedib gəldi. Heç radio-televizor da işləmirdi, biləsiniz nə var, nə yox. Şəhərə ancaq ayın 22-si gedib çıxırsan. Bir allah bilir o iki günü necə keçirtdin, hərə bir söz deyirdi, hamısı da bir-birindən dəhşətli. Qızları qardaşıngildə qoyub gətdin. Ruqiyyə artıq Eldarı doğmuşdu. Əslində, vaxtına hələ hardasa bir ay var idi, ancaq o hadisələrin stressinə görə vaxtından tez azad olmuşdu. Bax, Eldara yadlıq da həmin vaxtdan yarandı səndə. Gördüyün andan doğmalığ hissi eləmədin ona. O da böyüyə-böyüyə oldu dayısının oğlu. Heç vaxt sənə qulaq asmadı, heç vaxt sənin dediyinlə oturub-durmadı. Universitet qəbulunda da dayısının dediyi ixtisası seçdi. Qəbrin üstündə qalaqlanmış qərənfillərə baxırsan. Hələ də şuxdular. Qərənfil gec solur. Sovet vaxtı qızların ən sevdiyi gül idi. O vaxt kim idi qızılgülə baxan? Qərənfil idi, bir də nərgiz. Bütün Abşeron bu güllərin hesabına dolanırdı. Rusiya, Ukrayna, Belorusiya bazarları Abşeron qərənfilləriylə dolub-daşırdı. Elə sizin kənddə də çox adam qərənfil əkirdi. Həsənağa da, qardaşın da. Sən artıq şəhərə köçmüşdün onda, ancaq qardaşın səni şirnikləndirirdi. O boyda həyat qalıb boş, deyirdi, gəl sən də ək, bərəkətli şeydi. Bir qoyub on beş götürürsən, deyirdi, boğazını cırmır ki, hər reysdən bir maşının puluyla qayıdırəm. Neynirəm pulu, soruşurdun. Necə yəni neynirəm, qardaşın deyirdi, yığ, şəhərdə ev al da. Evim var, deyirdin. Bu günün sabahı da var, deyirdi,

nə bilirsən nə olacaq? Qulaq asmadın qardaşına. İndi təəssüflənirsən. Sentyabrın biri. Dilarə təzə məktəb formasını geyinib, çantanı kürəyindən asmınsız, ancaq çanta bir az böyükdü, çiynlərindən sürüşüb düşür. Dilarə tez-tez çantanın qulplarını düzəldir. Ruqiyyə saçını hörüb, ağ bantik bağlayıb. Dilarə birinci sinfə gedir. Dilarəni, sonra Gülarəni öpürsən. Hərəsi Ruqiyyənin bir əlindən tutur, gedirlər. Bir az gedəndən sonra qızlar dönüb sənə əl edirlər. Sən də gülümsəyib əl edirsən. Ruqiyyə əvvəl Dilarəni məktəbə aparacaq, sonra Gülarəni bağçaya. Universitetə getməli olmasaydın, sən də gedərdin onlarla. Möhkəm xəzri əsir. Səhərdi. Yaydı, heç vaxt yayda belə külək əsdiyini görməmişən. Kimsə dənizdə batıb, anan deyir. Axşam qonşunuzun oğlunun meyitini tapıb gətirirlər. Balıqçı idi, ancaq bu dəfə dənizə balığa getməmişdi, çimməyə getmişdi. Necə olubsə, batıb. Qonşu arvadların vay-şüvəni üç həyət o tərəfdən gəlir. Sən də gedirsən qardaşınla. Kəndin ağsaqqalı oğlanın atasına ürək-dirək verir. Taledi, qismətdi, deyir, dəniz həmişə verdiyindən çoxunu alır, deyir, dənizdə həyat var, ancaq bərəkət yoxdu, deyir. Anan xalçanı səkinin üstündə yuyur. Sən quyudan vedrə-vedrə su çəkib gətirirsən. Anan paltar sabununu bıçaqla ovub suya qatır, sabunlu su düzəldib xalçaya səpir, süpürgəylə ovxalayıb ilmələrin arasına yeridir, sən gətirən vedrəni alıb xalçanın üstünə tökür. Yenə gedib gətirirsən. Quyudan su çəkməyin öz çəmi var, gərək vedrəni üzəşəği atasan. Bunu sənə atan öyrədib. Amma hərdən ip əlindən sürüşür, vedrə quyuya düşür. Yenə çəkib çıxartırsan. Xalçanın sabunu təmiz yuyulana qədər su daşıyırsan. Sonra ananla köməkləşib xalçanı məhəccərin üstünə atırsınız qurumağa. Əvvəllər xalça-palazı dənizdə yuyurdular. Bunu da sənə atan danışib. Avqustun ortasından başlayırdı xalça-palaz yumaq mövsümü. Nə üçün avqust, soruşmuşdun atan bunu sənə danışanda. Çünki qabaq toylar ancaq payızda olurdu, sentyabrda əsasən, təktük də oktyabrda, demişdi, evləri ona görə payızqabağı təmizləyirdilər, xalça-palazı yuyurdular. Eldarın qəbrindən bir ovuc torpaq götürüb ovuşdurursan. Torpağın üst qatı qurusa da, altı nəmdir. Təzə qazıldığı üçün rahat ovxalanır. Əllərini bir-birinə çırpıb təmizləyirsən. Təmiz təmizlənmir, gərək dəsmalla da siləsən. Əlini pencəyinin cibinə salırsan, ancaq dəsmal yerinə əlinə başqa şey dəyir. Çıxardıb baxırsan. Quru qərənfilidir. Ağ qərənfilin qurusu. İki qırmızı qərənfilin yanındakı bircə ağ qərənfilin qurusu. Bayaq axı kitabı qoyanda gülü arasına qoymuşdun, deyəsən. Ya da sən elə bilirsən ki, qoymuşdun, gül cibindədirsə, deməli, qoymamısan. Görəsən, Ruqiyyə nə üçün məhz bu gülü qurudub saxlamışdı? O biri iki qırmızı gülü nə üçün qurutmamışdı? Qurutmuşdusa, bəs onlar harda idi? Qəbrin ayaq tərəfində balaca çuxur eşib gülü ora qoyursan, üstünü örtüb ayağa durursan. Bu biri cibindən dəsmalı çıxardıb əllərini silirsən. Hava qaralmağa başlayıb. Gərək şəhərə gedəsən, evdəkilər nigaran qalmasın. Dayanacağa çıxırsan. Təkamseyrək adam var. Sarı yumurtanın üstündə qəhvəyi rəngli əcaib, əyri-üyrü xətlər. Mollanın dediyinə görə, ərəb əlifbası ilə Ey insanlar yazılıb. Görəsən, əmin o yumurtanı sonra neyləmişdi?..

♦ P o e z i y a

Zeynalabdin NOVRUZOĞLU

KOÇÜB, O DOSTLARIN HAMISI KÖÇÜB

O qərib yolçunun gözünə bax sən,
Keçdiyi yollarda izinə bax sən.
Baxsan, dostlarıyla qoşa görərsən,
Köçüb, o dostların hamısı köçüb.

Salam verib, salam alanlar köçüb,
Dostluq körpüsünü salanlar köçüb.
Zaman körpüləri dağıdıb söküb,
Köçüb, o dostların hamısı köçüb.

Güvəndiyi qaya köçüb, dağ köçüb,
Qarşılayan, yola salan bağ köçüb.
Heç dindirmə, demə sağdı, sağ köçüb,
Köçüb, o dostların hamısı köçüb.

Köçüb gedib, əli çatmır dostlara,
Dəmir qəfəs çox dar gəlir aslana.
Bu hal-durum sığmaz şeirə, dastana,
Köçüb, o dostların hamısı köçüb.

Ağadan qul olmaz, nökərdən ağa,
Yarımçığı qatla qoy bir qırağa.

Əsl dostu dəyişməyəm cahana,
Köçüb, o dostların hamısı köçüb.

Yaxına, uzağa köçənləri var,
Düşmənin cəbhəsinə keçənləri var.
Salam, dünyasını dəyişən dostlar!
Köçüb, o dostların hamısı köçüb.

BU DƏNİZ GÖZƏ GƏLDİ

Bu dəniz balığıynan,
Balığın ağılığıynan,
Kürünün çoxluğuynan,
Bu dəniz gözə gəldi.

Çəpər oldu buruqlar,
Qara-qara qoruqlar,
Qara qanımı sorurlar,
Bu dəniz gözə gəldi.

Bu fitvanı kim yazdı?!
Dedilər, ərizəbazdı.
Qazan dərin, gen qazdı,
Bu dəniz gözə gəldi.

Hamını yudu dəniz,
Yudu, oldu tərtəmiz.
Dəniz olub xəstəmiz,
Bu dəniz gözə gəldi.

Başı keçdi ilgəyə,
İp qırıla, ölməyə...
Göz kor ola, görməyə,
Bu dəniz gözə gəldi.

ENMƏRƏM AXI...

Dərdi yenib, yeniləndə,
Ölüb təzədən diriləndə,
İçimdə dava gedəndə,
Kimsəyə demədim,
Deməyəm axı...

Özümdən yuxarı
qalxmadım əsla,
Özümdən aşağı
Enmərəm axı!..

QALA OLMAQ İSTƏYİR

Bir daş olmaq istəmir
Vətənin qalasına.
Qala olmaq istəyir
Qohum-əqrəbasına.

ADAM OYNADIR

Yazıq görkəmiylə
Adam aldadır.
Adam deyil,
Amma adam oynadır.

BİLMİRƏM, GÖZÜ NEYNİR?

El üçün ağlayanın
Gözü kor oldu, amma,
Qəlbinin gözləriylə
Ağladı yana-yana.
Dedi, ağlamayan göz
Heç mənə gərək deyil.
El dərdini duymayan,
Bilmirəm, gözü neynir?

TƏRİF VƏ TƏNQİD

Tərif etmək asan yol,
Tənqid etmək çox çətin.
Çətindir qabağında
Durmaq quduz itlərin.

QUCA BİLƏSƏN

Sözün min qatı var, açə biləsən,
Sözün qanadı var, uca biləsən,
Dünyada ən uca, möhtəşəm zirvə
Sözün zirvəsidir, quca biləsən...

DAŞA YAZDI ADINI

Külüngü vur, a Səttar!
Axtaran bir gün tapar.
Göstər öz hünərini,
Təslim olsun qayalar.

Su gəlib arxa dolsun,
Arx bizə arxa olsun.
Elə vur ki, külüngü,
Dağdan bulaq doğulsun.

Səttar qayanı çapdı,
Gizlənən suyu tapdı.
Arx qazdı, boru düzdü,
Su gəlib kəndə çatdı.

Sirab oldu bağ-bağça,
Gül-çiçək xonça-xonça,
Quşlar həvəsə gəldi,
Cəh-cəh vurdu doyunca.

Kəndin kənkəri Səttar –
Zərbəsindən daş çatlar.
Əsl el qəhrəmanı,
Ona Fərhad mı çatar?

Düşündü imkanını,
Susuz kəndin halını,
Külüng qələmi ilə
Daşa yazdı adını.

YAXŞI Kİ MƏNİ GÖRMƏYİB

Çoban yatıb yuxu görüb,
Sürü itib onu görüb.
Çoban durub, yuxu qaçıb,
Ac canavar süfrə açıb...
Yeyib-içib o qudurub,
İti də boğub öldürüb.
Çoban baxıb mənzərəyə,
Göz ağrıdan bu səhnəyə.
Astadan belə söyləyib:
Yaxşı ki mənə görməyib...

TƏBİƏTLƏ MÜHARİBƏ

Qabaqda çovğun,
Sağında ayaz,
Solunda boran,
Qış gəlirdi...
Silahlanmış bir ordu
Düşmən üstə gedirdi.
Bulud təyyarələrdən
Ağ mərmə tökülürdü.
Acığından şələlə
Boğulur, hönkürürdü.
Düşmənlər qarşılaşdı,
Əlbəyaxa vuruşma
Bax, beləcə başladı...
Üç aydan sonra,
Təbiətin böyük zalında –
Mart-aprel aylarında,
Yazıldı qərara:
“Qış təslim olur bahara!”

ORDAN-BURDAN

ÜÇ AXMAQ

İki axmaq axmaq-axmaq danışdı,
Sonra durdu yaxalaşdı, çarpışdı.
Üçüncü bir axmaq araqla gəldi,
Hər üç axmaq yedi-içdi, barışdı.

* * *

O tay-bu tay doğmadı,
Yadlar kəsdi-doğradı.
Araz düşdü pusquya,
İki namərd ovladı.

* * *

İlan neyləsin, zəhər
Axırmış damarından.
Atalar demiş bunu:
Kasıbın olanından...

* * *

Alqışların altında
Uçub töküldü səhnə.
Sonradan məlum oldu:
Zəlzələymiş, sən demə.

* * *

Özünü boyamışdı,
Boyamışdı o ki var.
Bu boyanın içindən
Tərtəmiz adam çıxar?..

* * *

Keçinin buynuziylə
Canavar öldürənlər,
Keçinin gözləriylə
Canavarı görələr...

* * *

Kim başını buladı,
Başı keçdi kəndirə.
Quyruğunu bulayan
Mindi atın tərkinə.

* * *

Məddaha möhtac olan
Başçı yazıqdan yazıq.
Məddahları sevməyən
Başçıya tamarzıyıq.

* * *

Vəzifəyə keçəndən
Dost-tanışdan yan durur.
Balıq kimi soyuyub,
Əllərimi dondurur.

* * *

Söz var ki, başdan ağır,
Dəmirdən, daşdan ağır.
Sözünü ağır eylər,
Gər olsa başda ağıl.

* * *

Qayıdacaq özünə,
Kimə nə eləmişən.
Yaxşılığı, pislili
Özünə eləmişən.

* * *

Vətənin şah damarı
Onun sərhədləridir.
Bu damarda axan qan
Vətən şəhidləridir.

TƏMSİLLƏR

ŞİRİN ŞƏKLİ QALINCA...

Hakimin qabağında
Şir yumağa dönmüşdü.
“Vətən xaini” imiş –
Çaqqal özü görmüşdü.
Tülkü də bunu bilib,
Tez-tez hinlərə girib,
Toplayıb dəlilləri,
Faktları, şəkilləri...
Hər sətiri tamam qan,
Neçə-neçə ittiham...
...Nəhayət, bu da iclas,
Hakim də ki, ədabaz,
Yağdırır sualları,
Eşitmir cavabları.
Şir dözməyib bağırır,
Hakim polis çağırır.
Qandallayıb məhbusu
(Bu onların arzusu)
Aparırlar məhbəsə,
Bir nəfər gəlmir səsə.
Hakim hökmü oxuyur,
Sözünün sonu budur:

“Mübarizə gedəcək
Haqq yerini alınca,
“Mübarizə gedəcək
Şirin şəkli qalınca!..”

QUYRUĞUNDAN UZUNDUR?

Tülkü dovşana dedi,
Qulaqların uzundu.
Dovşan da gülə-gülə:
Quyruğundan uzundu?..

ÇAQQALIN CƏSARƏTİ

Bir çaqqalın ağzında
Canavarın dərisi.
Sürüyüb aparırdı
Dərini hirsli-hirsli.
Görənlər mat qalmışdı,
Çaqqal həddi aşmışdı,
Səbəbini kim bilər?
Bilsə, bir tülkü bilər.
Tülkü gülüb dedi bəs,
Olsun sizə də bir dərs.
Əmr pələngdən gəlib,
Pələnglə qohum olub,
Çaqqal belə yekəlib!..

HİRSİNİ TƏRGİDƏSƏN

Şir tülküyə hirslənib,
Dedi, hiyləni tərgit.
Əgər bunu etməsən,
Onda meşəni tərk et!
Tülkü dedi, şahim, mən
Hiyləni tərgidərəm.
Bu şərtlə ki, gərək sən
Hirsini tərgidəsən.

SƏRÇƏ BALASI

Elə bilirdi ki, sərçə balası,
Hamıdan güclüdür onun anası.
Qazın balasına pəncə atırdı,

Ördək balasına daş fırladırdı.
Toyuq balasının üstünə qonur,
Onları qovlayır, incidir, yorur...
O öz kimliyini dərk eləmirdi,
Anası qorxudan səs eləmirdi...

GEÇƏ ÖZÜNÜ DANIR

Ay günəşə söz atdı,
Üz-gözünü bozartdı:
– Gündüz alışıb-yanır,
Gecə özünü danır!

İKİLİKLƏR

Mərdi qovma, namərd olmaz əsl mərd,
Çox qovarsan, bağı çatlar, a namərd.

* * *

Şir hünəri dağda-daşda gərəkdi,
Hinlərdə tülkülər daha zirəkdi.

* * *

Özünü qurban dedi yoldan keçən hər kəsə,
Cəsarəti çatmadı bir toyuq qurban kəsə.

* * *

Gülə-gülə ölənlər – ölümü öldürənlər!
Ölə-ölə gülənlər – ölümü güldürənlər.

* * *

Şirin pəncəsinə keçən, ay tülkü,
Sənə isti olar, çıxart o kürkü.

* * *

Xalqın ayağına enməyən bir şəxs,
Ona rəhbərlik eyləyə bilməz.

* * *

İblisin məhvini istəmirəm mən,
İstəram ki, onu peşiman görəm.

* * *

Alçağın alçaqdan fərqi var, amma,
Desələr ki, çoxdur, ona inanma.

* * *

Bir ov üstdə iki şirin biri ölər,
Bir toyuğu iyirmi tülkü yolar, bölər...

* * *

Xalqa qurban deyə-deyə canını,
Zəli olub sordu onun qanını.

* * *

Şeir oxumağı bacarmayanlar
Dərdə əlac tapıb şair oldular.

* * *

40-cı otağın sirri tapıldı,
Rüşvət verən kimi qapı açıldı.

* * *

Adama yovuşmaz dedilər ona,
Adam axtarırdı o, yana-yana.

* * *

Anası bilirdi lalın dilini,
Amma lal bilmirdi ana dilini.

* * *

Vara, cah-cəlala baş əyir hamı,
Bu varı özüylə aparan hanı?

* * *

Mədəni görünmək istəyir, fəqət,
Anlamır ki, elə budur cəhalət.

* * *

Zülmət gecələri yaşamayan şəxs
Əbədi işığı qazana bilməz.

* * *

Pələng ayağını döydükcə yerə,
Tülkü dalı-dalı girirdi hinə.

* * *

Dərdi anlamağı qalsın bir yana,
Dərsiz adam görsə, dərd olur ona.

* * *

Ağrı olan yerdə ağırlıq da var,
Ağrısız-acısız ağıl doğular?

* * *

Danışmağı bacarmırsan, bacarma,
Heç olmasa, susmağı bacarsana.

* * *

Yamacda yıxılan kəs
Zirvəyə qalxa bilməz.

* * *

Uşaqlaşmaq uşaq olmaq deyil ha,
Qocalıq da öz sözünü deyir ha.

* * *

Bilmirdi ki, alan kimdi, satan kim,
Özündən çox razı idi bildirçin.

* * *

Zaman qurd, ömür də bir qoyun imiş,
Yerdə qalanlar da bir oyun imiş.

* * *

Sözün alovunda qovrulmayan kəs
Ondakı cövhəri çıxara bilməz.

* * *

Sözü alıb satır söz dəllalları,
Sözə qiymət verir söz sərrafları.

* * *

İnsanlığ nə baxır qohuma, yada,
Qardaşımdır kim layiqsə bu ada.

DÖRDLÜKLƏR

Söz çox olsa, paxıl olar,
Söz az olsa, ağıl olar.
Lətifəni uzadarsan,
Ya dastan, ya nağıl olar.

* * *

Çox danışan deyildi,
Di gəl ki, zor deyirdi.
Düyü kimi arıtlayıb,
Plov kimi yeyirdi.

* * *

Şübhələnmə hər sözdən,
Arxayın keç körpüdən.
O, xeyirxah iş görməz,
Namərd körpü tikdirməz.

* * *

Sözün də kölgəsi var,
Xırdası, yekəsi var.
Dərya içrə balıqdır,
Nərəsi, kilkəsi var.

* * *

Görüb-götürənlər
Az danışar, düz danışar.
Təzə öyrənənlər
Bir eşidər, yüz danışar.

* * *

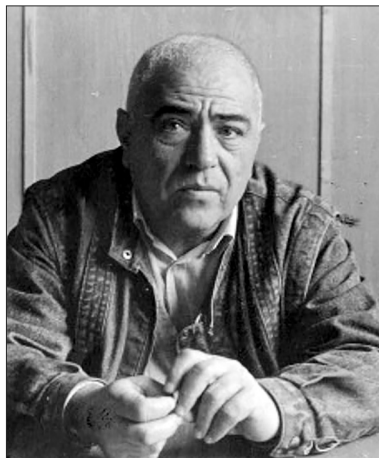
Söz var pula alınmaz,
Söz var pula satılmaz.
Söz – atalar sözüdür,
Bərabəri tapılmaz.

Naxçıvan

◆ E s s e

Oktay ŞAMİL

BU QLOBALLIQDA BATIB QALMIŞIQ “LIĞ”DA...

Qloballiq mühitində dünyamız elə qurulub, baxdıqca hər tərəf uçulub-sökülüb-tökülür, dağılır. Hərdən “Kefli İskəndər” olmaq istəyirsən. Bəzən çıxış yolunu intiharda görürsən. İntihar barədə düşünürsən.

Hərdən doğma ocağın belə bezdirir səni, qaçıb gizlənməyə yer axtarırsan. Amma hara? Hər tərəfdə anlaşıq “ölü canlar”dı. Söz soruşanda amma rusca, farsca, ingilis-fransızca cavab verirlər. Elimiz, dilimiz, reklamlarımız, kompüter və telefonlarımız yad dillərin basqısı altındadı.

“Sovet”dən qurtulub üzulsək də daha mürtəce, murdar bir cəmiyyətə gəlib düşdük. Verilən azadlıqlardan qədərincə istifadə edə bilmədik. Yırtıcılar “azadlıq”ı “azad” “lıq”a çevirdilər. Azadlığı qazananları isə qəzaya saldılar, saldırdılar. Az-çox yaradıb-qurduqlarını vurub-qırdılar, uçurdular, arxası üstə çevirdilər.

Siyasət adamları demə min sifətli olurmuş. Özü də bu sifətlərdən ancaq birini, ikisini, ən uzağı üçün görür bu cəmiyyət. Qalanları ört-basdır edilir, əbədiyyən bağlı qapılar arxasında qalır.

Belə baxanda hərdən Stalinə haqq qazandırmaq istəyirsən. “Mayn-Kaf”ı oxuyandan sonra Hitlerə də nifrət azalır. Onların heç biri (nə Stalin, nə Hitler, nə Mussolini, nə Franko) indiki başçılar kimi var-dövlət hərəsi olmayıb. Deyirlər öləndə Stalinin seyfindən cəmi 4 min rubl halalca maaşı çıxıb.

Gəlirəm bu tərəfə. Hökumət sərəncamında olan itlərin arxa-dayağı var deyər “deyib-danışmağa”, “gileylənib hürməyə” mənə heç bir hüququ, haqqı yoxdu. Şah sarayındakı kimi yaşayırlar. Amma çimərlikdəki itlərin yeni dünya düzənində doğulan uşaqlar kimi sortu da bilinmir. Yatanda sərələnib yatır, elə bil ölüb. Gəzəndə isə görürsən qarnı kürəyinə yapışib. Marik gələne kimi gəlib-gedənlərin qabağında quyruq bulayırlar.

Bunları sən o zaman yazmalıydın, Faruq, indi gecdi, çox gec! Bundan sonra yüz il yaşasan da istədiyini yazı bilməyəcəksən. Ağrı-acılı yazıçı dünyagörüşünə, dərinə, düşüncə tərzinə görə yazıçıdır. Yadda həqiqəti yazanlar qalır, bayatı qoşanlar yox. Qalan hamı “palaza bürünüb elnən sürünənlər”di. Fason verib internetdə görünənlərdir. Yəni, “hələ ölməmişəm”. Əslində isə ölümlərdir. Özünü oda-közə vuran dəlillərdir... “Banqladeş”li kimi zibillikdə əyləşib bir-birinə tərif yağdıranlardır. Sən

səhhətini düşünür, dərmanlarını düşünürsən, hansından sonra hansını atmalısən... Haçan yatmalısən, haçan durmalısən... Nələri yesən ziyan gətirməz... Otur yerində, səsinə çıxarma.

Sən Cabbarlı kimi, Tomas Vulf kimi yazı stolu arxasına fədakarca keçməliydin və axıracan getməliydin. Dur indi perekisini iç, təzyiqini ölç! Sonra da get özünə Qazax pomidoru axtar, seç. O birilər insan əleyhinə becərilən pomidorlardı. Altı aydan sonra bədxassəli “xərçəng”in hazırdı. “Onkologiya xəstəxanası” da elə bunu gözləyir, pulunu alıb özünü yola salacaqlar.

Yaxşı, indi bə niyə yaza bilmirsən, Faruq, günahı həmişə onda-bunda görürsən. Solmaz evdə yox, mane ola... Bacıları, xalası qızları, xalası nəvələri ilə Şəki-Zaqatala-Qax zonasına turist səfərinə gedib. Gecənin dərya sükutuna hay salıb didişən küçə itlərinin səsi gəlmir. Qonşudakı təmir işləri də təxirə salınıb deyəsən, bə niyə yaza bilmirsən?

Fürsəti fəvtə vermişən. Vaxtı qaçırmısan. İndi kimə nə deyə bilərsən?!

Yazıcılardan ikisi elə srağagün köçüb getdi. Qocaman yazıçı Babanlı Vıdadi ilə Məmməd İsmayıl! Qoşul sən də get, buralarda qalmağının elə bir əhəmiyyəti yoxdu...

Mərhum Vıdadi Babanlıyı yaxşı tanımırdı Faruq. Haçansa bir yazısı əlinə keçmişdi, oxumağa cəhd göstərsə də, “Külək atını dördnala çapdırırdı” ilk cümləsini oxuyandan sonra yazını qatlayıb ehmalca o tərəfə itələdi. Yəni, mənlilik deyilsən...

Məmməd İsmayılı amma yaxşı tanıyırdı. Qazaxda, Tovuzda ezamiyyədə olmuşdular. Onun “Döy qapımı, ağacdələ” şeirini hamı kimi Faruq da bəyənmişdi, amma xırda qeydləri də vardı.

Bununla belə, Məmməd özünü olduqca iddialı aparırdı. Moskva qəze-tlərindən birinə verdiyi müsahibədə indiki “yazançı”lar kimi yazılarını Səməd Vurğun və Rəsul Rzanın yaradıcılığı ilə eyniləşdirirdi. Məmmədin bu davranışı Faruqun xoşuna gəlməmişdi.

“91-lər”dən fərqli olaraq 90-larda o da Elçibəy dəstəsinə qoşulub mərhum Vıdadi Babanlı demişkən “atını dördnala çapdırmışdı”. Sonra isə “behəmdüllah”, haqq-ədalət yerini almışdı...

İndi hansısa sosial şəbəkədə bir “həqire-bəndə” “Mən üç böyük Məmməd tanıyıram” – yazır. Məmməd Araz! Məmməd Aslan! Məmməd İsmayıl!..

Bunu oxuyandan sonra Faruqu elə bil ilan çaldı. Bəs Məmməd Səid? Məmməd Arif, Məmməd Əkbər? Məmməd Cəfər? Mən hələ Məmməd Namazla Məmməd Orucu demirəm... Gülümsədi...

* * *

Bəşər övladının yarından çoxu hazırda mənasız işlərlə məşğuldu. “Şunu götür, şunu qoy!”. Yəqin özləri də bunu duymamış deyil. Qlobal dünyada yeni qloballaşmaya ehtiyac var. Mənasız iş görən adamları işgüzar robotlar əvəz etməli. “Yeni dünya” quranlar sanki barbarcasına bağırır: “Bizə lazım olmayan insan niyə də yaşasın?!

Torpaq davalarını, yeraltı, yerüstü sərvət davalarını göz önünə gətirin. Hamısı da “hazıra nazir” müsəlman ölkələrində... Müsəlmanın tikib-qurub-yaratmaqla işi yoxdu. Özləri özləriylə mübarizə aparır, bir-birini didişdirməkdədi...

Yaradıcı təşkilatlarda da “müsəlmançılıq” deyə vəziyyət təxminən eynidi. AYB-nin, eləcə də Bəstəkarlar, Rəssamlar birliklərinin işi bir çoxlarına mənasız görünür. Onların fikrincə səmərəli iş görənin yerini səmərəsizlər tutub. Özü də bu fikri faşist cildinə girmiş “qoca qartallar” fırladır. Deyirlər, məsələn, Anar 35 ildi orda bizim yerimizi tutur...

Amma İstirahət mərkəzində o gün bəstəkarlardan biri mənə ayrı söz dedi. Dedi, Anar işdən getsə, onların göz dikdiyi kreslosunu da özü ilə aparacaq. Yəni, Yazıçılar Birliyi (eləcə də Bəstəkarlar Birliyi, Rəssamlar Birliyi və s.) buraxılacaq. Bizim təşkilatlarımız AYB-yə bağlı təşkilatlardı. Hətta Elçibəy dönəmində deyirdilər, hökumətə bağlı yaradıcı təşkilat dünyanın heç bir yerində yoxdu. Büdcəyə oturan təşkilat kimə lazımdı? Mərhum Öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndən sonra vəziyyət dəyişdi.

O zaman Anarın dost bildiyi insanlardan bir neçəsi həqiqətən AYB-yə qənim kəsilmişdi. Hücumlər təşkil edirdi. Batıb-bulaşdıqları əyalət çamurunu Anara da yaxmaq istəyirdilər. Amma Anar həqiqi ziyalı ucalığındaydı deyə, əlləri ora çatmırdı. Qaragüruhçular qurultayqabağı imzalar kampaniyasına başlamışdılar. Gizli-gizli səslər toplayıb vəzifə bölgüsü aparırdılar.

Tayfa psixologiyası ilə yaşayan bu tiplər hələ də dərk etmir Anar Türk dünyasının ən möhtəşəm, müdrik simalarından biridir. Müqayisə cahızdirsə, o, bizim Çingiz Aytmatovumuzdu. Bəlkə Pablo Nerudamızdı. Nə olsun Anarın “Nobel mükafatı” yoxdu. Neruda Latın ölkəsi xalqları üçün necə qucaq açıbsa, Anar da türk dünyasına eləcə qucaq açır.

Düşündüm, Anar bu ölkədə kimə nə pislik edib görəsən, qeybətini qırırlar?! Qeybdən gələn səs qulağıma pıçıldadı, məsələ “pislik”də deyil, Faruq, “düzlük”dədi! İndiki cəmiyyətdə düzgün olmayasan gərək... Pis olmayana da pislik edənlər tapılır.

Əfsus, min əfsus, bu müstəqillik illərində Anarı biz layiqincə qoruya bilmədik. Tayfa psixologiyası ilə yaşayanlar onu stressdə saxladılar. Yerli-yersiz (qərəzli!) hücumlardan dolayı şəkərə tutuldu. Nəhayətdə ürək əməliyyatına girməli oldu. Buna baxmayaraq, amalsız sürünənlər hələ də Anarın balığını dartışdırmaqdadırlar. O isə heç kəsə əhəmiyyət vermədən öz müqəddəs yolunu davam etdirməkdədi...

Təkcə bu fakt kifayətdir o anlaşıqlar anlasın, ölkə əhalisinin təxminən dördəndən biri “Anar” adı daşıyıcısıdı. Amma bir daha heyiflər olsun, dünyamız elə gündədi bu adı indi korrupsionerlər də daşıyır. Onun kəsinti dırnağı olmayanlar torpaqları zəbt edir, canavar xislətiylə murdarlayıb halaylayır, 30-35 il öncəki uçuq-sökük daxmalarını saraylayırlar. Ziyalılıqdan uzaq lakeylər isə o kəsləri tərifləyir, ekranlara çıxıb bəd əməllərini malalayırırlar.

Mən o gün hörmətli şeyximiz Paşazadə Allahşükürü yuxuda gördüm. Dedim, ya Şeyx, ya hacı Allahşükür, belə olmur axı, biz neyləyək? Dedi, gördüklərinə vermə fikir, söylə sən də BUNA DA ŞÜKÜR!”

* * *

İstirahət mərkəzində Solmaz bacısının kəsilmiş kənd çolpalarından çıxan sür-sümükləri yığıb Faruqun yolunu çimərlikdə gözləyən itlərinə saxlamışdı, yazıqdılar...

Bu gün sentyabrın 6-sıdı. Günel Türkiyədən 8-ində qayıdacaq. Orta və ali məktəblərdə dərslər 15-ində yox, 22-sində başlanmalıdı. Dünya xəbərlərində

ölüm-itim, qırğın-qandı. Yanğın, zəlzələ, sunamilərdir. Ürək açan heç nə yoxdu. Maaşlar minimum, pensiyalar minimum... Bir yandan da qohum-əqrəbə bu yaşda səni hüzür yerlərinə dartır, daxli olmayan adamlarla görüşdürür. Özünü büsbütün tapıb-yığıb-toplaya bilmirsən. Müsəlmançılıq hər tərəfdən sıxışdırır. Təsəvvür edin, ziyalıya qiymət verən məhz bu adamlardır. Kimini dağa qaldırır, kimini dağdan endirirlər.

*Bax bu millətə, bu bahalığa, Bax gör necə batmışıq lığa...
Belə saxtakar, cinayətkar cəmiyyətə
nifrətimi qəbul elə, İlahi!
Bu bahalıqda ucuz ölüm axtarıram,
“Əbədi Vətənimə” hicrətimi qəbul elə, İlahi!..*

28 avqust - 09 sentyabr 2025

KİÇİK BIOQRAFIYAMA BƏZİ İRİ PROYEKSİYALAR

Tərcümeyi-hal əvəzi

Mən avam azərbaycanlı, fəqir Oktay Şamil 1943-cü ilin oktyabrında hələlik Şamaxı rayonu sayılan Sanqalan dağının ətəyindəki Bico kəndində dünyaya göz açdım. 4 ay 14 gün qeydiyyatsız (havada!) qaldım. Sonra yenidən yaradılan Ağsu rayonunda qeydə alındım.

Uşaqlıq və yeniyetməlik çağlarım dağ döşündə keçdi. Sərin bulaqlardan su içdim. Bərkə-boşa düşdüm, hamını sınađım və dünyaya bu yersiz gəlişimi qınadıım.

*Gəlib nə gətirdim bu dünyaya mən,
Dünyada elə bil yamaq kimi yəm.
Beynim yorğun düşüb düşüncələrdən,
Fikrimin qoynunda yumaq kimi yəm.*

*Dağlar danışmayıır, dərələr susur,
Onların qəlbinin dağı var axı.
Dağlardan gəlmədir bəlkə bu qüsür,
Dərdli olanların belə susmağı...*

“Sanqalan” – “sak qala”, “Bico” – peçoy-hun tayfalarıdır. “Bico” adına Türkiyədə də (doğru üzündə) rast gələ bilərsiniz. Ağsu-Şamaxı-Bakı magistralın-dan kənarda, Bakı-Qazax-Tiflis dəmir yolundan 50 km-lik məsafədə, əyalət dərinliyində böyüdüyümə yalanı ayırır ayırd edə bilməmişəm. Demə böyük şəhərlərdə, meqapolislərdə yaxşılıq edən ona görə edirmiş on qat əvəzini qazansın. Siqaretini bir dəfə yandıran 10 əvəzini gözləyirmiş. İpiqırıq alverçi ba-zar adamları hər yerdə məni aldadıblar.

İl qan qrupuma görədi bəlkə, bilmirəm, heç zaman birinciliyə can atmamışam.

O il kamal attestatını bizə gec verdilər. Bekar qalmayım deyə 2 illik ticarət məktəbini oxuyub bitirdim. Amma heç kəsi aldatmadım, heç nəyi satmadım. Bir kimsəyə atmadım.

Hər yerdə gözəllik vurğunu oldum. Böyük şairimiz Məhəmməd Hadi demişkən, “Lakin uzaqdan!..”. Məncə, bütün bu gözəlliklərin fəvqündə qadın gözəlliyidi. Dünyanı rəngdən-rəngə salan, əlvan boyalarla boyayan qadınlardı. Avtobusda, metroda ayağa qalxıb yer vermə ənənəsi ədəbdən olduğu qədər də gözəlliyə təzim əlamətidir.

Dumanlı-çiskinli bir aprel havasında o gün “pilotsuz süni intellekt” düşüncələrimlə başılovlu evə qayıdarkən başı kapşonlu bir qızcıqazla qarşılaşdım. Dünyadan xəbərsiz, etinasız bu uşaq özünün (sonsuz və intihəsiz) öz gözəllik poeziyasını yaşamaqdaydı. O ilahi qaş-göz, çiskinli havadan islanan o almacıqlı yanaqlar, azca aralı tər dodaqlar sanki səmalarda sevgi nəğmələri oxumaqdaydı. Qınamayın, o gözəllik bu yaşımda məni lal etdi, halbahal etdi, daş pillələri enəndə əlimdən tutdu yıxılmayım, ötüb getdi. Sonra aramızdakı dəniz uzununu məsafəni anladım, öz-özümü uşaq kimi qabağıma qoyub danladım. Daxilən amma bu misranı pıçıldadım: “Ayrılıq bir dənizmiş, sən uzaq, yaşıl ada”!.. “Sevgimiz elə bu qədərmiş, Məhəbbət qürbətə gedərmiş...”. Bu dünyanı “tərəzi bürcündə” tərsinə görən a avam, bilmirsənmi, bu yaşda qızcıqazların hamısı qundaq körpəsi kimi gözəldi.

Həyatımız bəzən təsadüfdən qurulur. İndi oturub fikirləşirəm, o zaman mən o qıza rast gəlməsəydim, sevgi şeirləri yazıb həqiqi izzətə yoluna düşməsəydim, mərhum Vidadi Paşayev bir şeirimi AzTV-də o vaxt şöbə müdiri işləyən, hamının xeyirxahı Anara təqdim edib məni Anarla tanış etməsəydi və Anar da hə-min yazını aparıb atası Rəsul Rzaya göstərməsəydi, tale məni görəsən haralara aparardı?

Eləcə də Universitetə qəbul imtahanını xatırlayıram. O zaman sərbəst mövzulu inşa yazıb “ədəbiyyat”dan qiymət almasaydım, tarix imtahanında komissiya sədri təsadüflə gəlib imtahan verdiyim auditoriyaya daxil olmasaydı və məni əlavə suallarıyla sıxma-boğmaya salan müəllimlərə – “niyə bu uşağı incidirsiniz, qiymətini yazın getsin də” – deməsəydi, Allah bilir sonrakı taleyim necə olacaqdı. Nəhayət, məni “təkar altında qalmış” bir “üç”lə yola saldılar. Tər-qan içində dəhlizə çıxıb qapı ağzına yığışan abituriyentlərdən o qadının kim olduğunu soruşdum. Dedilər, komissiya sədri Səidə İmamzadə idi. Ürəyimdə ana-mın dualarından ona dualar etdim. Və beləcə “perspektivli” arzuların həndəvərinə yaxınlaşıb yetdim.

İclasdan və iclasbazlardan qaçdım. Dedi-qodunu, qer-qeybəti adlayıb üstündən keçdim. Onunçün də bəlkə uzun-uzadı, “uzundərə” danışa bilmirəm. Bu xarakterimlə də dünyanın, insanların etibarsızlığına alışdım və elə bil gedib min illərin ölümlərinə qarışdım.

Süni intellekt allergiyamız olan Donald Tramp ilə İlon Mask hakimiyyətə gələndən bəri yarası misallı yaramaz və anlamaz məmur tayfası artıb çoxalıb. O ona, bu buna “mız qoyur”, “qoz qoyur”, hətta diaqnoz qoyur, türməyə salıb çürütdürür, dəlixə-naya saldırıb öldürtdürür, üstün ördürtdürür... Kasıb-kusubu, fəqir-füqəranı soyur...

“Qrand-həyat”dakı mənzil-məişət qrupu üzvlərinin açıqlamasına görə kompleksdə 100-dən çox “yekəqurşaq” yaşayır və heç biri də işiq pulu, qaz pulu, su pulu, mənzil pulu ödəmir. Kompleksin rəhbərliyi də o kəslərə “gözün üstündə qaşın var” deyər bilmir.

Bir qədər də gəlirəm bu üzə.

Türkiyəli ədib Ziya Paşa deyir: “Şairin bəlli olur rütbeyi-əqli əsərindən!”. Şeiri-şeyriyyəti, məntiq və mənəviyyəti azanlar, “hekayə” adına “hekayət” yazanlar, “süni intellekt” – yapı-zəka-“sazan”lar mənim bu dediklərimi çətin ki anlar! Onlar ekrana, efirə ədəbi hədyanlar üfürür, milli-mədəni-mənəvi dəyərlərə tüpürür... Görünür biz bilməmişik, dünya elə əzəldən beləymiş. Biri, bir parası əkə-ükə, qalanları miskin-küskün, itkin-köçkün-köləymiş...

...O gün dünya futbolu ulduzu, danılmaz dahi Dieqo Maradonanın tabutunu yuxuda gördüm. Milyonlara qoşulub mən də gedib mafəsinə girdim və sonra ölüm mələyinə xəbər göndərdim:

***Dedim, “Bu dünyayla mən barışa bilmirəm,
Özüm-özümləyəm,
heç kəslə danışa bilmirəm.
Səni doğrudan mən
özümə dost bilmişəm.
Aç qapını,
Al canımı,
gəlmişəm!..”***

BİR ŞAİRİN MƏNƏ BAĞIŞLADIĞI YAZISI

İnsan yenilik axtarır. Yeni söz, yeni ifadə, yeni deyim tərzü... Söz gözəlliyi təkcə insanın öz gözəlliyi deyil, dünyanın gözəlliyidir.

Dünyamızı söz işıqlandırır. İşıqlar o dəqiqə çiçəkləyir, sevgi nəğmələri oxuyur. Həyatda havayı yaşamadığını anlayıb o sevinc-sevgi ilə Tanrıya minnət-darlığını bildirirsən. Bu “yaralı” cəmiyyətə yararlı olmağa çalışırsan. Ta ömrünün axırınadək alışırsan, alışırsan, alışırsan...

Belə “alışqan” şairlərdən birinin şeirlərini oxudum “Ədəbiyyat qəzeti”ndə. Oxudum və rəngim dərhal dəyişildi, halbəhal oldum. Dərdlərini danışdı o. Özü də ürəyini sökə-sökə, asta-asta danışdı. Elə bil də yasda danışdı.

İmzaya baxdım, fotoya baxdım. Mən onu heç zaman görməmişəm. Görmüşəmsə də fikir verməmişəm. Adı da rastıma çıxmayıb. Bu sətiqləri yazmağa vadar edən Şəfəq xanımdı, Sahibli. Sözləri, ifadələri, deyim tərzini görün o necə gözəlləşdirir:

***...Əllərimin həniri
yaralı göyərçintək
hələ də çırpınır ovcunda
Adın qəzaya düşdü
dilimin ucunda...***

Və ya,

*...Xəbərin varmı
könlümün xatirə mövsümüdür.
Barmaqlarım səni soruşur
ovcuma tökülən göz yaşlarımdan...*

Və ya,

*...Çox gəzmə könlümün qəm dağlarında
Qəmdən havalanır qəm dağlarımda...*

Və s...

Ömrün qürbətindən danışan şairlərə mənim belə misralarım var.

*...Şair kəsə
bir qığılcım gərəkdir ki,
püskürə od.
Nə günü var fağırların,
qan qusurlar şairlər, qan!
Öd udurlar şairlər, öd –
Şairlərin
qəzəbinə toxunmayın...
Geyimləri ucuz-ucuz,
Ölümləri ucuz-ucuz
Dalamayın şairləri quduz-quduz!
Öz əzabı özü üçün bəs eləyər,
Şairlərin əzabına toxunmayın!..*

Həqiqi şair “böyük insanlıqdı”, Nazim Hikmət demişkən. Böyük insanlığın “pən-cərə şüşəsi sınırıq olur”. Şair komfortlarda yaşasa belə, ürəyi ümumin ürəyi ilə dö-yünür. Ona görə də danışanda ömrün quzey tərəflərindən danışır. Danışdıqca da alışır. Və bəsirət gözü açılır. Baxıb görür vətəninə quruca vətəndən savayı heç kəsi yoxdu. Ətrafda çalib-oynayan, atılıb-düşənlər janqlyorlardı, adamların başını qatmağa, cəmiyyəti aldatmağa çalışır. “Heç kim” olan o kəslər indi özünü dartır, elə bilir də özünü dardanlar artır...

Mən “qadın şeiri” – “kişi şeiri”, “kənd ədəbiyyatı” – “şəhər ədəbiyyatı” bölgülərinin də qəti əleyhinəyəm. Amma bu da həqiqətdir, kişilərin qələmindən süzülən şeir bir “çim” dərində görünür. Şəfəq xanımı oxuyandan sonra gördüm xeyr, misal gətirdiyim bu nümunələr çox “kişi” şairə örnək ola bilər. Baxmayaraq, qadınların işi-gücü, ev-eşik dərdi, ailə qayğıları böyükdü.

Özünü tənqidçi sayan hər kəs gərək həqiqi şairlərə biganə qalmasın. Belələrini mütləqə tapıb üzə çıxarsın, oxucularla görüşdürsün. İndiki biganəlik dönəmində Mayakovskinin dediyi kimi “radi” yazılar toza, torpağa qarışıb itməsin. Amma min təəssüf, söz xiridarları, söz libası geyinmiş kahinlər, söz sərrafları susur, meydan siyasiləridir. Əli Kərimin yerini Əli Kərimli alıb.

“Vicdan”, “namus” hazırda partiya adlarına çevrilib. İndiki kübar cəmiyyətlərdə onsuz da vicdan-namusdan danışılmır. Əhalinin tən yarısında amal, əqidə, məslək yox, dünyagörüş yox, amma hər kəs özünü mənəvi sayır, təmiz, əqidəli, zəngin bilir. Təhsil-səhiyyə-mədəniyyət çöküb. Mənəviyyət itib. Hər tərəfdə pul söhbətləridi. Dünyanın mizan-tərəzisi pozulub. Əqidəli insanlar nadan və cahillər arasında boğulur.

Digər qrup cırcıramaçdı. Sosial şəbəkələrə çıxıb hızla cırcırma nəğmələri oxuyur. Özünü hara gəldi toxuyur, təki cəmiyyətdə görünsün. Heç kəsə də vətəndaş qayəsi yox, vətəndaş ürəyi döyünmür.

Paxıllar, mağıllar, mağmunlar həmişə olub, indi də var. Qaranlıqda “yaşayan” yarasadı onlar. Ağacqurdu kimi yaşıllıqları məhv etməklə məşğuldurlar.

Qadınların şeir marafonunda bəlkə kimlərsə yenə var. Sadəcə, mən tanıya bilməmişəm.

Bu yerdə yaradıcılığı mənə çox doğma görünən daha üç nəfərin adını çəkmək istəyirəm.

Biri şəhid övladı, “Qarabağ” ağrı-acılarını şirin Qarabağ ləhcəsiylə dilə gətirən Mina Rəşiddi. Vaxtilə mən onun haqqında yazmışam. Təkrara ehtiyac duymuram.

Digəri, ictimai həyatımızdan alınan povestləri, bu povestlərin mövzusu, dili, koloriti ilə diqqəti çəkən Əfşan Yusif qızıdı. Əfşan xanımın sosial şəbəkələrdə yayımlanan şeirləri də maraq doğurur.

Digər bir istedad sahibi, böyük vətəndaş şairimiz, ustad Fikrət Sadığın övlad yadıqarı, poetik deyimlərlə rəğbət qazanmış Aysel Fikrətdi. Bu üç nəfərin son illərdəki uğurları gerçəkdən məni sevindirir.

Dünya əlbəttə rəngbərəngdi, hər dəqiqənin öz rəngi, öz hökmü var. 25 yaşdan aşağı indiki cavanların əksəriyyəti elə bil alqoritmlidi, proqramlaşıb doğulmuş “yapay zəka” sahibləridi. İlon Mask Marsa məhz belələrini axtarır. Sovet dönmənin “Marlen” (Marks, Lenin!), “Sovet”, “Kombayn”, “Kommuna”, “Moris” adlarına artıq hamı nifrət edir. Ələkbərlər “Aliks” adlanır, Ağacəfərlər “Aqa Ceferson”.

Çoxu “dünya beşgünlükdü” deyib işıqlı dünyanı qaranlığa çevirənlərin “acığına” “Pizzaində” əyləşib kekslə kokteyl içir, seks mahnılarıyla əylənir. Həqiqi şair

***“Əllərimin həniri
yaralı göyərçintək
hələ də cırpınır ovcunda...”***

– yazırsa, ölkə boyu günbəgün artan telefon aludəçiləri, beyni çürümüş “yapay zəka”lar autizmə yoluxmuşlar.

***“Əllərin əlimdə
Öpücüklər telində
Gəl bir aşk oyunu oynayaq
İtalyan stilində” – oxuyur...***

P.S. Rlyasız-boyasız və bəlkə rabitəsiz görünən bu yazını mənə salğarlı şeirlər müəllifi Şəfəq xanım Sahibli bağışladı...

Bağışlayın, Şəfəq xanım! Bağışlayın ki, mən Sizi indiyədək tanımamışam...

♦ P o e z i y a

Baloğlan CƏLİL

BİZ GÜNƏŞDƏN QAÇIB GƏLDİK

Salam, mənim zülmət gecəm –
Salam, qaranlıq aləmi.
Yenə sənə qaçıb gəldik,
Batırıb qana qələmi.

Biz günəşdən qaçıb gəldik
Sənə sığınmaqdan ötrü.
Axır məni öldürəcək
Saçlarının qara ətri.

Səndən başqa bu dünyada
Yaxın-uzaq yerimiz yox.
Tanrımız da yaxşı bilir
Ondan gizli sirrimiz yox.

Bizimki eşqdi-şərabdı,
Şər abından uzaq-uzaq...
Allah, yenə çıxart bizi
Bu gecədən sən üzüəğ.

Burda yoxdu rəngli sözlər,
Çil-çıraqlar, Ay işığı.

Yoxdu gecə kəpənəyi,
İşığına o şığısın.

Gecədi, mənəm, qələmdi...
Gəlir gözündən Haqq sözü.
Biz günəşdən qaçıb gəldik,
Bizləri əfv et, Göy üzü.

Var ol, qürbət qaranlığım,
Səni sevdim evim kimi.
Mən günəşdə itirmişdim,
Səndə tapdım öz sevgimi.

QIŞQIRAN SÜKUT

*Bu dünyadan nakam gedən və məşəqqətli
ömür sürən Başqırdistanın böyük şair oğlu
RAŞİD NƏZƏROVUN məzlum ruhuna...*

Bir nakam şairin, qərib şairin
Qəbri üşüyürdü doğma elində.
Önündə ucalan tənha bir ağac
Nəsə söyləyirdi ağac dilində.

Hüzün içindəydi qol-budaqları,
İynə yarpaqlardan payız yağırdı.
Qəmgin buludlara bürünən Günəş
Arabir boylanıb üzə çıxırdı.

Başının üstündə durub qalmışdıq
Min günah iş görən günahkar kimi.
Durub boylanırdıq kədər içində,
Hər kəsə göz qoyan o küknar kimi.

Hərəməz bir dua pıçıldaırdı
Qışqıran sükutun qulaqlarına.
Ruhu təbəssümlə heyrət edirdi
Qəribə-qəribə qonaqlarına.

Kimsə yana-yana ağı deyirdi
Anası yerinə, yarı yerinə.
Külək də səsinə içinə yığıb,
İnana bilmirdi gördüklərinə.

Yox idi yanına gül gətirəni,
Əl atıb saçını yolan yox idi.
Bir xoş qılıq ilə, şirin söz ilə
Sızlayan könlünü alan yox idi.

Yanan ürəyini qurban verdiyi
O gözəl xanım da gəlib-getmirdi.
Hər bahar bir zərif çiçəyə dönüb,
Sinəsi üstünə gəlib bitmirdi.

O isə sevdiyi o ağac kimi
Hər gün qanadlanıb göyə uçurdu.
Yerdə yorulmuşdu şeir deməkdən,
Daha ürəyini göyə açırdı.

Ruh idi, ah idi, nəydi o ağac?
Şairin yanından çıxıb getmirdi.
Sanki məzarına keşik çəkirdi,
Bizimək sadəcə baxıb getmirdi.

KƏBİN KƏNDİRİ

Adımız bir yerdə çox hallanırdı
Dedi-qoduların dilində onda.
Bilmirəm, mən səni niyə almadım,
Almadım dünyanın əlindən onda?

Bu necə dünyadı, qadağa qoyur
Körpə duyğulara, İlahi eşqə?
Gözünü qaldırıb baxa bilmirsən
Bənövşə ətirli bir ahu eşqə.

Biriylə kəbinin kəsilmə kimi
Elə bil kəndirin kəsilir sənin.
Düşürsən qaranlıq quyu dibinə,
Edirlər bir devin əsiri səni.

Ümidin hər yerdə üzülü qalır,
Heç kəslə danışb gülə bilmirsən...
Bir qaya önündə bir çiçək ilə
Təzədən doğulub ölə bilmirsən.

Qəlbinin odunu alır ev-eşik,
Yanırsan içində hicran təndirin.

Kimsə keşik çəkir quyu başında,
Dartır gecə-gündüz kəbin-kəndiri.

Adımız bir sevgi dastanı kimi
Düşmürdü Zövlənin dilindən onda.
Ah, səni mən niyə alıb qaçmadım,
Qaçmadım dünyanın əlindən onda?

HEYRAN OLDUĞUM

*Bir üzü unudulmaz şairimiz Səməd
Vurğuna bənzəyən şair dostum İbrahim
İlyashıya*

Nə var, nə yox, bəy əfəndim?
Sözünə heyran olduğum.
Sinəndəki o daş nədir?
Sazına heyran olduğum.

Söz də kərpiçdi, hörürəm...
Ömür kotandı, sürürəm.
Qışdı başında görürəm,
Yazına heyran olduğum.

Bu qələmdi, əsa deyil,
Əllərimdə əsən deyil.
Hər gün mənə nəşə deyir
Gözünə heyran olduğum.

Bəxt də yazılır alına...
Əldə baxılır falına.
Getdiyin o haqq yoluna,
İzinə heyran olduğum.

Bədəli var bu qırğının,
Bu tələnin, bu qurğunun.
Qoru nurunu Vurğunun,
Üzünə heyran olduğum.

Baloğlandı, baldı sözü,
Göy üzündən aldı sözü.
Bir az ona qatdı duzu,
Duzuna heyran olduğum.

MƏMMƏD ASLANA ŞİKAYƏT

Bir payız səhəri (1997) unudulmaz ustad şairimiz Məmməd Aslanla Əyyub Qiyas Zövlə kəndimizə gəlib qapımızı döydü... Elə bil hər ikisi göydən enmişlər idi. O qədər sevindim ki, bir Allah bilir... Nə isə, məni də götürüb özləriylə apardılar Talış dağlarına. Sonralar o əvəzsiz şairimiz televiziya da haqqımızda "Dərədən-təpədən" verilişində çıxış edib, bizi danışdırdı.

Allah ustada qəni-qəni rəhmət eləsin!

Sənsiz çıxdım dağlara,
Gözlərimdə qanlı yaş.
Hanı Məmməd – soruşdu,
Pıçıltıyla neçə daş.

Bizi yağış haxladı,
Yolumuzu bağladı.
Dədə palıd ağladı
Vələslərlə başa-baş.

Alışdı dəmirağac,
Gördüm ki, sönmür ağac.
Eşqə həsrət, sözə ac
Dağlar gəldi başabaş.

Sözü sözlə çırpının
Qəlbində söz çırpınır.
Ömür bir göz qırpımı,
Əzəli yaş, sonu yaş...

Sinəsində umudu,
Qayalardan söz umdu.
Baloğlanı unutdu
Əyyub Qiyas da, qardaş!

BİR ƏLÇİM BULUD

Bir əlçim buluda açdım qəlbimi,
Yüz qınaq dalğası doğdu buluddan.
Göydəmir at kimi kişnəyib göydə,
İldırım hirsini sıxdı buluddan.

Söylədi bu göylər, yerlər min ildi
 Ruhları oxşadan sözlər mənimdi.
 Mənim imanımdı, mənim dinimdi,
 Şimşək qılıncıtək çıxdı buluddan.

Mən özüm-özümə şübhə elədim,
 Qasıma, gözümə şübhə elədim.
 Yazdığım sözümə şübhə elədim,
 Şübhələr yığışıb baxdı buluddan.

Göylər birdən-birə qara bağladı,
 Nənəmin şalına dönüb ağladı.
 Aranı vurmadı, ara saxladı,
 Anamın göz yaşı axdı buluddan.

Bu mənim atəşim, mənim odumdu,
 Hər sözün üstündə mənim adımdı.
 Ata çörəyimdi, ana südümdü,
 Şükür ki, halaldı, ağdı buluddan.

Hələ də soyumur sinəmin odu,
 Məni vətənimdən öz sözümlə yudu.
 Qürbətdə Baloğlan bir ovuc sudu,
 Bir gün görərsən ki, yağdı buluddan.

SƏN AXI NEYNİRDİN İNSAN OLMAĞI?

Sevinc Qərib xanıma

Kəpənək qanadlı dualarınla
 Sən bizdən uzaq ol, Allaha yaxın.
 Yenə Ona yalvar, ətəyindən tut,
 Yenə də dua et, Allaha sığın.

Yalnız Allah bilir, nəyi harada,
 Nələri kimlərə nə zaman verir.
 Başı göy üzünə dəyən dağların
 Nələr çəkdiyini bir duman bilir.

Sən ki bir mələksən, Allah mələyi,
 Nəyinə lazımdı insan olmağın?
 Heç kəsin könlündən deyil, gözəlim,
 Sənin yer üzündə mələk qalmağın.

Könüllər fatehi göy çiçəyisən,
Gözlərin işıqlı dan ulduzudu.
Deyirəm bəlkə də sənin rəssamın
Dünyanı yaradan Tanrı özüdü.

Bəlkə də ilk qadın Həvvasan elə,
Bircə Adəm kimi adamın yoxdu.
Gözəl gözlərini xoşbəxt etməyə
Yerdə ürək boyda bir damın yoxdu.

Axı mələklərin hamıdan gizli,
Göylərdə öz evi, eşiği olur.
Körpə ulduzlara layla çalmağa,
Bəyaz buludlardan beşiği olur.

Sən axı neynirdin insan olmağı?
Qoşulub quşlara enmişən yerə.
İndi bu dünyanı hönkürən gözün
Hər gün mələk kimi uçur göylərə.

YANDIR BU ŞEİRİ

Hər səhər məktəbə getdiyin kimi
Tez-tez ürəyimdən keçib gedirdin.
Arada qoşulub qaranquşlara
Sonsuz səmalara uçub gedirdin.

Sonra da əllərin göyərçin kimi
Məktəb partasının üstə qonurdu.
Nədənsə hər dəfə dərs danışanda
Od tutub əllərin, üzün yanırdı.

Od tutub əllərin, üzün yanırdı...
Alnını öpürdü xəcalət təri.
Sanki gül üstündə şəh damlaları
Bir sapa düzürdü mirvariləri.

Xallı kəpənəklər ətrinə cumub,
Çiçək əllərinə könül açırdı.
Zərif bənövşəyə səni oxşadan
Arılar başının üstə uçurdu.

Bir gün o sərsəri arılar kimi
İlahi eşqinlə üz-üzə qaldım.
İtirdim özümü qürbət ellərdə,
Vətənə dönməyim yüz ilə qaldı.

Yenə də qəlbimdən gəlib keçirsən,
Əlində "Bənövşə ətri" kitabım.
Sənə yolladığım bu son məktubum
Mənim günahımdı, yoxsa savabım?

Oxuyub gizlicə yandır bu şeiri,
Kimsə kor olmasın qoy tüstüsünə.
Qırx ildir eşqinlə yanıram hər gün,
İsinə bilmirəm mən istisinə.

BİZİM EVİMİZİN DAMI DAMARDI

Damı lığdan idi, suvağı gildən...
Palçıq evimizdə buxarı vardı.
Yağış başımıza döysə də, onda
Bizim ömrümüzün axarı vardı.

Torpaq divarına, döşəməsinə
Anam əlləriylə mala verərdi.
Elə bil dünyanın dərdi-sərini
O kiçik daxmada yola verərdi.

Arada nə qədər illər keçsə də
Gözümdən çəkilmir o divar, o dam.
Payız yağışları başlayan kimi
Fikir dəryasına dalardı atam.

Tutub gözləriylə dayandırardı
Gah əsən küləyi, gah da yağışı.
Palçıq evimizin damı damardı
Hər dəfə yağanda göyün qarğıışı.

Atam namaz üstə dua edərdi,
Allaha çatmazdı yalvarışları.
Külək aparardı dualarını,
Alıb gətirərdi yağışla qarı.

Elə ki əlini üzərdi göydən,
Durub pəncərədən çölə baxardı.

Gözünün önündə evinin damı
Yağış sularında batıb axardı.

Palçıq evimizin damı damardı,
Yığılıb yağışla dava edərdik.
Sonra bir sərçənin qanadlarında
Allahın yanına uçub gedərdik.

Damı lığdan idi, suvağı gildən,
Palçıq evimizdə buxarı vardı.
Yağış başımıza yağsa da, onda
Bizim ömrümüzün baharı vardı.

ALLAH BORCU

Köhnə il səninçün çox ağır keçdi,
Az qala bu həyat düşə gözündən.
Köhnə qazan kimi köhnə dostların
Çıxdı paxırları para üzündən.

Sən demə, onların ruhu pul imiş,
Pul ilə səsləri gəlib-gedirmiş.
Yalandan üzünə gülürmüş onlar,
Yalandan səninlə dostluq edirmiş.

Birinə bir quruş borclu qalasan,
qaytara bilməsən vaxtında onu,
həyat qaralacaq onun gözündə,
gəlib yetişəcək dünyanın sonu.

Sənin etdiklərin yaxşı nə varsa,
Bir anın içində yamana dönər.
Ən yüksək pillədən enərsən heçə,
Yox olar varlığın, yalana dönər.

Ürəyi bununla soyumaz onun,
Gedib səndən deyər xeyirdə, şərdə.
Pul-para gözüni elə bağlayar,
Səni rüsvay edər qaldığın yerdə.

Pul imiş, dostluğun canı pul imiş,
Pul imiş dünyanın varı-yoxu da...
Sənin axtardığın, əzizlədiyin
Uşaqlıq dostların qalar yuxuda.

Köhnə il ötürər Şaxta babaya
Yeni sovqat dolu köhnə xurcunu.
Yeni il onunla əl-ələ verib,
Qaytarar inşallah Allah borcunu.

ZÖVLƏ KƏNDİM

Deyəsən, qədrini bilə bilmədim,
Məndən üz döndərdin, a Zövlə kəndim.
Mən qürub etsəm də qürbət ölkəyə,
Üzüağ dolandım, ağ Zövlə kəndim.

Qəlbimi qəlbinə yaxın qoymadın,
Bir qara gözlünü mənə qıymadın.
Nə ondan, nə də ki səndən doymadım,
Yandırır könlümü ah, Zövlə kəndim.
Gəl mənim anam ol, a Zövlə kəndim!

Səni sevdiiyimdən sürgünəm indi,
Qürbətdə ilahi görkünəm indi.
Bir vaxtlar kim idim, gör kiməm indi,
Az məni nişan al, az ovla, kəndim!
Gəl mənim anam ol, a Zövlə kəndim!

İgid övladların haqqın adamı,
Daim uca tutur haqqın adını.
Çapır göy üzündə bulud atını,
Orda şəhər salır az evlə, kəndim!
Gəl mənim anam ol, a Zövlə kəndim!

Nə olar, bir yol da qucaqla məni,
Doğma balan kimi quc, ağla məni.
Gözünün üstündə tut, saxla məni,
Mən çıxıb gəlirəm, a mövla kəndim.
Sən mənim anam ol, a Zövlə kəndim!

KÖHNƏ MƏKTƏBİN TƏZƏ ŞƏKLİ

O köhnə məktəbin təzə şəklini
O gecə kim idi mənə göndərən?
Mənim ürəyimin sarı simini
Yanıqlı-yanıqlı çalıb dindirən?

Kim idi o gözəl, axı kim idi?
Yatmağa qoymadı qürbət gecəni.
O hardan bilirdi, İlahi, hardan,
Mənim ürəyimdən gəlib-keçəni?

O hardan bilirdi o köhnə məktəb
Mənimçün bir ana qucağı idi.
Hamının hər zaman səcdə etdiyi,
Tanrının müqəddəs ocağı idi.

Sınıfdə müəllimlər Günəş sayağı
Qara lövhəmizə işıq saçırdı.
Biz də günəbxan fidanlarıtək,
Ona boylanaraq çiçək açırıdık.

Məktəb partaları hər sirrimizi
Qoruyub saxlayan qalalar idi.
Onlara sığınan şagirdlər isə
Dəryadan boy verən damlalar idi.

Kitab-dəftərimiz bağça-bağ kimi
Bizə xoş səbahdan xəbər verirdi.
"Ağ atlı oğlanlar" uçub göylərə,
Orda gucaq-qucaq ulduz dərirədi...

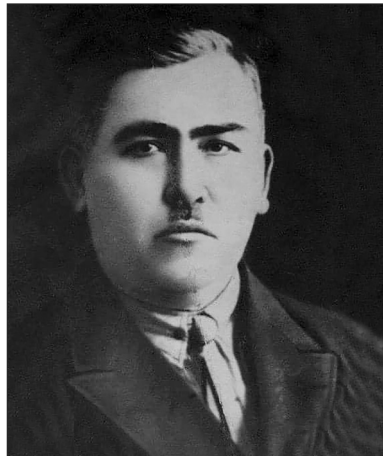
İndi o illərin xatirəsini
Hər gün suya yazır bir gözəl pəri.
O köhnə məktəbin təzə şəklini
"Sevgi məktubu"tək mənə göndərir.

Rusiya, Ufa

◆ Axtarışlar, tapıntılar

MƏBUSLUQDAN MƏHBƏSƏDƏK

Hacı Kərim Sanılı

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlament (Məclisi-Məbusan) üzvü, ictimai-siyasi xadim, görkəmli pedaqoq, şair Hacı Kərim Sanılı poetik yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərə, dil sadəliyinə, obrazlılığa önəm verən, vətəni, onun təbiətini, dağlarını, cəsur, mərd, mübariz insanlarını tərənnüm edən, təhsil, mədəniyyət sahəsində xüsusi xidmətləri olan istedadlı sənətkardır.

Hacı Kərim Sanılı 1876-cı ildə Qazax qəzasının Çaylı-Kəsəmən kəndində Kərbəlayi Hüseynin ailəsində anadan olmuş,* ibtidai təhsilini mollaxanada almış, Qori Müəllimlər Seminariyasını (1893-1898) bitirmişdir. O, müəllimlik fəaliyyətini Zəngəzurun Xaçmaz kəndindən başlamış, Gəncə şəhərində davam etdirmişdir. H.K.Sanılı 1902-ci ildə Gəncədə Rus-müsəlman qız məktəbi açmağa nail olmuş, lakin iki ildən sonra dindarların təhdidi və təkidi ilə müəllimlik fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalmışdır. Hacı Kərim bir müddət Qazaxın Poylu, Dağ Kəsəmən kəndlərində müəllim, sonra isə məktəb müdiri vəzifəsində (1905-1918) çalışmışdır. H.K.Sanılının 1918-ci ildə Qazax Müəllimlər Seminariyası üçün binanı xeyriyyəçi Məşədi İbrahimin yardımı ilə alaraq Firdun bəy Köçərliyə təhvil verilməsində xüsusi xidmətləri olmuşdur.

O, 1918-ci ildə Qazax qəzasının general-qubernatoru vəzifəsini bir müddət icra etmiş, həmin ilin dekabr ayından Cümhuriyyət Parlamentinin üzvü seçilmiş, məclisdə Səməd ağa Ağamalıoğlunun rəhbərlik etdiyi "Sosialistlər Fraksiyası"nın tərkibində fəaliyyət göstərmişdir.

Cümhuriyyətin bolşeviklər tərəfindən hərbi işğalından sonra H.K.Sanılı sovetləşmiş Azərbaycanın Gəncə mahalı üzrə Fövqəladə Komissiyasına işə qəbul edilmiş, iki aydan sonra işdən çıxarılmışdır. Şair, həyatının ən gənc, yaradıcılığının ən coşğun çağında, ümidlərinin pöhrələndiyi, arzularının çiçəkləndiyi bir zamanda sovet repressiyasının amansız təqiblərinə məruz qalmışdır.

Hacı Kərim 1924-cü il 13 sentyabrda Az.FK tərəfindən yenidən tutularaq haqqında cinayət işi açılır. Yazdığı şikayət ərizələrinə baxılmır, onu Sovet quruluşunun əleyhinə işləməkdə, qaçaqlarla, qolçomaqlarla əlaqə saxlamaqda günahlandırırlar. H.K.Sanılı Az.FK sədri M.C.Bağirova ünvanladığı 15 noyabr tarixli ərizəsində yazırdı:

“Mən Sovet hökumətinin əleyhinə işləmirəm. Əksinə, Müsavat dövründə mən öz “Mahnılar”ımla Azərbaycan kəndlilərinin dərdinə ağlamışam. Çox təəssüf edirəm ki, Ağamalıoğlu, Qarayev, Bünyadzadə və s. 1919-1920-ci illərdə mənim fəhlə klubunda oxunan şeirlərimi unutmuşlar” (Hacı Kərim Sanılı. DTX Arxivi. İstintaq işi. PR-№ 20888, 1924, vərəq-28).

H.K.Sanılı 1924-cü il 2 dekabrda istintaqa verdiyi ifadəsində isə bildirirdi: “1905-ci ildə Qazax türməsində – 1 ay, 1918-ci ildə Gəncə türməsində – 4 ay, 1920-ci ildə yenə orada – 2 ay, 1921-ci ildə 7 nömrəli xüsusi şöbədə – 2 ay, 1922-ci ildə Qazaxda – 50 gün həbsdə olmuşam” (yenə orada).

H.K.Sanılıya 1924-cü il 20 dekabr tarixində Rusiyaya 5 il müddətinə sürgün cəzası verilsə də, 9 aydan sonra qərar ləğv olunaraq “müttəhim” 1926-cı ilin yanvar ayında azad edilmişdir.

Hacı Kərim Sanılı 1937-ci il 4 iyun tarixində 7-ci, həm də sonuncu dəfə həbs olunmuş, axtarış zamanı evindən şəxsi sənədləri, məktubları, 13 ümumi dəftər əlyazması, “Yeni şərqilər” və “Şeytan əməli” kitabları müsadirə edilmişdir. Haqqında DTX-də PR – № 25606 sayılı istintaq işi açılmış, əsərlərinin mövzusu onu günahlandırmaq üçün əsas qaynaq kimi istifadə olunmuşdu. Müstəntiq “Namus davası”nın motivlərinə əsasən Sanılını “Əksinqilabi, qolçomaq və millətçi mövqedə” dayandırmaqda suçlayırdı. Bir aylıq işgəncələrdən sonra Hacı Kərimin müqaviməti sındırılır. O, müstəntiqin uydurduğu bütün ittihamları “etiraf” etməyə məcbur olur. Amansız işgəncələrə, vəhşiliklərə dözməyə təqəti qalmır. Səhhətində ciddi problemlər yaranır, aramsız işgəncələr Hacı Kərim Sanılının 1937-ci il 16 sentyabr tarixində vəfatı ilə nəticələnmişdir.

Azərbaycanın görkəmli ədiblərindən Mir Cəlal Paşayev, İlyas Əfəndiyev, Məmməd Arif və Bəxtiyar Vahabzadənin 18 may 1957-ci il tarixli müraciətləri ilə Hacı Kərim Sanılıya bəraət verilməsi haqqında məsələ qaldırılmış, 12 iyun 1957-ci ildə müvafiq qurumlar tərəfindən işində cinayət tərkibi olmadığına görə şairə bəraət verilmişdir.

Şair, pedaqoq, parlamentin üzvü Hacı Kərim Sanılının “Yeni şərqilər. Mahnılar” (Hacı Kərim Sanılı. DTX Arxivi. İstintaq işi. PR-№ 20888, 1924, vərəq-28) adlı ilk şeirlər toplusu Cümhuriyyət dönməsində – 1919-cu ildə “Novruz” mətbəəsində nəşr olunmuşdur).

Topluda yer alan şeirlərin bir qismi yeni yazılsa da, bəzilərinin şairin müəllim işlədiyi dövrlərdə şagirdlər üçün qələmə alındığı, onlarda oxu vərdişlərini inkişaf etdirmək, vətəni, xalqı, təbiəti sevdirmək məqsədi daşdığı bəlli olur. Kitabda “Başlıqlar”dan sonra “ön söz” əvəzi olaraq “Qabaq söz” nəzmlə verilmişdir:

***Söylədiyim Azərbaycan dilidir,
Mən dərdigim öz vətənimin gülüdür,
Bu çaldığım el sazının telidir,
Gərək səsi ürəkləri oynada...
Mən bilirəm, eşidəndə bu dili,
Çırpınacaq Azərbaycan bülbülü,
Dindirəcək öz dilində o gülü,
Açılacaq şirin söhbət ortada.***

Hacı Kərim Sanılı Cümhuriyyət dövründə “Azərbaycan dili” söz birləşməsinə ehtimal ki, ilk dəfə yazıya, poeziyaya gətirən ədiblərdən, şairlərdən biridir. Şair bu şeirində doğma dilimizə sevgisini, məhəbbətini səmimi poetik duyğularla ifadə

etmiş, yad, özgə dillərə münasibətini açıq bildirmişdir. “Vətənimin gülü”, “el sazının teli”, “Azərbaycan bülbülü” və s. qızılgül qoxulu, milli ruhlu, bahar tərəvətli içdən gələn ifadələr vətənə, sənətə sonsuz sevginin bariz tərənnümü idi.

Ədibin poeziya toplusunda ikinci yer alan, on bənddən ibarət olan “Azərbaycan” şeiridir. Vətənin əsrarəngiz gözəllikləri, tükənməz təbii sərvətləri, yaşıl ormanları, durna gözlü bulaqları, sıldırım qayaları, bəhri-Xəzəri bənzərsiz bir coşğu ilə vəsf edilmişdir:

***Dağlarının başı qarlı,
Sinəsi yaşıl ormanlı,
Dərələri şirin narlı,
Azərbaycan, Azərbaycan...***

***Durna gözlü bulaqların,
Cənnət kimi yaylaqların,
Geniş, geniş otlaqların,
Azərbaycan, Azərbaycan...***

***Qayaların əlvan mərmər,
Belində var qızıl kəmə,
Bir yanında bəhri-Xəzər,
Azərbaycan, Azərbaycan.***

Azərbaycanın Xalq şairi Səməd Vurğunun eyniadlı məşhur şeirində Hacı Kərim Sanılıdan bəhrələndiyi, hətta onun bəzi misralarını təkrar etdiyi açıq müşahidə olunur. Bu şeirin yanlış olaraq istiqlal şairi Əhməd Cavadın 1992-ci ildən sonra nəşr olunan kitablarına mötəbər əsas göstərilmədən tərtibçilər tərəfindən davamlı olaraq daxil edilməsi narahatçılıq yaratmaya və təəccüb doğurmaya bilməz.

Hacı Kərim Sanılının “Yeni şərqilər. Mahnılar” kitabında maraqla oxunan əsərlərdən biri də “Müsavətin başçısı Məhəmməd Əmin ilə sosialistlərin lideri Ağamalıoğluğunun Parlamentdə deyişmələri” adlı mənzuməsidir. Parlamentdə baş verən mübahisə və müzakirələri nəzmə çəkən şair şeirinə yumoristik ovqat qatmış, Cümhuriyyətin taleyinə firqə liderlərinin fərqli yanaşdığını dilə gətirmişdir.

“Deyişmələr”i akademik Nizami Cəfərov “525-ci qəzet”in oxucularına təqdim edərək düşüncələrini paylaşırdı: “Hacı Kərim Sanılı xalq adamı idi, öz xalqının övladlarını da Məhəmməd Əmindən az istəmirdi, ancaq təbii ki, onun romantik-metafizik səviyyədə olsa da, milli dövlətçilik təsəvvürü yox idi. Ona elə gəlirdi ki, dünyadakı bütün insanların bir ananın övladları olması barədəki fikirdən doğru heç nə ola bilməz. Və əlbəttə, öz-özlüyündə tamamilə məqbul (və humanist!) olan bu mövqe, təəssüf ki, nəinki o illərdə, hətta dünyanın (və bəşəriyyətin) xeyli böyük təkamül yolu keçdiyi bizim günlərdə də mübahisəsiz qəbul edilmir...” (Nizami Cəfərov. Hacı Kərim Sanılının Məclisi-Məbusan “deyişmə”ləri. – Bakı: “525-ci qəzet”, 20.07.2017).

Hacı Kərimin vətənpərvərlik ruhunda yazdığı və topluya daxil etdiyi əsgəri şərqilərindən biri də “Marş” adlı əsəridir. Hərbi xidmətə könüllü gedən gənclərə “Ey qalın ormanın körpə aslanı” – deyib onları ruhlandıraraq vətənin müdafiəsinə çağırır, “Bu vətən sizlərin köhnə yurduudur” – xatırlatması ilə müqəddəs borcun, məsuliyyət hissinin böyük olduğunu vurğulayır, əsarətlə, işğalla, zülmə heç bir zaman barışmamağı tövsiyə edirdi:

***Azəri türkləri qoyma düşməni,
O gələ bizləri eyləyə əsir!
Yüz tənə, zülmilə əzdilər səni,
Həm dilin, adətin etdilər həqir!***

Hacı Kərim Sanılının “Yeni şərqilər. Mahnılar” kitabında “Üçcə milyon”, “Marş”, “Ər və arvad”, “Parlamentdə deyişmə (tapmaca)”, “Fəhlələr”, “Könüllü orduya”, “Qovğadan qabaq”, “Qovğadan sonra”, “Vaiz və kəndli”, “Koroğlu” şeirləri də yer almışdır. Sonuncu şeirdə müstəqil Azərbaycanın taleyindən nigarançılıq, onun əleyhdarlarına, düşmənlərinə qarşı kin, nifrət hissi, mübarizə yanğısı duyulmaqdadır:

***Azərbaycan azadlığın sevənlər,
At minib meydanə sallanmalıdır.
Açılmış bu gülə: “Solsun!” – deyənlər,
Qırılıb hamısı odlanmalıdır.***

Sanılının gülə bənzətdiyi Cümhuriyyəti “soldurmaq” istəyənlər yadların saxta yalanlarına uydu, şirin vədlərinə aldandı, düşmən dəyirmanına su tökdü, işğalçı Qırmızı ordunu gənc, yeni quruculuq yoluna qədəm qoyan Cümhuriyyətin üzərinə çağırdı... və millətin tarixi faciəsinə, böyük fəlakətinə rəvac vermiş oldu.

Azərbaycanda sovetləşmənin ilk illərindən Hacı Kərim Sanılı dəfələrlə həbsdə atılmış, ağır cinayətlərdə günahlandırılmışdır. Az.MİK-in sədri S.Ağamalıoğlunun köməkliyi ilə 1922-ci ildə növbəti həbsdən azad olun-duqdan sonra Yeni Türk Əlifbası Komitəsinə göndərilmiş, “Böyükler üçün əlifba kitabı” (1924), “Türk əlifbası” (1927), “Üçüncü il” (1929-1930) dərs-likləri dəfələrlə böyük tirajlarla nəşr edilmiş, savadsızlığın aradan qaldırıl-masında, maarifçilik prosesinin sürətləndirilməsində xüsusi rol oynamışdır.

Hacı Kərim 1927-1930-cu illərdə yenidən bədii yaradıcılıqla ciddi məşğul olmağa başlamış, yeni-yeni əsərlər yaratmışdır. H.K.Sanılının “Kəndimiz və Aran köçü” (1927), “Dəli öküz. Şeirlər” (1927), “Namus davası” (şeirlər tarixi hekayə. 1927), “Turut qaçaqları” (1935) adlı kitabları Əli Məhzun, Mehdi Hüseyn və Əhməd Cavad kimi görkəmli söz ustalarının redaktəsi ilə nəşr edilmişdir.

Hacı Kərim Sanılının 1927-ci ildə Əli Məhzunun redaktorluğu ilə “Azərnəşr” tərəfindən çap olunmuş “Kəndimiz və Aran köçü” kitabı sərlövhəsindən də göründüyü kimi iki hissədən ibarətdir. “Kəndimiz” lirik poeması “Kəndə doğru”, “Təklif” və “Dilək” adlı poetik parçalardan ibarətdir.

Şair “Kəndimiz” adlı poemasında doğulub boya-başa çatdığı bölgəni vəsf edərək yazırdı:

***İstəmirəm gedəm çox da uzağa,
Qoy aparım səni əvvəl Qazağa.
Bizim kəndi sez, orada dolanın,
Sözlərimə tamam-kamal inanın.
Kəndimizdir bizim “Çaylı Kəsəmən”,
O yerdə gəlmişəm bu dünyaya mən.***

Şair avtobioqrafik əsərində doğulduğu kəndin təbiətini, gözəl mənzərələrini, insanların tərənnüm etməklə yanaşı, onun problemlərini, köndələn yönümlü xüsusiyyətlərini də bütün rəngarəngliyi, səmimiyyəti ilə poeziyaya gətirmişdir. “Kəndlərimizin bölük-bölük olması / Beş ev, on ev bir dərədə qalması” Hacı Kərim Sanılını ciddi narahat edən, onu qayğılandırıran müşkül məsələlərdən idi. Şairin fik-

rincə, insanların maddi çətinliklər çəkməsi, gün-güzəran qura bilməməsi birgəliyin, kollektivçiliyin zəifliyindən, yoxluğundan qidalanır. O, kəndin çatışmazlıqlarını sadalayanda ictimai binanın yoxluğu, suyun, hamamın olmaması, yolların bərbad vəziyyətə düşməsi, işıqların yanmaması və s. nöqsanları qabartdıqdan sonra da belə qənaətə gəlir ki, "Saymaq ilə kəm-kəsrimiz tükənməz."

Amma H.K.Sanılının poeziyasında bədbin ruh ötəridir. Yaradıcılığında satirik kəsər, tənqidi üslub, yumoristik yanaşma tərzü üstünlük təşkil etdiyi kimi, kənd həyatının ecəzkar, cazibədar mənzərəsini obrazlı yaratmaq, real boyalarla inandırıcı təsvir etmək kimi güclü müşahidə qabiliyyətinə malik olması da danılmaz bədii həqiqətdir. "Kəndimiz" poemasında olduğu kimi:

**Bağında almalar sarı, qırmızı,
Sərin bulaqların durnalar gözü,
Çəkir həsrətini behiştin özü,
Şamaması xırda xallı kəndimiz!
Gözə bənzər üzümlərin giləsi,
Dadlıdır ənciri, sarı iydəsi,
Qırmızı narların əziz ölkəsi,
Bal armudlu, turş zoğallı kəndimiz!**

"Kəndimiz" poemasında birgəyaşayışa, kollektiv təsərrüfata çağırışlar zəif eşidilsə də, aydın duyulmaqdadır. Kənd həyatının epik mənzərələrini böyük sənətkarlıqla yaratmağı bacardığı üçün 1920-1930-cu illərin bəzi "marksist tənqidçi"ləri Hacı Kərim Sanılını "kənd şairi", "yeni kəndin tərənnümçüsü" adlandırırdılar.

Müəllifin eyni kitabda dərc olunmuş ikinci əsəri on yeddi poetik parçadan ibarət olan "Aran köçü"dür. Hacı Kərim Sanılının bu poeması tərəkamə həyat tərzinin etnoqrafik yönələrini, laylarına işıq salınan çoxqatlı lövhələri, polifonik çalarlara malik mənzərələri özündə təcəssüm etdirir. Şair poemadakı poetik parçaları belə sıralamışdır: "Qoyun yuyulan", "Qırxın", "Köç tədarükü", "Qaynar", "Nehrə", "Qəbirüstü", "Pir dağı", "Köç axşamı", "Şəfəqqarısan", "Yakışma", "Bəzək", "Atlar yəhərlənir", "Çoban", "Düşərgə", "Arabalar dolur", "Köç sürülür" və "Cədir" (layiq) adlı sərlövhələrdən ibarətdir.

"Aran köçü"nün "Köç tədarükü" poetik parçasında bu gün özləri kimi adları da arxaikləşən, unudulan məişət əşyalarının poemada xatırlanması, vurğulanması nə qədər duyğusal, həyəcanlı mənzərədir. Ulu babalarımızdan, nənələrimizdən tarixi yadigar olaraq nəsil-dən-nəslə keçib gələn milli məişət adları xalqımızın mənəvi sərvətidir. "Köç tədarükü" bütün ənənəvi elementləri, atribusiyaları ilə mükəmməl bir simfoniyanı xatırladır. Hər şey yerli-yerində olmalı, köçərkən gərək sadcan sərnəcədək, iydən iynəyədək ən xırda məişət əşyaları yaddan çıxmamalı, unudulmamalıdır:

**Tədarüklər görüldü,
Çatıq, sicim örüldü,
Cəhrə, daraq söküldü,
Dükçə, yumaq çəkildi,
Buruqları yığdılar,
Kələfləri boğdular,
Örkənlərə doğanaq
Tikdi hərə bir sayaq.**

Heyvandarlıqla məşğul olan əhalinin müəyyən bir qisminin öz sürülərini yayda yaylağa, qışda qışlağa aparması, tərəkəmə həyat tərzini yaşaması, özlərinə məxsus məişət alətlərinin, adət-ənənələrin, mətbəx mədəniyyətinin, hətta musiqinin, rəqsin yaranması və əsrdən-əsrə, nəsil-dən-nəslə keçərək yaşadılması klassik irsə bəslənən qədirşünaslıq nümunəsidir.

Tənqidçi Əli Nazim “El ədəbiyyatında təbiilik” adlı məqaləsində H.K.Sanılının “Aran köçü”nü yüksək qiymətləndirərək yazırdı: “Ədəbiyyatımızda xalqın saf, doğru, məsum, həssas və aşıq qəlbi çırpınır. Xalqın, avam camaatın, bilxassə kəndlilərin ruhu qeyri-təbiilikdən uzaqdır. Onların bütün ruhları mühitləri kimi təbii və safdır. Məsələn, Sanılının “Axşam”, “Sabah”, “Bəzək” şeirləri el ədəbiyyatının ən təbii bir ədəbiyyat olduğunu sübut etməzmi?” (Əli Nəzmi. El ədəbiyyatında təbiilik. – Bakı: “Yeni yol” qəzeti, 1924, 19 iyun).

H.K.Sanılının “Aran köçü” əsəri tərəkəmə həyat və məişət özəlliklərini, yaşam tərzini, məişət arxaizmlərini özündə poetik lövhələrlə təcəssüm etdirən etnoqrafik poemadır. Tərəkəmə insanının adət-ənənələri, məşğulluq yönələri ən incə və tipik cizgilər yüksək sənətkarlıqla verilmişdir. Bu əsər özündən sonra tərəkəmə həyat tərzindən bəhs edən poeziya nümunələrinə güclü təsir göstərmişdir.

Müəllifin “Namus davası” (1927) əsəri dövrün, zamanın ideoloji təsiri ilə yarandığı üçün tarixi hadisələrə yanlış, birtərəfli yozum verilmiş, xalqın keçmiş, qəhrəmanlıq səhifələri qeyri-obyektiv, reallıqdan uzaq şəkildə təqdim edilmişdir. Xalqını sevən, mədəniyyətinin tərəqqisinə çalışan, vətən uğrunda xarici düşmənlərlə qeyri-bərabər döyüşə cəsarətlə girişən, şərəf və ləyaqət uğrunda son damla qanınaqədər mübarizə aparan Gəncə xanını məişət intriqaları müstəvisində adı üzərinə kölgə salmaq nə müəllifə, nə də ədəbiyyata başucalıq gətirmir.

Hacı Kərim Sanılının “Zülmün sonu” (1927), “Novruz və Güllərə” (1927) poemaları həcm etibarilə yığcam olmaqla yanaşı, aydın süjetə, mükəmməl struktura malik əsərlərdir. Hacı Kərimin şair Əli Məhzunla müştərək yazdığı “Meymun və ilan” (1927) təmsili uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Poemada Afrikanın çöllərində, cəngəlliklərində yaşayan vəhşi heyvanlardan, “kroko-dil”lərdən, fillərdən, aslanlardan, meymun və ilanlardan bəhs olunmuşdur.

Müəllifin “Turut qaçaqları” (1935) poemasında milli azadlıq ideyası ön plana çəkilərək müstəmləkə zülmünə, xaosə, özbaşınalıqə, ədalətsizliyə qarşı Əjdərin, Qurbanın, Osmanın, Nəbinin, Nağının barışmaz mübarizəsi poetik bir dil ilə canlandırılmışdır. Hacı Kərim bu son poemasında qaçaqçılıq hərəkatının köklərini, səbəblərini, mahiyyətini, qaçaqların həyat tərzini, psixologiyasını o qədər təsirli, inandırıcı təsvir etmişdir ki, 1937-ci il iyun ayında müstəntiq onu “Turut qaçaqları” əsərində ermənilərə, Şaumyana böhtan atmaqda ittiham edirdi.

Hacı Kərim Sanılı ictimai fəaliyyəti, maarifçi dünyagörüşü, demokratik düşüncələri ilə parlaq şəxsiyyət olmaqla yanaşı, onun milli kaloritə malik poeziyası, bütövlükdə zəngin ədəbi-bədii irsi çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının mənəvi sərvətidir.

Asif RÜSTƏMLİ

◆ E s s e

Vüsal NURU

EVİN TİKİLSİN

Hələ o vaxtlar Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin qapısından içəri girmirdim, Sahil bağında durur, binaya heyranlıqla baxıb, gedirdim. Bu o vaxtlar idi ki, şeir yazıb gizlədirdim. Binaya girməyə utandığım kimi, yazdıqlarımı da kiməsə oxumağa ar eləyirdim. Deyirdim bu binanın qapısından o zaman içəri girəcəm ki, kimsə gizlətdiyim şeirlərdən bir-ikisini oxuyub fikir bildirsin, o da müsbət fikir: “yaza bilirsən”. Bu sadə bir kəlmə mənə bəs edərdi ki, özümə inanım, tilsim qırılsın; ehtiyacın dığır-ladığı boz yoldan xəyalımın göy qurşa-ğından çəkdiyi yola keçim. Hələ Bakıya köçməmişdən kənd kitabxanasından alıb oxuduğum əsərləri, “Yazıçılar İtti-faqlı” “Yazıçılar İttifaqının qurultayı” exolu səslənən sözlər, yazıçıların adilik-dən çıxmış həyatı məni çəkirdi. Hiss eləyirdim ki, hardasa oralarda bir yerim, bir köşəm, ünvanım var, gedib onu tapmalıyam. Ona görə də Yazıçılar Bir-liyinin binası mənə zəvvərin məbədi kimi idi. (İndi də elədi). Söhbətə uzaqdan gəl-məyimin tutarlı səbəbi var.

Günlərin bir günü Cəbrayıldan olan dostum təklif elədi ki, qohumları olan şəhid haqqında yazılmış kitabın təqdimatına birlikdə gedək. Ünvan soruşmadım, vədələşdiyimiz vaxtda görüşdük, bir də gördüm gəlmişik hərdən gəlib uzaqdan baxdığım, boyunu sevdiyim AYB-nin qarşısına. Bu dəfə məni içəri səbəb apardı. Tilsim qırıldı. Bəlkə də xəyalımı yaşayırdım deyə, mənə belə təsir eləyirdi. Çünki yanımda eyni pillələri qalxan dostum üçün yaşadığı binanın pilləkənləriylə bu pilləkənin fərqi yox idi. Məhəccərin taxtasında illərdi üst-üstə yığılıb qalan əllərin hənirini o, hiss eləmirdi, divarların ürək döyüntülərini eşitmirdi, portretlərdən baxan adamların baxışlarını görmürdü.

Xülasə, kitab təqdimatı o vaxtkı səhnəli, qırmızı pərdəli, bironurğalı kresloları olan Natəvan klubunda keçirilirdi. Axırncı kreslodə oturdıq, amma qapıya yaxın yerdə. Yadımda deyil kim nə danışdı.

Təqdimat qurtardı, hamıdan əvvəl çıxdıq durduq foyedə. Söhrab Tahir ətrafına yığılan adamlara mülayim təziylə nəsə danışdı. Dostuma dedim ki, Söhrab Tahir babamı çox yaxşı tanıyır. İrandan birlikdə gəliblər. Qardaş kimi olublar. Dostum təkid elədi ki, elə indi ona yaxınlaşım, tanış olum. Utancaqlıq qoymadı. Dostum yaxınlaşdı, məni təqdim elədi: “Söhrab müəllim, Vüsal Əli Fərruxinin nəvəsidir”. (Ana babam Əli fərqlənən xalça ustası olduğuna görə o vaxt tanınırdı.) Geri çəkilməyə yerim qalmamışdı. Söhrab Tahir şən əhvalla, həqiqətən də öz doğmasını illər sonra görmüş kimi, qollarını açıb məni qarşıladı. Görüşdük, öpdü məni. Belə bir ortamı harda görmüşdüm? Məni özünə sıxmışdı, nəvəsi kimi babam haqqında ətrafdakılara tanıdırdı. O vaxtın, demək olar, bütün mədəniyyət və incəsənət adamları Ağdama gedəndə babamın qonağı olmuşlar. Dayımın çəkdiyi qalaq-qalaq şəkillərdə görmüşdüm. İki ekiz xalamın adını da Heydər Əliyev qoymuşdu. Bunları da Söhrab Tahir onu dinləyənlərə deyirdi. Fərəhdən içim təndirə dönmüşü, suya çəkilmiş pal-tar kimi ydim, utandığımdan alnımın, bıgımın tərini əlimin dalıyla silə bilmirdim. Şair birdən soruşdu ki, nə yazırsan? Elə bil dilimin altında gizlətdiyimi duymuşdu. Özüm deyə bilməzdim şeir yazıram. Şeirlərimə baxın, ay belə, ay elə. Dedirdi.

“Lap yaxşı, çox yaxşı” dedi və çevrilib kənardan ona baxan kişiye səsləndi: “Əlirza! Bu mənim qardaşımın nəvəsidir. Sabah sənə şeirlərin gətirəcək, bir oxuyub baxarsan”. Məni kürəyimdən Əlirza müəllimə tərəf itələdi. Başa düşdüm ki, sabah üçün ünvan almalıyam. İlk dəfə üzünü gördüyüm Əli Rza Xələfli mənə “Kredo” qəzetinin ünvanını verdi.

Sabahın açılmağını böyük həyəcanla, narahatlıqla gözlədim. Çünki bu sabah mənim yolum dəyişə bilərdi. Hər şey mənim üçün Əli Rza Xələflinin ona təqdim edəcəyim şeirlərə münasibətindən, fikrindən asılı idi. Niyə bu söhbətə bu qədər uzaqdan gəldim? Çünki bunu da Əli Rza Xələflidən öyrənmişəm.

Əli Rza Xələfli redaksiyasının qırmızı qapısını yeni yoluma yaşıl işıq kimi yandırdı, açdı.

Qapıdan ilk dəfə girəndə o, dəhlizdə adəti üzrə siqaret çəkə-çəkə var-gəl edirdi. Çəkinə-çəkinə içəri girdim. Görünür, həmin vaxt həmişəki kimi beynində yazırdı, məni elə də isti qarşılamadı deyə, bir az ürkdüm. Kağızları əlimdən alıb otağına keçdi. Bir vərəq oxudu, iki vərəq oxudu, sonra məni içəri çağırıb əyləşməyim üçün yer göstərdi, yəni mənə otağında yer verdi. O gündən “Kredo” qəzetinin redaksiyasında mənim yerim oldu. Şeirləri oxuyub kənara qoyandan sonra mənə dediyi ilk sözü bu gün də eşidə bilirəm: “Evin tikilsin, sən yaza bilərsən”. Sonra başladı daha yaxından tanışlıq üçün suallar, cavablar. Elçilik razılaşmasında verilən şirincay kimi bizə xoruzquyuğu çay gəldi. O gün Əli Rza Xələfli tapşırırdı ki, hər gün redaksiyaya gəlim. “Bura Akademiyadı ey, evin tikilsin. Gəl, gör bura kimlər gəlir, kimlər nə danışır. Ədəbi prosesi izlə”. Sonra məni operatorların otağına apardı. Yazılarımı qadına uzatdı:

– Bu istedadlı oğlanın şeirlərini sənə verirəm, Həqiqət xanım. Yazarsan. Gələn nömrəyə qoyarıq.

Həqiqət xanım məndən adımı, ədəbi imzamı soruşdu. O vaxt ədəbi imza haqqında heç düşünmək ağılıma gəlməmişdi.

– Vüsal Nuru, – dedim. O günü aşiqin gözüne düşən vüsal nuru kimi dəyərləndirdim. Arzuma çatmışdım. Əli Rza Xələfli mənə otaqda stul verdi, yer göstərdi və hər gün məni özünə bir az da yaxın buraxdı.

Doğrudan da redaksiya bir akademiya idi, çünki akademiklər, professorlar, jurnalistlər, şairlər... gəlirdilər bu otağa. Nə söhbətlər, müzakirələr gedirdi. Heç vaxt unutmayacağım, fikirlərimə, düşüncələrimə yaxşı təsir etmiş Nejat Mikayıladəni bu redaksiyada görüb, doğmalaşmışdım. Yəni Əli Rza Xələflinin üzümə açdığı qapıda ancaq qazanırdım.

Əlirza müəllim hər saat oturmazdı, elə bil gəzişdikcə ekstaza girirdi, nirvanaya çatırdı, doqquzuncu oloxona yüksəlirdi. Elə şövlə, elə ehtirasla, elə yangıyla danışdı, izah eləyirdi, arqument gətirirdi ki, həqiqətən onun nitqinə, savadına, informasiya bazasına, söz lüğətinə hamı qibtə eləyirdi. Dilinin şəkəri duadan formalaşmış: “Ayə, evin tikilsin...” Məsələn: “Ayə evin tikilsin, bunları adama universitetdə öyrətmirlər ey...” və ya “Ayə, evin tikilsin, get bir o Hegelin kitabını götür, arada vərəqlə dana”... Adamın intellektual sferasının ölçüsü itib. Bir də görürdün Herodotdan danışır, Yunan mifologiyasında qohumluq bağlarını izah eləyir, həndəsə öyrədir, sufiliyin qatlarını vərəqləyir... Bu yaddaşın sahəsi nə qədərdir? Özü də söz kəhərini emosiya qırmancıyla vurub elə çapır, elə çapır, deyirsən indi ürəyi yerindən çıxacaq. O danışanda bütün varlığını mövzuya təslim eləyir.

Deyirəm axı, oturmağı sevməyən adamdı. O ancaq var-gəl edir, barmağının arasında da siqaret sönmür. Amma nə vaxt otururdusa, məni çəkirdi yanına. Deyirdi, stulunu bəri çək. Bir də görürdün otaqda xeyli məndən yaşlı, savadlı, titullu, nüfuzlu adamlar var, başa keçməyə əxlaqım imkan vermirdi. Çalışırdım heç oturmayım, kənardan dinləyim. Əlirza müəllim bir dəfə çağırırdı, iki dəfə çağırırdı, üçüncüdə deyirdi: “Ə evin tikilsin! O stulu götür, gəl otur yanımda, qulağına söz deyəcəm”. O, “qulağına söz deyəcəm” kəlməsiylə hamıya bildirirdi ki, guya mən ona lazımam, başa keçdiyim üçün üzrlü saysınlar. Məni redaksiyanın qonaqlarına elə səxavətlə təqdim edirdi ki, özüm də özümə heyran olurdum. Deyirdim, mən gör nə boyda istedad imişəm, xəbərim olmayıb, batıb qalmışam. Məni təkcə başqalarının yox, öz gözümdə də böyüdüdü. Özgüvənimi artırır.

İşlətməyə çalışırdı. O yazını oxu, fikrini denən, bu yazıya münasibət bildir, bu yazını redaktə elə... Redaktə dedim, yadıma düşdü: bir dəfə kiminsə yazısının üstündə işləyirdi. Sonra mənə verdi ki, operatorlara aparım, yığsınlar. Gördüm yazıdan baş açmaq mümkün deyil. Xətlər çəkib, işarələr qoyub, sözləri pozub, cümlə yazıb, hardan hara abzas keçirib... Dedim, Əlirza müəllim, bu yazının nəyi var ki, nə yığılsın, dərc olunsun? Bunu siz yazmış oldunuz. Dedi: “Bəzi yazıların ruhu olur, nüvəsi olur, bir az əl gəzdirsən, görürsən dirildi, boy göstərdi. Bəzi yazılar da var ki, cümlələr, sözlər ütülüdü, yerindədi, amma ölüdü. Onun heç hərf səhvini də düzəltməyə dəyməz. Ruhsuzdu. Ölü doğulub. Hansı yazının üstündə işləmək olursa, demək, onun nəyisə var”. Yaddaşımda saxladım.

Əli Rza Xələfidən öyrəndiyim hər şey yadımdadır.

Deməli, Əlirza müəllimin unikal xarakterindən biri də onun yazmaq vərdişidi. Yaxından tanıyanlar bilir. Əlirza müəllim, bəlkə də, təsadüfən stulda oturub, dirsəyini stola qoyub ağ kağıza yazar. Əsasən, adəti üzrə siqaretiylə gəzişir, operatora diktə edir, o da yazır. Vəssalam. Bir dəfə bir mübahisənin qalibi olmuşdu; iki ayrı mövzuda eyni vaxtda iki operatora diktə eləyib məqalə yazdırmışdı. Bilmirəm

belə bir unikalılıq başqa kimdə var? Mən tanımıram. Nitqi o qədər səlis, ütülü, poetik, redaktəlidir ki, sonradan göz gəzdirməyə, cümlə düzətməyə ehtiyac qalmır. Onun beyni artıq belə formalaşmış. Bilmirəm, bəlkə də, oturub yazanda əziyyət çəkir.

Redaksiyada işlərin nə qədər gərgin olduğunun şahidi idim. Ayaqlarını qatlayıb, gözünü yumub bir neçə dəqiqəlik dincəlməyə vaxtı olmurdu. Onu deyib, gələn qonaqlarla elə emosiyayla danışdı, deyirdim bu saat bu kişi yıxılacaq, bu səsin küləyinə, sözün çəkisinə əl-ayaq dözər? Gərginliyin içində yeni çap olunmuş, köhnədən qalmış kitablara da bələd olurdu. Deyirdim, ay Əlirza müəllim, bunları oxumağa nə vaxt fürsət tapırsız?

Bir dəfə Dədə-Qorqud haqqında kitabın təqdimatına gedirdik. Kitabdan ona verməmişdilər, ya kimsə gətirib çatdırmamışdı, nə idisə, əldə yox idi. Amma biz gedirdik. Həmişəki kimi məni yanında oturtdu. Kiminsə əlindən təzə kitabı aldı, varaqladı və birdən ona söz verildi. Danışdıqca cusa gələn, bir söz düşməyən, kəlməsi laxlamayan Əlirza müəllim kitabı, dastanı elə təhlil elədi ki, ondan sonra çıxış edənlər “Əlirza müəllim demişkən...”, “Əlirza müəllimin dediyi kimi” ifadələrlə, sitatlarla sadəcə, çıxış vaxtlarını doldurdular.

Soruşdum ki, axı siz bu kitabı oxumamışdınız, belə necə danışa bildiniz? Dedi ki, mən vərəqləyəndə bildim ki, o (müəllif) nə yaza bilər, nədən yazıb, nə yazıb.

Həqiqətən, kitabı oxuyanda gördüm ki, Əlirza müəllim sanki kitabın redaktoru olub. Məncə, bu fenomenlikdi.

Məni məcbur elədi ki, babam haqqında bir məqalə yazım (bu çox sonralar idi, amma maraqlı burasıdır ki, yadında qalmışdı), yazdım, onu da ilk kitabıma əlavə elədi. “Yağış damlasıyam” adlı ilk kitabımın sevincini bərabər yaşadım. Redaksiyanın böyük otağında süfrə açdı Əlirza müəllim. Gələnə məni təriflədi, kitabımı verdi. Onun dəstəyi ilə Yazıçılar Birliyinin üzvü oldum. Bir vaxtlar Sahil bağında durub binaya baxan həməm gənc oğlan indi həməm binaya girməyə vəsiqə almışdı. Bu mənim üçün yeni bir dünya qazanmaq idi. Bir vaxtlar axtardığım ünvanı tapmaq idi. Bu binaya gələn yolu mənə Əli Rza Xələfli açmışdı. Arzum, xəyalımı yaşamağa bələdçi olmuşdu. Sonra qanadlarım çıxdı və mən günlərin birində yuvadan uçdum. Əli Rza Xələfli mənə səmanı tanıtdı, uçağı öyrətdi. O, həqiqətən də müəllim, ustad, mürşid olmağı bacarmış adamdı.

Bu gün Yazıçılar Birliyinin bu müqəddəs binasında, Azərbaycan ədəbiyyatının ən qocaman “Azərbaycan” jurnalında çalışıram, pəncərəm həməm Sahil bağına baxır, o gənc və utancaq oğlanın durduğu yerə.

Dönüb hardan gəldiyimə baxanda, məni zəif işıqlı dəhlizdə, göy rəngdə “Kredo” yazılmış ağ işıqlı lövhənin altında, tünd qırmızı dəmir qapının qarşısında dayanan boz kostyumlu, barmağında siqareti tüstüləyən, dili dualı qocaman adamı görürəm; Əli Rza Xələfini. Səsi bu gün də qulağımdadı: “Yeri, evin tikilsin, yeri!”

P.S. *Bu yazının nöqtəsini qoyub gedəndə binamızın 3-cü mərtəbəsində – ilk dəfə görüşdüyümüz həməm foyədə Əli Rza Xələfliylə rastlaşdım. Məni görən kimi qollarını açdı. Üzü güldü, “Ayə, evin tikilsin, hardasan?” Doğması kimi bəgərinə basdı, alnımdan öpdü və fürsətdən istifadə eləyib yanıdakılara yenə mən tanıtdı... Mən də fürsətdən istifadə eləyib yanaşı şəklimizi yenilədim.*

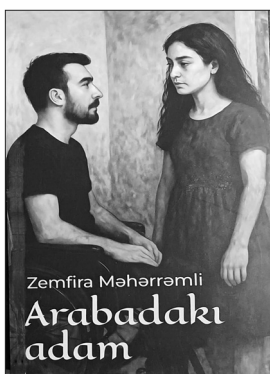

ƏLİ ƏMİRLİ

CƏNNƏT QAPILARI

BAKİ, "ZƏRDABİ NƏŞR" MMC, 2025

Yazıçı-dramaturq Əli Əmirlinin təqdim olunan kitabında çoxseriyalı televiziya filmi üçün nəzərdə tutulan "Cənnət qapıları" adlı 24 seriyalı telessenarisi yer alıb. Əsər iyirmidən artıq teatrda (12-si xarici ölkələrin teatrlarında) tamaşaya qoyulmuş, beynəlxalq teatr festivallarında mükafat qazanmışdır. "Varlı qadın" komediyasının motivləri əsasında yazılsa da "Cənnət qapıları" gözlənilməz hadisələrlə zəngin dramatik teleserial ssenarisi kimi təqdim olunur.

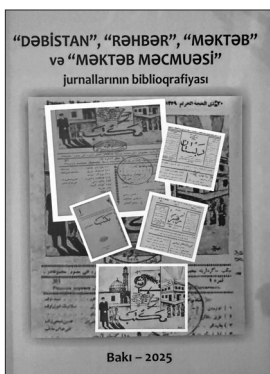

ZEMFİRA MƏHƏRRƏMLİ

ARABADAKI ADAM

BAKİ, "QANUN" NƏŞRİYYATI, 2025

Yazıçı-publisist Zemfira Məhərrəmlinin "Arabadaki adam" kitabında eyni adlı romanı, "Ümid işığı" və "Atalıq borcu" pyesləri çap olunub. Kitabda təqdim edilmiş bədii nümunələrdə müəllif müxtəlif insan talelərindən, sevgi, qisas və xəyanətdən bəhs edilir.

FƏRQANƏ MƏLİKOVA

"DƏBİSTAN", "RƏHBƏR", "MƏKTƏB" VƏ "MƏKTƏB MƏCMUƏSİ" UŞAQ JURNALLARININ BİBLİOQRAFIYASI
BAKİ, "ZƏRDABİ NƏŞR", 2025

Gənc tədqiqatçı, Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi Fərqanə Məlikova Azərbaycan milli mətbu irsində əhəmiyyətli yer tutan "Dəbistan", "Rəhbər", "Məktəb" və "Məktəb məcmuəsi" uşaq jurnallarının biblioqrafiyasını hazırlamışdır. Kitabda "Dəbistan" jurnalının 1906-1908-ci illərdə 27 nömrəsi, "Rəhbər" jurnalının 1906-1907-ci illərdə 5 nömrəsi, "Məktəb" jurnalının isə 1911-1920-ci illərdə 97 nömrəsi, "Məktəb məcmuəsi" jurnalının 1925-ci ildə 1 nömrəsi toplanmışdır. Biblioqrafiyada nəşr olunmuş materiallar sistemli və ardıcıl şəkildə öz əksini tapmışdır.

“AZƏRBAYCAN” - 2025

2025-ci ildə “AZƏRBAYCAN” JURNALINDA DƏRC OLUNMUŞ MATERIALLAR

POEZİYA

Şeirlər

SƏDDAM LAÇIN – Tanrıların şeiri. Tremor rəssam. Məğrur şəhər. Qəribəlik. Reinkarnasiya. Qurunun su pərisi. Ölüm eskizi. №1

MİR KAMİL – “Heç nə olmaz daha, canım-gözüm, əvvəlki kimi”. “Ey nigaran baxışından duyulan kövrəklik”. “Ey aydın üzü yaz səhərindən daha parlaq”. “Nə gözəldi yola çıxmaq, sənə çatmaq”. “Baxıb aynada hər axşam özünə pıçıldayırsan”. “Gecə yarı oyanasan qəfildən”. “Bir din, danış, ay gözəlim”. “Sığalımın istisi”. №1

İSLAM SADIQ – Vətən və mən. Durur. Gülə-gülə gül düzülər. Tələsinə. Çatmadı. Yağış damda qaval çalır. Göynəyir. Qızdırıb su tökür fələk daşıma. Gəlir. Kəsirlər. Bir qara umud. Görmüşəm dünyanın hər üzünü mən. Qurumaz. Yarımçıq. №1

RAMİZ ORSƏR – Dünya bumu. Öz yiyəsi. Yozulmur. Məlikməmmədin. Qəhərim. Ağlamaq. Ayağı yox. Ağ yaylaq. At – muraddı. Arzuların teli qırılanda. №1

SAHİB CAMAL – Sevdiiyım qıza tanışdır. Ölmək bilmir ümid, neynim? Adımdadır, bir qız sevdim. Tox görmüşəm mən dumanı. Kaş görəsən Tanrısını. Sözü demə bərkiməmiş. Durulan gördüm yolumu. Yol üstüyəm mən bu yolda. №1

XALID MAHMUD – Yenə qaranlıq düşüb. Və bir gün. Təkbaşınasan. Ayrılığın sağlığına. Ağrı üçün elegiya. Ömür məsafəsi. №1

ELMAN İSKƏNDƏR – Yollara. Qayğı. Anamın namaz üstə olduğu vaxt. Kiçilirəm. Yanımda deyilsən. Usta. Başqa dünya olsa. №1

CABİR ALPOĞLU ALBANTÜRK – Mənsur şeirlər; “Kədərin zirvəsi – sevincin başlanğıcı”. Şair Tanrı hüsurunda. Məxluqatın əşrəfi olmanın müəmması. №1

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – Halalıma. Hardasan? Əbədiyyət haqqında Sirac. Yenə qar. Səhər. Şəklim. Tərs kimi. Barışın göz yaşları. Metroda. Qanımi tökürəm, torpaq, üstünə. Sevgili yağış. Dünən ağlamışam, xəbərin varmı? Gəlin apardılar. Məni aldadaydın. Nizami küçəsinə. Elə uşaq kimi sevirəm səni. Kitabım çıxacaq. İnandır, məhəbbət belə olurmuş. Nazlı yağış. №2

KƏMALƏDDİN QƏDİM – Dur ayağa, qonaqları qarşıla. Göyə. Astarı üzündən baha çıxacaq. Mən səni yazmıram ki. Hələ bir duanın üstündəyəm. Kiminsə unudub getdiyi adam. Hələ zaman tutur, vaxt tutur məni. Qarı nənənin son günləri. Mən elə sonrakı ağır kimiyəm. Üstündə səbrin olmaz? Çətinlər bu qədər asan sevilməz. Pıçıldar məni. Seçim yanlış olub. Bilirəm ki, mələk bilir. Çıxın içindən boyanın. Küçəmizdə ümidlərim dəfn olub. Ömür-gün yoldaşıma, övladlarıma. Bir cürə. Orda bir ev can verir. Hər gün öz evinə yıxılır adam. Dur, gedək, birlikdə azaq şəhərdə. Bu dərdin də çəkilməli dərd imiş. №2

RAFIQ YUSİFOĞLU – Özümüz düzəlsək, düzələr dünya. Gərək Yer kürəsi Vətənə dönə. Sevdə göylərində süzürəm hələ. Güzgüdə gördüyüm adam. Sevdalı ömrür yaşadım. Xiffət xəzinəsi. Təskinlik düşüncələri. №2

ADİL MƏMMƏD – Bir zamanlar. “Mənsuriyyə”. Qəfil yaz yağışı yağdı ömrümə. Əxlaq. İki yol ayrıcında. Bu bulud niyə gözü yaşlıdı. Haqqdan bir dilək dilədim. On dörd. №2

ELÇİN MƏLHƏMLİ – “Çəkirəm dərd, nə qədər var yenə ver, mən çəkərəm”. Çıx. Günlərimiz. Az demişəm. Sənə qurban. №2

PƏRVİZ QURBANLI – “Bu evin qapısı daha döyülmür”. “Gecə saat bir olar, düşünürəm”. “Həyat qaldığı yerdən”. “Bu yuxusuz gecələrin xətrinə”. “İndi gözlərim danışıq”. “İndi şəhər tozlarını qaldıran”. №2

TƏRANƏ DƏMİR – “Bu zülmət gecədə, bu dar otaqda”. “Yenə boğur arzuları gözündə”. “Gəl aslaq xəyalların gözündən”. “Elə bil ki, dəniz daşır səmadan”. “Nə dünyadı bu, Allah”. “Kim bağlayıb bu qapını görəsən”. “Səsin qulağıma gəlmir haçandı”. “Gəl aslaq xəyalların gözündən”. №2

ƏŞRƏF VEYSƏLLİ – Səhər açılır. Deydi bu yerlərə yaz qədəmləri. Dəniz və köpüklər. Qocanın ömrü. Düşər. №3-4 Sevgi şeirləri yazıram hələ. Özümdə bir şair öldürmüşəm mən. Mən niyə yazıram bu yazıları. Vaxt qatilləri. Bu ütük adamlar, sürtük adamlar. Göydən üç alma düşdü. Xəzərdə qızlar çimir. Bir az bu dəniz də mənə bənəyir. Bu qız sevdə yaşındadır. Yarımçıq qalmış dərs haqqında ballada. Daş və işıq. Bu ağac. Payızda. Ocaq çinar. Çiçi kəndi. Gecəyə qar yağır. №7-8

RİZVAN NƏSİBOĞLU – Sözüün içində. Göyü yağış döyür, yeri göz yaşı. Bir azca. Yerində. Sonra. Bu yağış. “Dünya işığa tələsir”. №3-4

GÜLƏMƏİL MURAD – Şeir yazmaq necədi mələklərin dilində. Şəhid anasıyam. Şəhidim mənim. Şuşa. Sevdim bu payızı. №3-4

İSMAYIL İMANZADƏ – Söz. Gəlmişəm. Zəfərin mübarək, Vətən. Otuz il. Yaşadım. №3-4

NURANƏ RAFƏİLQIZI – Bir qadının yoxluğu. Mənə bir az nağıl danış. Həkimlər depressiya deyir. №3-4

XAVƏR ŞƏFİYEVA – “Nə qoydun səndən sonra”. “Sənlə gedib nəfəsim”. Mart gecələri. №3-4

AY BƏNİZ ƏLİYAR – “Payız unutsa yarpaq yaşılı”. 44 yaşıma. “İndi kimə üz tutasan?”. “Zəngləşərik, demişdin”. “Kimsə baxmaz gözdən axan yaş üstə”. “Bilet aldım həyata”. “Sənə sevgim bitəndə”. “Beş aldın, beş yerinə”. “Mən göyə yüyürdüm, arılar gülə”. “Bu gecə də yatmadım”. “Gəlmə” desən, gəlmərəm”. №3-4

TƏRANƏ YUSİFQIZI – Ana laylası. Fəryadımın adı. Dərdli qadın. Dəniz. №3-4

SEVİNC SAYADQIZI – “Sən mənim tumurcuq həqiqətimdən”. “Orda”. Sevgim özümdən böyükdü. Yarpaq budağın. Sən mənim yoxumda var olanım. №3-4

ZAHİD AVŞAR ELOĞLU – Əllər. Dəli dağda qış. Doğrudanmı getmişən. Bilmirəm neyləyim bu məktubları. Gəlmişəm. Bir şeir. №3-4

İSKƏNDƏR DUYĞUN – Görünür. Naşıymış işində, görünür, xeyli. Zəifdir dedi. №3-4

FAİQ BALABƏYLİ – Bu dənizin limanları yazıqdır. Uzaqlarda üzən gəmi. Limanlar gözləyər, gəmilər gəlməz. Dəniz bir gözəl üzdü. Yaşadım. Qayıtmaq olmur. Soyuq idi baxışların. Alma düşmədi. Qış lövhəsi. Bu meşədə. Barı düşündünmü? Və susdu. №5

XURAMAN HÜSEYN – Kilidsiz qapı kimi. Təsəlli. Ümidim. Dünyadan başqa. Gecə. Həyat. Həsərət yağışı. Ümid yolu. Ağ səhifə. Özün ol. №5

OKTAY ŞAMİL – Allaha müraciət. Küləklər. Gecə itləri. DİNİ ETÜDLƏR. 1.Xristianlıq. 2. Müsəlmanlıq. Yaxşı ki... Mənim o adamnan nə işim qalıb. Səksənimdən sonra. Bəcid vidalaşma. №5

ZÖHRAB MEHDİ – Qar şeiri. Anamın duası yetir. Ayrılıq. Elə istəyirəm. Görmüşəm. Getmişəm. Sən bir az fərqliydin. №5

ELDAR HƏSRƏT – Söylədi. Ad günüm. Bilmirəm. №5

İBRAHİMXƏLİL – Arada-sırada Ortaçalada. “Burda naşı olduğumu”. Gözəl səs. “Mən sınımayan şairiydim Sınıq körpünün”. “İnsan – sevdinin sarılar, canım”. “Deyirəm: Sınıq körpüyəm”. Qan yerinə mürəkkəb. Qalaktika. Aylı Tiflis axşamları. Bir hava düşürdü sümüklərimə. Fəxri Uğurluya. Keçdi. Arazın altı noylar. Anamın pensiya kağızı. №6

SAQİF QARATORPAQ – “Ömrün-günün sevinci az, qəmi çox”. “Daha bitməz, bu sınığı ha sarı”. Saat və mən. “Baş aç bilmirəm hərdən özümdən”. “Bu gecə oyandım yağış səsinə”. “Başını götürüb qəfil gedəsən”. “Bu necə görüşdü, niyə belə gec?”. Yuxulu şeir. “Yaman uzun çəkdi zalım ayrılıq”. “Yuxuda gördüm ki, kəndə qar yağıb”. “Bir azca əydim başımı”. “Sən gələndə gec olacaq, yaman gec”. №6

OĞUZ AYVAZ – Metro-Fraqment. Gərəkli yağışlar. Yazıla bilməyən şeir. Bacımın rəsmi. Dəniz üçün. Həyat. Adsız şeir. №6

ZÜLFİYYƏ YAQUBQIZI – “Ay, bu zülmət qaranlıq”. Gücün varsa, gəl. “Gözlərim gör hara gəlib çıxıbdır”. “Dünənim də, sabahım da”. “Ruhum Ay tutulması”. “Aça bilsəm sirlərimi”. №6

HÜSEYN BAĞIROĞLU – Gecə Ay işığı yol göstərmədi. Möhtəşəm yaradıb yaradan səni. Alın yazımda adın olsaydı. And içir. Bənzəyir. Dumana düşmüşəm xəyallarında. Yeyir. Kaş deyə-deyə. Sən heç vaxt ağlama. Dağlar duman olsa da. №6

AIDA ADIGÖZƏL – Satılmış şeirlər. Yarpaqlara elegiya. Bu sarışını tanıyırsan, bilirəm. Bilirdim. №6

SEVİNC ARZULU – Payız. Qadasın alım. Gücüm oyanır. Bir salam üşüyür. №6

SÜLEYMAN ABDULLA – Bir çimir şeir. Sondan sonra. Sondan sonrası. Əl çatmayan çilçiraq. Epiloq. Zülmətə varan yol. Timsahın göz yaşları. №7-8

ƏZİZƏ AĞAHÜSEYNQIZI – Payızın ilk yağışı. Kəndim. Sözə gəldim. Bişirmişəm. Oğluma məktub. Gecənin harayı. №7-8

ZEYNƏB CƏMALƏDDİN – Reallıq. Dağlara-dağlara. Yerdə. Fikirlər. Sən demə. №7-8

ƏLİZADƏ NURİ – Payız notları. №9

BARAT VÜSAL – Qoşa heykəl. Ağa şapalağı. Bethoven. Dəli ruh. Kütlə məhkəməsi. Əsgər kimi. Peşman deyiləm. Əkin. №9

MAHCAMAL – “Səsinin cəzbi alır könlümü ahəstə”. “Bitdi vüsal dəmləri, ayrılığın vurdu tel”. “Həqqim verib, hər zərrə gözəldir Şuşamızda”. “Ey can, qədrin zərrə xətir – hörməti oxmuş”. “Vermə, saqi, mənə hicran qədəhin vermə daha”. “Bu nə sirdir ahı mən neştərə bənzər çəkirəm”. “Getdin! Daha məxmər nəzərindən pay edən yox!”. “Dövrən edəcək bir dəli gərmiş, xəbərin yox”. “Səntirləmə ey təb, mənə biganə yanaşma”. “Vardı sevən, sevdiren, vardı gülən, güldürən”. “Gözləmə axşam, səhər, gözləmə... döz birtəhər”. №9

NAZİM HÜSEYNLİ – İçim sevgi ilə dolu. Sev dünyanı, insan oğlu. Ulu saz. Dayaq olsa əsgər. №9

GÜLNARƏ CƏMALƏDDİN – Əbülfəzlabbas kişi. Sonsuz qadınlar. “Sevdim”. “Mən”. “Canımda min illik dərd”. “Döz cəbrinə dünyanın”. “Sən getdiyin zaman”. “Ən böyük günahkar sənsən”. “Bayraqlar bitirdi”. “Darıxmaq”. “Sən bilməzsən, quşcuğaz”. “Ağır dərdidi”. “Öncə”. “Sənsiz yaman çətin oldu”. “Qaranlıq küçədə”. №10

AYPARA AYYAN – Neytral zona. “Adını hallandırırım ismin altı halında”. “Səni sevmək dünyanın ən böyük xoşbəxtliyi”. “Gah bir nəfəs qədər yaxın olursan”. №10

AYSEL NƏSİRZADƏ – “Bir çatdaquş tanıdı uşaqlığımı”. “Bir gecədə ailəsini itirən uşağın”. “Qəfil göy guruldadı gecenin zülmət bağrında”. “Bir divarın üstündə”. “Uzaqdan bir qadın baxır donuq baxışlarıyla”. Mən elə dəyişdim. “Sükut qanadlı kəpənək”. Yenə də mən qalibəm. “Torpaq bəzən bağrında”. “Gecədir”. “Dibçəklərə əsir edilən güllərin”. Özü yıxılan kəsin. Ürək acısını gizlədir. Hər ürəyin öz kəsi var. Sənə qovuşmaq həvəsi. “Nöqtəsi qoyulmayıb sənə yazılan şeirlərin”. Saçını yola tökən süyüd ağacı. Həyata yarı yamağam. Çalışıb lal qalxıram. Həyatın ölümə nisbəti. Təbiətin bəstəsi. Apardı. Nə tez unuttun məni? №10

ZƏKİ BAYRAM YURDÇU – “Yeriyib, yığılıb, qaçıb, durmuşam”. “Xəzərtək bir yerdə qalmağa dəyməz”. “Bilmirəm neyləyim, hara aparım?” Varmış. Məndən uzaq olsan da. “Niyə böcək kimi artır çoxalır”. “Elə bil bu adam Nuhdan qalıbdır”. Bir gün məni görməsən. “Nə vaxt səndən söz düşdüsə, dolur gözlərim”. “Səndən baş açmaq olmur”. “Rəzil bir ömürdən gələndə zara”. Qadın. №10

GÜLAĞA TƏNHA – Vətən deyilsən. Arazın üstündə gedən piyada. Lalə. Bu kənd məni tanımadı. Uşaq evində. İstək. №10

ELVİN RAMİZ OĞLU – Əsgər məktubu. Qayıtmadın ki. Güzgün də olmadım. №10

SAHİB ASLANZADƏ – Əlində qalmışam. Deyimmi. Küləyin nə vecinə. Dərdin alım, bu dərdləri danlama. Hələ uşaq yaşındadır. Anam. Dağlar. №10

ƏBÜLFƏT MƏDƏTOĞLU – Bu da bir çalar... Məncə... Özümdən bir fraqment. Sənsən. Susqun gecə. Qayıdır... Bilərlər... Bir udum su... Anı ağrının şeiri. İçimdəki tərəddüd... Kölgəmdə... Sükutun şübhəsi... İnad. Ağrı həzinliyi. Ümid yerim... Yanımda olmayanlara! İtirilən zamanın şeiri... Səhər tez açılarmı?! Anın şeiri. №11

TAHİR TAİSOĞLU – Qabcaq. İpək ilahəsi. Şəhər şeirləri. “Parkovşik”. Sənsən mənim qaraçuxam. Ağ qar... Qara qarğalar... Müşəmbə örtüklü qapı. Bərəçi, gəl o taya keçirt məni. №11

ARZU ƏYYARQIZI – Bir şeir ağlayım. “Üç alma düşmür daha”. İntihar. Özündən yığılanda. Çətir məni bağışla. №11

SƏYYARƏ MƏMMƏDLİ – Olacaq o gün də. Şuşa. “Qəlb odasa, beyin damdı”. Məzarsız şəhid. Mənə Göyçəni verin. Bahar gəlib şeirimə. “Düşəntək yerini yaxıbyandır”. Gətirdin. №11

İBRAHİM YUSİFOĞLU – Dayan, insan. Mən səni qoruyub saxlayammadım. Dərə bilmədim. №11

KAMİL TƏRTƏROĞLU – Bayatılar. №11

AĞASƏFA – Vətən... Vətən... Tüfəng çıxdı. Tərs adamların dərsi. Tərs adamların dərsi. Kimə deyəsən ki... Hərb və sülh. Dərdin ləzzəti ayrıdır. Bu necə dünyadır? Məni o yandırır ki... Haqdan uzaqlaşdıqca... Yaxın günlərin qayğısı. Həkim şairlər. “İlğımda çimən atlar”. №12

ZEYNALABDİN NOVRUZOĞLU – Köçüb, o dostların hamısı köçüb. Bu dəniz gözə gəldi. Enməram axı... Qala olmaq istəyir. Adam oynadır. Bilmirəm, gözü neynir? Tərif və tənqid. Quca biləsən. Daşa yazdı adını. Yaxşı ki məni görməyib. Təbiətlə müharibə. Ordan-burdan: Üç axmaq. Təmsillər: Şirin şəkli qalınca... Quyuğundan uzundur? Çaqqalın cəsəreti. Hirsini tərgidəsən. Sərçə balası. Gecə özünü danır. İkiliklər. Dörtlüklər. №12

BALOĞLAN CƏLİL – Biz günəşdən qaçıb gəldik. Qışqıran sükut. Kəbin kəndiri. Heyran olduğum. Məmməd Aslana şikayət. Bir əlçim bulud. Sən axı neynirdin insan olmağı? Yandır bu şeiri. Bizim evimizin damı damardı. Allah borcu. Zövlə kəndim. Köhnə məktəbin təzə şəkli. №12

Poema

MƏMMƏD TAHİR – Heykəllə söhbət. №7-8

NƏSR

Romanlar

LOĞMAN RƏŞİDZADƏ – Yuxusu pozulanlar. №1, №2

MÜBARİZ CƏFƏRLİ – Ağacda alma. №5

ELÇİN HÜSEYİNBOYLU – Gültəkin Xaqan. №6

MÜZAHİM İSMAYILZADƏ – Hasara hörülən adam (povest). №7-8

VÜSAL NURU – Ölü yuxusu. №9

GÜLLÜ MƏMMƏDOVA – Düşməne bağışlanmış İrəvan (romandan parça). №10- №11

Hekayələr

MÜBARİZ CƏFƏRLİ – Başsızlar (tarakanlara). Mizan (hörümçəklərə). Qəvvəs (balıqlara). Azuqə (qarışqalara). Bulaşiq (sicanlara). Xaltalılar (itlərə). №1

ALPAY AZƏR – (“Universitet hekayələri” silsiləsindən). Professor və məşuqəsi. №1
SEYRAN SƏXAVƏT – Kino və kələm şorabası. Kişi salonu. Körpü. Aliment. Apostrof. Futbol. Şairin leşi, kasıbın bəxti, yaltaq quzu və barışiq. №3-4

TURAL CƏFƏRLİ – Mahmudun ahı var. №3-4

GÜNEL MEHRİ – Doğuluş. №3-4

VAQİF SULTANLI – Məşə gözetçisi. №6

AYDIN TAĞIYEV – Xalı. Nəğmə dərsi. İki qəpik “dilançisi”. №6

NURANƏ ABBASOVA – Duru. №6

AYSEL FİKRƏT – Onuncu gün. Özgə ev. №7-8

ŞƏHLA TAHİRQIZI – Badam. №7-8

ADİL MƏHƏRRƏM OĞLU – Bir cümləlik həyat. №10

HƏMİD PİRİYEV – Ağ qərənfil üçün təziyə. №12

Essələr

VÜSAL NURU – Ruh heykəli. №3-4, Qənimət adam. №5, Yol yoldaşı. №6, Fraqmental adam. №7-8, Zəhmli eynək. №9, Evin tikilsin. №12

OKTAY ŞAMİL – Bu qlobalıqda batıb qalmışiq “lığ”da. Kiçik bioqrafiyama bəzi iri proyeksiyalar. Bir şairin mənə bağışladığı yazısı. №12

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

MAKS FRİŞ – Bir qəzanın stenoqramı. (Tərcümə etdi – Azad Yaşar). №1

MİXAİL VELLER – Qılınclarla rəqs. (Tərcümə etdi – Azad Yaşar). №2

LUİ ARAQON – Naməlum qadın. (Tərcümə etdi – Azad Yaşar). №6

XORXE LUİS BORXES – Emmanuel Svedenborq. (“Səsli düşüncələr” esse silsiləsindən. Tərcümə etdi – Azad Yaşar). №7-8

STEFAN SVEYQ – Unudulmayacaq birisi. Bir təəssürat. (Tərcümə etdi – Azad Yaşar). №9

ERİK EMMANUEL ŞMİTT – Qüsursuz cinayət. (Tərcümə etdi – Azad Yaşar). №10

MUSA ƏHMƏDOV – Taxta kuklalar. (Tərcümə etdi – Seyfəddin Hüseynli). №10

YUN FOSSE – Yuxusuzluq. (Tərcümə etdi – Azad Yaşar). №11

ŞƏLALƏ ƏMRAHOVA – Alman poeziyasından tərcümələr. №11

YÜZ İLİN BİRİNCİLƏRİ

SÜDABƏ AĞABALAYEVA – Azərbaycan brendi. Mehdi Hüseyn. №1, Əli Vəliyev. №2, Əbülfəs Ələkbərzadə, Əhməd Cəmil. №7-8, Qılman İlkin (Musayev), Cəlal Məmmədov. №10

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

SALİDƏ ŞƏRİFOVA – Məmməd İsmayılın “İz” romanı ətrafında gəzişmələr. №1
 MOBİL ASLANLI – Mir Möhsün Nəvvab. №1
 VAQİF YUSİFLİ – Tofiq Hüseyn. №1
 MAHRUX DÖVLƏTZADƏ – Elçinin “Qarabağ şikəstəsi”: Vətəndaş yazıcının katarsisi. №2
 RÜSTƏM KAMAL – Vaqif Səmədoğlunun duaları. №2
 TƏYYAR SALAMOĞLU – Abbas Səhhət yaradıcılığı: Metaforasından fəlsəfəsinədək. №6
 MƏTİ OSMANOĞLU – Buzovnada aşiq məclisi və ya “Tatar nəğməsi”nin qeyri-adi səyahəti. №6
 QÜRBƏT MİRZƏZADƏ – Qarabağ şeir və nəsr paradigması ədəbi tənqid müstəvisində. №6
 ALLAHVERDİ EMİNOV – Səməd Vurğunun bir şeiri haqqında bir neçə söz. №7-8
 LÜTVİYYƏ ƏSGƏRZADƏ – “Zəngəzur” romanı: Gizlədilmiş faktlar, təhrif edilən tarix. №7-8
 SÜDABƏ AĞABALAYEVA – Gəncliyin baxışı və gəncliyə baxış. №9
 VAQİF ALLAHVERDİYEV – “Sahillər sıxır məni”. №11
 MƏTANƏT VAHİD – Fantastik təxəyyüldən psixoloji dərinliyə. №11

MƏTBUAT TARİXİMİZDƏN

ƏLİRZA BALAYEV – Mülayimləşmədən sonrakı soyuqluq. №7-8

QAN YADDAŞIMIZ

RƏŞİD FAXRALI – Xocalının göylərinə sər ürəyimi! №2
 VAHİD MƏHƏRRƏMLİ – Üzü gülən Xocalı. №2

26 İYUN – SİLAHLI QÜVVƏLƏR GÜNÜ

RƏŞİD FAXRALI – Üçüncü güllə (poema). №7-8
 ABDULLA QURBANİ – Məbəddə döyüş (iki hissəli, səkkiz şəkilli sənədli pyes). №7-8

ZƏFƏRİMİZİN 5 İLİ

RƏFƏİL TAĞIZADƏ – Zəfər sevinci (poema). №11
 RƏŞİD FAXRALI – Tarixlərə əmanətdir Zəfərimiz. №11

AXTARIŞLAR, TAPINTILAR

HACI FİRUDİN QURBANSOY – Yaşıl gün – Novruz. №2, Əlkimya rəmz kimi Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında. №9

ASİF RÜSTƏMLİ – Məhbusluqdan məhbəsədək. №12

YUBİLEYLƏR

FİUZƏ MƏMMƏDLİNİN 85 YAŞI

FİRUZƏ MƏMMƏDLİ – illərin. Bu istək. Səksən beşim. Çətin. Enə bilmir söz atından. “Ta son ümidin də qapısını örtüdüm”. İlahi. Payız deyilir. Etdilər. Deyirdi. Az qala. Kiminləsən. Dünyada. Dilim. İnsan. №1

İNTİQAM QASIMZADƏ – “Adıma deyən var “bəxtəvər” hələ”. №1

MAHRUX DÖVLƏTZADƏ – Ömür bir uzun şeirdir. №1

ƏHMƏD QƏŞƏMOĞLU – İlk eşq (poemadan parça). Yan-yana dayanıb iki göyərçin. №2

SÜDABƏ AĞABALAYEVA – “Söyüdə barsız deməyin”. №2

VAQİF YUSİFLİ – Adil Babayev –100. Dilsuzun 80 yaşı. №2

SONA XƏYAL – Nisə Bəyim – 70. №2

VAQİF YUSİFLİ – Mənzər Niyarlığının 75 yaşı. Nisə Bəyim – 70. №3-4

SEVDA ƏLİBƏYLİ – Zeydulla Ağayev – 80. №3-4

RƏSUL RZA – 115

RƏSUL RZA – Babayam! № 5

SEVİNC MÜRVƏTQIZI – Zamanın yaddaşına yazılan bədii ritorik vəsiyyəti. №5

YAŞAR QASIMBƏYLİ – Rəsul Rza və yeni Azərbaycan poeziyası. №5

RƏSUL RZA –İki buynuzlu İskəndər, sirli tütək və dolu ürək haqqında. №5

MAKSUD İBRAHİMBƏYOV – 90

İSA HƏBİBBƏYLİ – Bütün yaxşılıqlara görə – əbədiyyət. №5

MAKSUD İBRAHİMBƏYOV – Püstə ağacı. (Rus dilindən tərcümə edən: Azad Yaşar). №5

ELMİRA AXUNDOVA – “Heydər Əliyev Azərbaycanda heç kəsə dissident damğası vurulmasına yol verməmişdi”. №5

MURAD İBRAHİMBƏYOV – Ekranlaşdırma. №5

RÜSTƏM KAMAL – Maksud İbrahimbəyov: Yaddaşın üslubu. №5

VAQİF BƏHMƏNLİNİN 70 YAŞI

VAQİF BƏHMƏNLİ – 1. HEKAYƏ ÜSTÜNDƏ. Bakıya yağış yağır. Rəngbərəng. Atam qeyb olan torpaq. Türkün torpağı. Çətin hava. Qanadlı qonşular. 2. QOŞMA ÜSTÜNDƏ. Özü öz saçına sığal çəkən qız. Qızılgül güləndə. Yaşamaq yolu. Diriliyin şərtləri. Çarəsiz qoşma. 3. GƏRAYLI ÜSTÜNDƏ. Nəyim var. Dərdin dərəcəsi. Vaqif gəraylısı. Çıxıram. Yorular. Deqradasiya. Şumlama. Hərə bir can borcludu. 4. “YERİYƏRKƏN DEDİYİM ŞEİRLƏR”DƏN. Nəticə. Xətaya düzəliş. Fələk. Növbə. Lap sonda. Bənd. Siçan deşiyi. Düstur. Poetik əməl. Körpəlik, cavanlıq, qocalıq. №5

BƏXTİYAR VAHABZADƏ – 100

BƏXTİYAR VAHABZADƏ – Harda yanğı varsa, işıq ordadır (şeir). №9

SEVİNC MÜRVƏTQIZI – Səhvləri poetik etiraf etmək cəsarəti. №9

YAQUB BABAYEV – Dil və istiqlal sevgisi. №9

MAHİR CAVADLI – Hər cür müqayisə qüsurlu olsa da... №9

YAŞAR QASIMBƏYLİ – Ədəbi təklidən milli həmrəyliyə uzanan yol. №10

FİKRƏT QOCA – 90

FİKRƏT QOCA – Könlüm (şeir). №9

GÜLDƏNİZ QOCAYEVA – “Sərnişinim – Yer kürəsi!”. №9

TOFIQ MƏLİKLİ – Böyük şair, unudulmaz dost. №9

ƏLİBALA HACIZADƏ – 90

VAQİF YUSİFLİ – “Yazılmamış bir qanundu: sevməsən, sevilməzsən”. №9

VAQİF YUSİFLİ – Sabir Əliyev – 90. Məstan Günər – 90. №10

SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ – 190

SEVİNC MÜRVƏTQIZI – Ruhun ikili səcdəgahı: İman və Eşq. №10

VAHİD ƏZİZİN 80 YAŞI

İNTİQAM QASIMZADƏ – Əsl şair misrasından tanınar. №11

VAHİD ƏZİZ – Şeirlər. №11**YUSİF SƏMƏDOĞLU – 90**

Yusif Səmədoğlunun 90 illiyinin qeyd olunması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. №12

AYGÜN BAĞIRLI – Gündəliklərindən görünən Yusif Səmədoğlu. №12

SÜDABƏ AĞABALAYEVA – “Uzaq ulduzların işığı kimi”. №12

YUSİF SƏMƏDOĞLU – “Qətl günü” romanından parça. №12

İNTİQAM QASIMZADƏ – Yusifli günlər. №12

MƏMMƏD ORUC – “Deyilənlər gəldi başa...”. №12

NƏRGİZ CABBARLI – Azərbaycan romanının təkamül prosesində fərqli dalğaya keçid – “Qətl günü” romanı. №12

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – İncə dərəsinə yaz gələndə. №12

RÜSTƏM KAMAL – Yusif Səmədoğlu qalaktikası: mistik mənalər məkanı. №12

VAQİF YUSİFLİ – “Qətl günü”ndən əvvəl. №12

TAHİRƏ MƏMMƏD – Yusif Səmədoğlu nəsrı mif və təsəvvüf kontekstində. №12

BARAT VÜSAL – Yusifsiz günlərin sonu. №12

GÜNEL ƏHMƏDOVA – Qurd. Ağac. Meşə. Külək. İşıq. №12

KONSTANTİN GEORGIYEVİÇ PAUSTOVSKI. №12

KONSTANTİN PAUSTOVSKI – Babel haqqında xatirələrim. №12

VAQİF YUSİFLİ – Aysberq adam. №12

ƏDƏBİ SÖHBƏTLƏR

Tənqidçi Nərgiz Cabbarlı ilə şair Salam Sarvanın söhbəti – Öz “çevrə”sindən “Mətn qalaktikası”na. №2. Akademik Nizami Cəfərovlə söhbət. №9

Südabə Ağabalayevanın professor Təyyar Salamoğlu ilə söhbəti – Ədəbiyyatla ədəbiyyatşünaslıq arasında. №11

VAQIF ALLAHVERDİYEV – “Sahillər sıxır məni”. №11

MƏTANƏT VAHİD – Fantastik təxəyyüldən psixoloji dərinliyə. №11

ƏDƏBİ PROSES

VAQIF YUSİFLİ – Poeziya-2024. İnsan-dünya-təbiət. Sevgi. 2024-cü ildə. İnqilab İsaqın xatirəsinə. №7-8

ƏDƏBİ İRS

MAHİR HƏMZƏYEV – Qərrib sivilisasiyanın iflası barədə roman. №9

DRAMATURGIYA

ELÇİN – Qələm və maskalar. Qoldioni haqqında bir neçə söz. №3-4

KARLO QOLDİONİ – Kələkbaz qadın (Tərcümə edən və şərhlərin müəllifi Elçin). №3-4

TÜRK DÜNYAMIZ

MƏHƏMMƏD ÖMƏR QAZANÇI – İraq türkman ədəbiyyatında “Usta Fəttah Kəhrizçi” dastanı. (Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdıran Səkinə Qaybaliyeva). №3-4

MUHSİN DURUCAN – Nazim Hikmətin sevdikləri. (Türkcədən uyğunlaşdıran Firuz Mustafa). №3-4

GÜNEL NATİQ – Dalğaların qucağında. №3-4

ESMİRƏ FUAD – Kiyan Xiyav yaradıcılığında və Quzey Azərbaycan ədəbiyyatında iydə ağacı. №3-4

ADİL CƏMİL – Alıkul poeziyasında Vətən sevgisi, yurd məhəbbəti. №5

NİZAMİ CƏFƏROV – Birinci Türkoloji Qurultayın yüzüncü ildönümü ərəfəsində düşüncələr. №10

MİNGƏÇEVİRDƏN ŞEİR ÇƏLƏNGİ

İSMAYIL MƏRCANLI İMANZADƏ – İlk beşiyim, yuvam hey. Qarşımı kəsiblər. ELŞƏN ƏZİM – Ömürdən. Getməyə yer yox. Daş olmasaydı. NAMİQ ZAMAN – Təsəlli. Ümid göyərir. MƏMMƏD MƏRZİLİ – Qazilər. İLDIRIM ƏLİŞOĞLU – Düşübdü. NİCAT HUNALP – Gizlənməyə yer qalmadı. RAFİQ ƏLƏKBƏR – O qızın gözləri yol çəkir hələ. RUHANİ CƏFƏROV – Qəzəl. ELÇİN MƏHƏRRƏM – Taksi. Paslı mis qab. ƏHMƏD ƏFSUN – Bu qar üşütmür. №6

XATİRƏLƏR, DUYĞULAR

TƏHSİN MÜTƏLLİMOV – Universitet xatirələri... №9

İNTİQAM QASIMZADƏ – Elçinə vida! №10

KİTABLAR, RƏYLƏR

VÜSAL NURU – Ədəbiyyatımızda müharibə tarixinin mənzərəsi. Şairin bədii pasportu. №3-4, Bir ömrün kitabı. №7-8

SƏFURƏ QULİYEVƏ – Himnimizin mətn müəllifi. №7-8

ADİLƏ NƏZƏR – Gerçək hekayələr. Zemfira Məhərrəmlinin “Çox kiçikdir bu dünya” kitabı haqqında. №7-8

FƏRQANƏ ZÜLFÜQAROVA – “Zəfər ciddi addımdır”. №10

TARİX VƏ ŞƏXSİYYƏTLƏR

ARZU ƏŞRƏF HACIYEVƏ – Bir məsələnin iki təfsiri: A.O.Makovelski və Heydər Əliyev. №10

POLEMİKA

AYDIN TALIBZADƏ – Şərq intibahı: doğrular və yalanlar, yaxud Şərq-Qərb dixotomiyasının renessans zənciri. №10

PUBLİSİSTİKA

ELXAN ZAL QARAXANLI – “Böyük Çöl”ün simfoniyası. №11

ƏDƏBİ FRAQMENTLƏR

VAQİF YUSİFLİ – Bir poema; İki hekayə; Üç şeir. №11

KİTAB RƏFİ. №1-12

2025-ci ildə “AZƏRBAYCAN” jurnalında dərc olunmuş materiallar. №12

REDAKSIYA HEYƏTİ:

Ağasəfa, Afaq Məsud, Azad Yaşar, Asim Yadigar, Emin Piri, Elşad Barat, Əli Əmirli, Firuzə Məmmədli, Firuz Mustafa, Firudin Qurbansoy, Məmməd Oruc, Mustafa Çəmənli, Nərgiz Cəbbarlı, Novruz Nəcəfoğlu, Paşa Qəlbinur, Rafael Hüseynov, Rəfail Tağızadə, Rəhilə Qeybullayeva, Rüstəm Kamal, Seyran Səxavət, Südəbə Ağabalayeva, Vahid Əziz, Vaqif Yusifli, Vaqif Bəhmənli, Vilayət Quliyev, Vüsal Nuru